

Gerums kyrka

SVERIGES KYRKOR

GOTLAND

BENGT STOLT

Gerums kyrka

Gerums kyrka

FARDHEMS TING, GOTLAND, BAND VII:3

Av BENGT STOLT

VOLYM 219 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL. VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1994

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTHIO, ALLAN ELLENIUS, R. AXEL UNNERBÄCK

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN

ARLA COLDINU ORDEN OCH

WILHELMINA von HALLWYLS GOTLANDSFOND

Foto Rolf Hintze 1982, Albin Dahlström 1989 (där ej annat anges).

Beskrivningen av Gerums kyrka är avslutad i maj 1993.

Excerperingen är utförd av assistent Astrid Lundgren, ViLA.

Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattning har utförts av arkitekt William Pardon.

Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Omslagsbilden återger Jesu födelse, scen på dopfontens cuppa, 1100-talet. Foto A. Dahlström 1989.

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1994

ISSN 0284-1894

ISBN 91-7192-921-5 (inb.)

ISBN 91-7192-922-3 (hft.)

Förord

Med föreliggande volym, som omfattar Gerums kyrka, fortsätter Sveriges Kyrkor den publicering av kyrkorna i Fardhems ting, som påbörjats med Lojsta kyrka. Förberedelser har gjorts för publicering av kyrkorna i Levide och Fardhem.

Beskrivningen har utarbetats av Bengt Stolt. Uppmätningssritningar utfördes 1943 av John Söderberg och kompletterades av Gunnar Wirén 1981. Fotograferingen utfördes 1982 av Rolf Hintze, medan kompletterande bilder tagits av Albin Dahlström 1989. Bilder av föremålen i Gotlands fornsals samlingar har tagits av Göran Ström, ringklubban i Nordiska museet av Ulla Wäger.

Vid beskrivningsarbetet i kyrkan har värdefull hjälp lämnats av prosten Louis Hård och klockaren Mats Andersson. Excerpteringen av kyrkans arkivalier i Visby landsarkiv har utförts av Astrid Lundgren, som tackas varmt.

Vid bearbetningen av det insamlade materialet har värdefullt bistånd lämnats av ett flertal specialister på olika områden. Särskilt kan nämnas Erland Lagerlöf, Karin och Gunnar Svahnström, Alf Bråthen, Gunnar Redelius och Sven-Erik Pernler. Ett tack riktas också till personalen vid Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, Gotlands fornsal, Visby landsarkiv, Kungliga bibliotekets handskriftsavdelning och Uppsala universitetsbibliotek.

Stockholm i maj 1994

Erik Cinthio Allan Ellénius R Axel Unnerbäck

Innehåll

GERUMS KYRKA	
<i>Förord</i>	5
<i>Inledning</i>	9
<i>Kyrkogården</i>	9
<i>Kyrkobyggnaden</i>	14
<i>Kyrkans byggnadshistoria</i>	34
<i>Kalkmålningar</i>	39
<i>Glasmålningar</i>	44
<i>Ristningar</i>	45
<i>Inredning och inventarier</i>	46
NOTER	72
KÄLLOR OCH LITTERATUR	75
FÖRKORTNINGAR	77
SUMMARY	78

GERUMS KYRKA

Gotland, Gotlands län, Fardhems ting, Visby stift, Sudertredingens kontrakt

Inledning

Topografi och fornminnen

AV LARS LÖTHMAN

Gerums socken (Gereym 1300-talet)¹ är belägen på södra delen av Gotland, en halv mil nordväst om Hemse och i södra kanten av det mäktiga skogsområdet Lojstahjd. Socknen gränsar också i norr och öster till Lojsta, i söder till Fardhem och i väster till Levide och Fröjel. Den mäter i nord-sydlig riktning ca 8,5, i öst-västlig 2,5 km.

Topografiskt kan Gerum uppdelas i en öppen och uppodlad södra del på nivåer mellan 24 och 42 m ö.h. med moränmargel som dominerande jordart samt en nordlig, skogbeväxt del på nivåer mellan 40 och 75 m ö.h. med övervägande strandgrus- och sandjordar. Endast mindre partier med kalksten och margskiffer går i dagen i öst och väst resp. i söder.² Socknen avvattnas söderut genom delvis kanaliserade småbäckar till fornsjön Mästermyr och havet.

Gerums socken har måttligt med fornminnen. Vid Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering för revidering av Ekonomisk karta över Sverige 1978 registrerades 73 fornlämningar på 31 platser.³ Därutöver antecknades ett 25-tal platser med lösfynd från sten-, brons- och järnålder.

Av olika fornlämningstyper förtecknades 1978 25 gravar, 10 husgrunder, 1 skärvtenshö, 12 stensträngar, 15 malstenar och 4 slibblock samt av mera sentida kulturlämningar 2 kalkugnsruiner och 4 tjärdalar, vilka alla redovisas på karta (fig. 3) och i särskild tabell (fig. 4).

Huvuddelen av socknens nu kända fasta fornlämningar och lösfynd återfinns kring sidotalgångarna i den öppna bygden i söder. Tyngdpunkten ligger vid de fyra centralt belägna gårdarna Hägvalds, Likmunds, Mickelbys och Smiss, vilka tillsammans inom sina marker rymmer mer än tre fjärdedelar av socknens bestånd av fornminnen och fynd.

Bland fornminneslokalerna märks främst järnåldersboplatsen Stavgard norr om Smiss med bl.a. ca 5 husgrundslämningar. Bland de förhistoriska lösfynden kan nämnas ett depåfynd från bronsålder från Mickelbys samt två betydande »skattfynd» från Hägvalds och Botes.

Tillsammans visar dessa fornlämningar och fynd för socknens del att en obetydlig stenålder åtföljts av en ökande kolonisation under bronsåldern och en mera omfattande etablering under järnåldern. Anmärkningsvärd är dock frånvaron av egentliga gravfält, vilket ställvis kan indikera en tämligen sen återkolonisation under yngre järnålder – medeltid för gårdar med endast få fornlämningar och fynd. Hälften av de historiska gårdarna har nu äldsta kända belägg från 1500-talet,¹ men alla torde dock ha ännu äldre ursprung att döma av fornlämningar och fynd.

Kyrkans placering i östra kanten av bygden kan förefalla perifer men är ändå tämligen central i förhållande till det historiska vägnätet.

Namnet Gerum, som också förekommer i Västergötland, anses vara bildat av ett fornsvenskt ord med betydelsen kil. Det gotländska gajre betyder kil i en särk. Herbert Gustafsson menar att ordet syftar på »en skarp krök av den å, som kommer från trakten av Lojstahjd och rinner ut i Maistermyr».⁴

Gerum, som i äldre tid var annexkyrka i Levide pastorat, var från 1922 annex till Eksta tillsammans med Levide och Sproge. Sedan 1962 är Gerum annex till Fardhem, tillsammans med Levide, Linde och Lojsta.

Följande gårdar finns i socknen: Ajmunde (Ejmunde), Botes (Båtels), Hägvalds, Kullands, Likmunds, Mickelbys, Smiss (Smitts), Stenbjärs och Uddvide.⁵

Kyrkogården

Kyrkogården omges av en enkelt lagd kallmur av kalksten och kalkstensflis, som på något undantag när synes ha sin ursprungliga sträckning (fig. 6). Den är byggd i skalmursteknik, med större stenar på ut- och insidan och mindre fli-

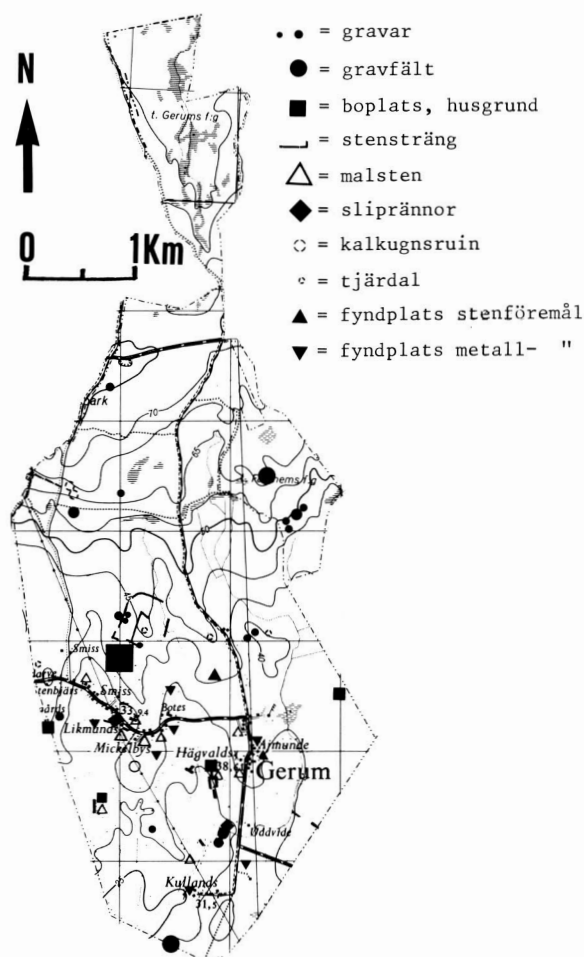
Fig. 1. Kyrkan från sydväst. Foto 1982.

The church seen from the south-west.

Fig. 2. Kyrkan med omgivningar från sydväst. Foto 1982.

The church and its surroundings seen from the south-west.

sor i mittpartiet. Bredden är 70–75 cm; höjden varierar efter nivåskillnaderna, från 80 cm i väster till 110 cm i norr.

Kyrkogårdens enda ingång finns i västra muren, mot vägen. Den omges av murade och putsade stolpar med kvadratisk genomskärningsyta, täckta av pyramidformade gjutna cementblock (fig. 7). Den stängs med två grindar av svartmålat smidesjárn. På den södra stolpen finns ristat årtalet 1914.

I södra muren finns en enkel upptagning i muren mot klockargården, ca 60 cm bred och med trappsteg på norra och södra sidan.

Mellan västingången och kyrkan finns en stolpe av trä med en lykta. Utmed muren finns planterade lövträd, vid östra muren äldre träd, lönnar och en kastanj, i övrigt yngre lindar. Innanför den västra muren, något norr om tornet, finns en källa.

I ett tillägg till 1594 års inventarium upptages »2 Soolstenar een på kyrkogården then andre i prestegården». I ett annat tillägg heter det: »finnes allenast dähni i Prästegårdhen». I kyrkans inventarium 1680 noteras inget solur.

Ett tiotal äldre gravstenar står uppställda mot kyrkogårdens norra mur (fig. 8, se s. 66).

Omedelbart söder om absidmuren ligger en vit kalksten

Fig. 3. Fasta fornlämningar och lösfynd inom Gerums socken, inklusive enklav i nordöst inom Fardhems socken, efter Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister reviderat för ekonomiska kartan 1978. Sammanställning av L. Löthman 1982. Utsnitt ur topografiska kartan, bladet C. J. Lantmäteriverkets medgivande nr 93.0237.

Ancient monuments and pre-historical finds in Gerum parish after the inventory made by the Central Board of National Antiquities for the revision of the Economic map 1978, compiled by L. Löthman in 1982.

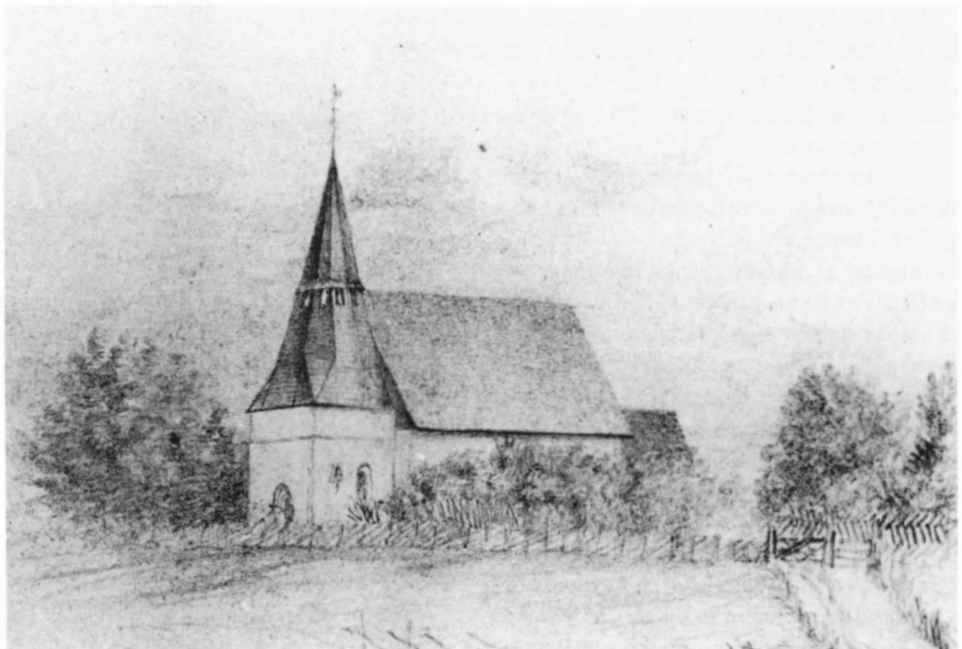
Gård	Äldsta kända namnform	Gravar	Husgrunder	Malstenar	Slipblock	Stenstr:r	Kalkugnar	Tjårdalar	Summa
Ajmunde	tommes emunde 1523skb	2		1				1	4
Botes	Boters 1732								0
Gerum annex	Gereym 1800-t								
Hägvalds	symen heguoldz 1523skb		2	3		2		1	8
Likmunds		5	2	6	3	6	2	1	25
Kullands	Kullands (runr.) 1732	6	1					(1)	7
Mickelbys	laurits möckelby 1532skb	1		5		3			9
Smiss	Smiss 1732	7	5+1			1			14
Stenbjärs	Stainbiärs 1732	1						1	2
Uddvide	nils uduvide 1523skb	3			1				4
Summa		25	10	15	4	12	2	4	73

Fig. 4. Tabell utvisande gårdarnas nuvarande officiella namnformer och de äldsta kända skrivningarna för gårdsnamnen enligt E. Melefors, samt olika fornlämningstyper efter Riksantikvarieämbetets 1978 reviderade fornlämningsregister, fördelade på gårdar enligt ekonomiska kartan 1939. L. Löthman 1982.

The present official names and the oldest known names of the farms according to Ortnamnsarkivet in Uppsala, and different types of ancient remains according to the 1978 revised register of the Central Board of National Antiquities distributed among the farm territories according to the Economic map from 1939. Table L. Löthman in 1982.

Fig. 5. Kyrkan från sydväst år 1850. Teckning av G. Meukow i ViLA.

The church seen from the south-west in 1850.

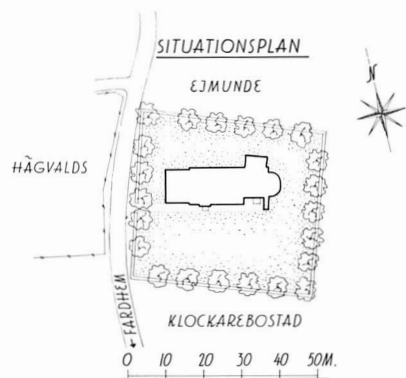

Fig. 6. Situationsplan 1:2000. Uppm. J. Söderberg 1943.
Site plan, scale 1:2000.

formad som ett prisma med kvadratisk genomskärning, sida 37 cm. Den kan ha varit en s.k. stigsten, avsedd för den som skulle bestiga en häst.

Av visitationsprotokollen på 1690-talet framgår att kyrkan då hade en stiglucka. 1690 »beswärade sigh Pastor om en stiglucka, som the hade i sidsta visitation utlofvat at bota, men intet giordt therwid». Det svarades att de »wille medh thet första bota henne, bådo doch at thet måtte allenast stå an til nästa året». 1699 noteras »att Kyrkiogårds plankett oc Lijklukan utj Gerum ähro hell bristfellige». Möjligen är detta en annan ingång till kyrkogården än den nuvarande. Stigluckan nämns inte i fortsättningen och har tydligen rivits.

1699 bestod tydligen en del av stängslet kring kyrkogården av bräder, »plank». Så var också fallet i det närbelägna Lojsta (SvK Go VII s. 10). Vid visitationen 1833 sägs stängslet kring kyrkan vara förfallet, vid visitationen 1848 »i försvarligt skick».

Vid visitationen 1861 heter det: »Kyrkogården saknade plantering, hvartil H Biskopen uppmanade, och då muren omkring densamma på vestra sidan tarfvar omläggning, framställdes af Kyrkovärdarne, om densamma icke finge uppföras i en rät linie mellan kyrkvalven och kyrkogården, då platsen dertill lemnade utrymme, och förklarade Hr Biskopen att intet hinder derföre vore.» Vid 1869 års visitation hade ännu intet skett. Enligt räkenskaperna omlades muren 1874 varvid även grindar av trä anskaffades. Södra muren omlades 1910, östra 1912. Järngrindarna anskaffades samma år som grindstolparna, 1914.

Vid 1848 års visitation heter det: »Kyrkorna äro för nuvarande folkmängd tillräckligt rymliga, äfvenså kyrkogårdarna, å hvilka hvarje hemman har sin anvista lägerstad.»

I en skildring från 1860 heter det:⁶ »Under Past. Th. Bergmans tid på 1850-talet flyttades alla grafstenar från si-

Fig. 7. Kyrkogårdens västra ingång. Foto 1982.
The west entrance to the churchyard.

Fig. 8. Gravstenar vid kyrkogårdens norra mur. Foto 1982.
Gravestones by the north wall of the churchyard.

Fig. 9. Kyrkan från sydost. Foto 1982.

The church seen from the south-east.

Fig. 10. Kyrkan från nordväst. Foto 1982.

The church seen from the north-west.

na platser och bilda nu en trottoir bredvid kyrkomuren.» »På 1850-talet plöjdes och föstes kyrkogården jemn, besådes med höfrö och öfverblifne stenar uppställdes mot kyrkomuren; de fleste utan prydnader och inskrifter, dock en af de tvenne större prydd med bilder. Inalles 26 grafstenar här.» »På kyrkogården finnas nu åtskilliga mindre och nyare minnesvårdar af trä.» Dessa har ej bevarats (jfr Lau, SvK Go VI fig. 760 och Lojsta, SvK Go VII fig. 6 och 7). Tidigare sluttade kyrkogården mot söder.

1860 omnämns »ett skjul för Prestens hästar». 1883 konstaterades att byggnaden dels befann sig på Hägvalds och Likmunds mark, dels var i mycket dåligt skick. Den ersattes detta år med en enkel, rektangulär träbyggnad i kyrkogårdens sydvästra hörn, riven efter 1927.

1860 fanns en »sparbössa» vid grinden in till kyrkogården, sannolikt avsedd för de fattiga.

Kyrkobyggnaden

Gerums kyrka består av ett kor med absid, uppförda omkring 1200, ett rektangulärt långhus med mittkolonn samt torn, de senare uppförda under 1200-talets senare del och omkr. 1300. Kyrkan har dubbla triumfbågar, vilket tyder på att man planerat att ersätta det romanska koret med ett större, vilket dock aldrig kommit till uppförande.

Några spår av den träkyrka som torde ha föregått den nuvarande stenkyrkan har inte påträffats.

Material

Kyrkobyggnaden är uppförd av grå kalksten i alla synliga delar, med enstaka block av rödaktig kalksten i tornet. Stenen är i regel endast tuktad men i synliga partier som omfattningar, hörnkedjor, bågar och socklar finhuggen. Hela kyrkobyggnaden är i övrigt putsad och vitkalkad. Att denna behandling av yttermurarna är den ursprungliga framgår av de finhuggna partierna. Putsränder är ej synliga, men grän-

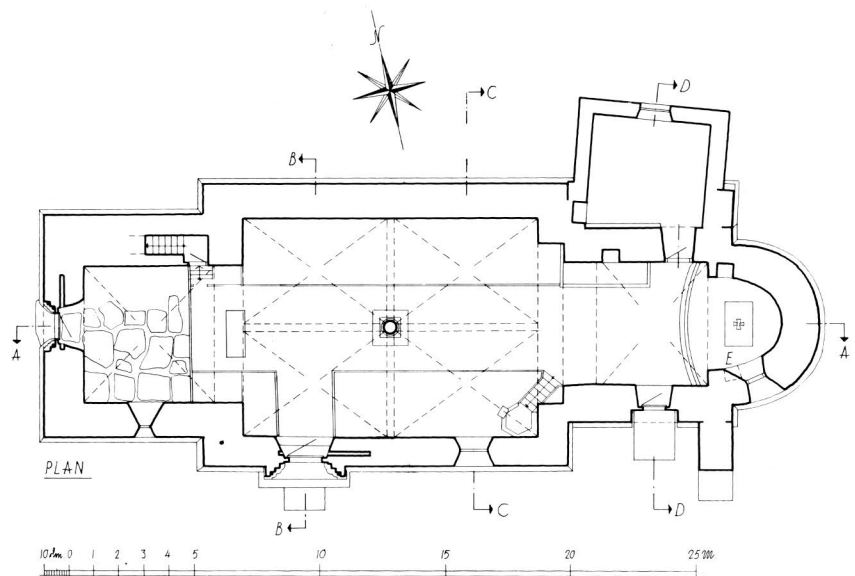

Fig. 11. Fasad mot söder samt plan, 1:300. Uppm. J. Söderberg 1943, kompl. G. Wirén 1981.

South front and plan. Scale 1:300.

Fig. 12. Längdsektion mot söder samt sektioner genom långhus, kor och sakristia mot väster och öster, 1:300. Uppm. J. Söderberg 1943, kompl. G. Wirén 1981.

Longitudinal section and sections looking west and east, through the nave, the chancel and the vestry. Scale 1:300.

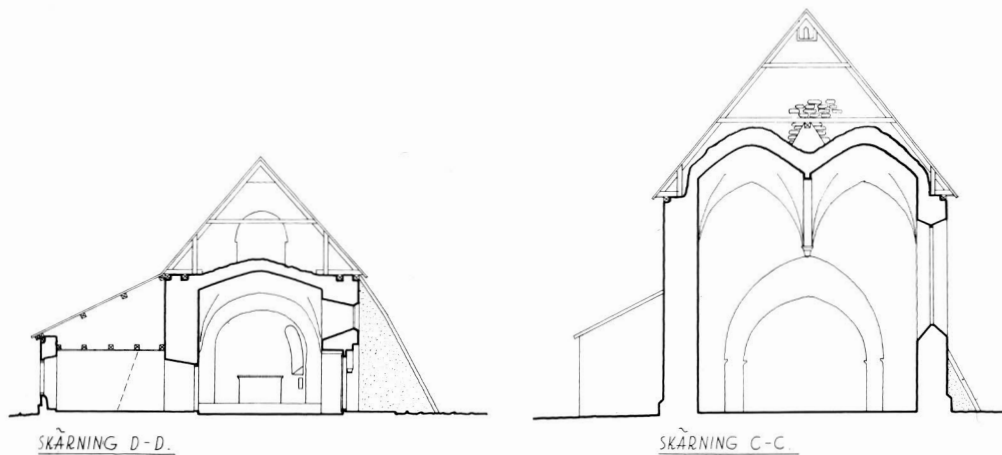

Fig. 13. Sockel vid tornets södra och långhusets västra mur. Foto 1982.

Wall base at the junction of the south wall of the tower and the west wall of the nave.

sen för putsen går på torn och långhus 18–22 cm från hörnen. På koret är inga hörnkedjor synliga på grund av de tillfogade stråvmurarna på norra och södra sidan.

I arkitekten Erik Fants beskrivning av kyrkan år 1927 påtalades att den yttre putsen delvis lossnat och fallit bort. Vid restaureringen 1951–52 omputsades och kalkades kyrkans alla fasader. Redan 1967 påtalas att den vita färgningen fläckvis är helt borta.

Sockel

De olika byggnadsdelarnas socklar är i regel enkelt skråkantade. Tornet och långhusets är ca 75 cm höga, korets och absidens cirka 30 cm. Sakristian har en enkel putsad sockel, som skjuter ut cirka 10 cm från muren. En sten i sockelns övre del (fig. 13) är huggen i vinkel och ligger därför an mot tornets södra och långhusets västra mur.

Korets skråkantade sockel slutar vid sydmuren cirka 150 cm från långhusets östmur. Den återstående delen består av grovt huggna kalkblock, vilket också är fallet med långhusets östra mursockel från kormuren och cirka en meter åt söder. Där långhusmurens skråkantade sockel vidtar är ut-hugget ett veck, som visar att man vid långhusets uppförande planerade ett större kor (fig. 14).

Murstödet på södra sidan om korets östra mur har ingen sockel på västra sidan men en primitiv sockel på den östra. Murstödet på den norra sidan har en skråkantad sockel i förband med korets (fig. 15). Den sträcker sig 243 cm norrut från kormuren och begränsas norrut av ett finhugget kalkblock med rak avslutning. Detta kan tolkas så att man i en första byggnadsetapp planerade att inrätta en smal sakristia i korets norra mur (fig. 16). Sådana finns i Västergarn, Go, och Källa ödekyrka, Öl (SvK Go III fig. 180, Öl I s. 317) och har funnits i andra kyrkor. Vid 1833 års prostvisitation sägs kyrkan sakna sakristia.⁷

Ingångar

Kyrkan har tre ingångar, två på södra sidan och en på västra. Korportalen (fig. 17) är som vanligt placerad på södra sidan. Den är uppförd av fint huggen grå kalksten och är ensprångig med flankerande kolonnetter i språnget. Kolonnetterna står på enkla baser och uppbär kapitäl med vulst. Ar-

Fig. 14. Sockel vid långhusets östra mur söder om koret. Foto 1982.

Wall base on the east wall of the nave south of the chancel.

Fig. 15. Murstöd på norra sidan av korets östmur. Foto 1982.
Wall buttress on the north side of the east wall of the chancel.

kivolten består av skarpkantade kalkstenskvadrar som bildar en rundbåge. De inre posterna är monolitiska och uppbyr en delad rundbåge med skarpkantad nederkant.

Portalens inre omfattning är putsad med sneda smygar och avslutas uppåt av en trubbig triangelbåge. Dörr av stående furubräder, utvändigt panelad, med liggande profilerade bräder i ljusbrun färg. Dörren har lås med ornerad och svartlackerad nyckelskylt av smidesjärn och en likaledes svartlackerad ring av smidesjärn. Bom och bomränna saknas. Portalen torde ha tillkommit omkring år 1200.

Kolonnerna med tillhörande baser nyhöggs vid restaureringen 1951–52.

Långhusets portal (fig. 18) är placerad i södra murens västra del. Den har huggen omfattning av grå kalksten, utskjutande ur murlivet. Omfattningen vilar på en trapphäll, som på grund av den höga tröskeln vid restaureringen 1951–52 kompletterades av två nyhuggna hållar närmast tröskelstenen. Omfattningen är finhuggen utom närmast långhusmuren, där det finns ett decimeterbrett grovhugget parti. Omfattningen avslutas uppåt av en vimperg, kantad av en hålkälad list, har en uthuggen triquetra⁸ i röstet och

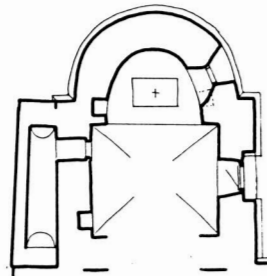

Fig. 16. Rekonstruktion av en möjlig planerad äldre sakristia, 1:300. R. Boström 1970 på grundval av uppm. av J. Söderberg 1943.

Reconstruction of a possibly planned older vestry. Scale 1:300.

kröns av en pinakel. Portalomfattningen är tresprångig med flankerande kolonner i sprången. De fortsätter i spetsbågen i form av rundstavar med samma mått. Den yttre posten och den yttersta kolonnetten är huggna i ett block. Kolonnerna står på enkla runda baser med vulst, uppåt begränsade av ett hugget band i låg relief (fig. 21), avslutat av en cirkelformad dekor. Det huggna partiet avslutas på den västra delen av omfattningen ca 5 cm in på den yttre sidan, som i övrigt är slåthuggen. På omfattningens östra sida sträcker sig det huggna partiet till ca 5 cm från långhusmuren. Kolonnerna uppbyr kapitälband (fig. 19), vars undre del består av uppradade, urneformade kapitäl huggna i ett block med profilerade täckplattor, prydda med ornament i låg relief, huvudsakligen treflikiga blad. Ytterst på det östra kapitälbandet finns ett ansikte omgivet av vegetativa slingor (fig. 20), kanske Kristus som vinträdet. Den huggna dekoren sträcker sig på omfattningens västra sida till ca 10 cm, på den östra till ca 15 cm från långhusmuren. På tröskelstenen står portalens inre poster, som uppbyr en tympanonskiva, utformad som ett fyrpass med bågarna mynnande i skulpterade blad och kantad av en dekor i diamanthuggning. De släta posterna är huggna i ett stycke. Tympanonskivan täcks delvis av en mantel med sexpassformad kontur, prydd med en ritsad spetsbåge och uddar med skulpterad dekor, mynnande i skulpterade blad.

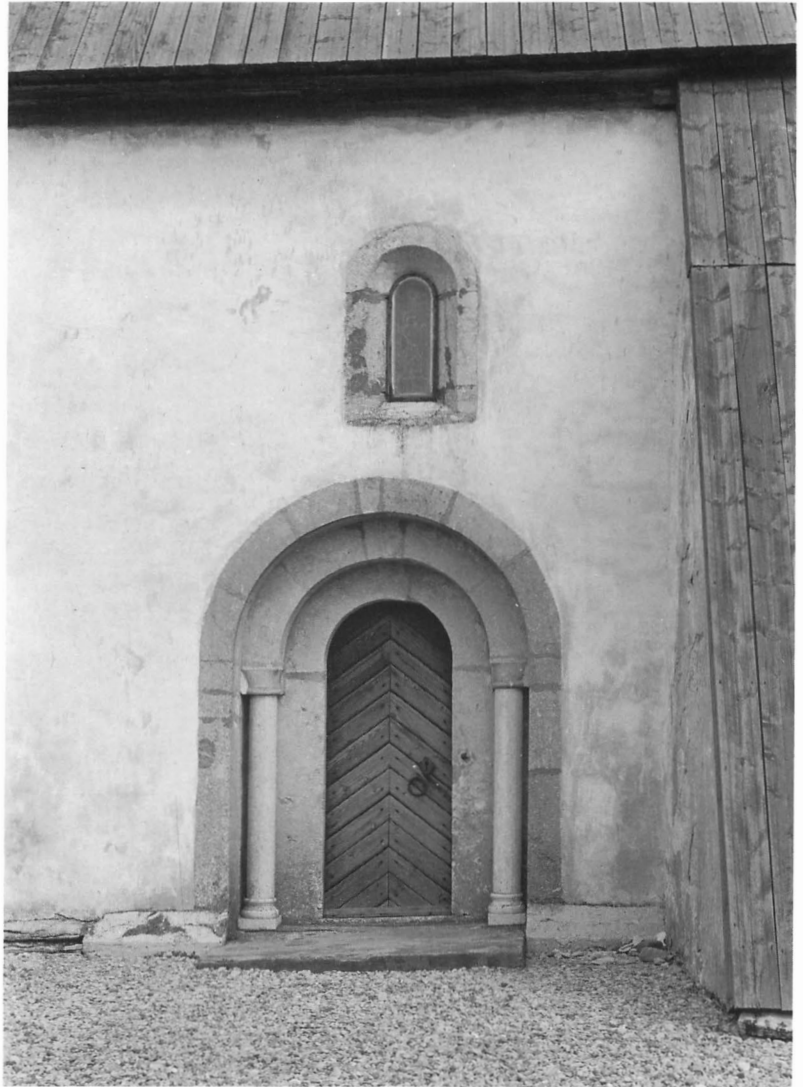
Fyra av kolonnerna saknades 1860⁹ och nyhöggs vid restaureringen 1951–52.

Portalens inre omfattning är huggen med skränande smygar och avslutas uppåt av en trubbig triangelbåge. I den östra smygen finns en bomränna med sannolikt ursprunglig träskoning. Dörren är av stående furubräder, utvändigt panelad med liggande profilerade bräder, utvändigt ljusbrun, invändigt tjärad. Innerdörren är av furu. I övre partiet och i det triangelformade fältet över dörren glasade rutor av växlande form. Färg ljusgrå.

I Wallins *Analecta* heter det: »Wed stora Kyrkodören sitter en runth sten uthi muren som et funt, som de brukat

Fig. 17. Korportalen. Omkring 1200. Foto 1982.

The chancel doorway, from around the year 1200.

tillförne wigwatten uti.»¹⁰ Vigvattenskålen nämns också i 1830 års inventarium men har sedan dess huggits bort och förkommit.

Huggningen av portalens omfattning uppvisar en markering var murlivet skall ligga, som icke iakttagits. Omfattningens nedre parti passar ej heller samman med långhusets sockel. Tydligt har portalen satts in i den redan färdiga kyrkan efter att ha huggits på annan plats, så som skett i bl.a. Stånga (SvK Go VI s. 94).¹¹

Tympanonskivans och mantelns flacka bågar har sin närmaste motsvarighet i långhusportalen i Etelhem (SvK Go V fig. 113, 114). De har också motsvarigheter i manteln till långhusportalen i Ekeby (SvK Go I fig. 514), där vimpergen kröns av en pinakel av samma typ som i Gerum och i lång-

husportalen i Endre (SvK Go I fig 460). Dateringen för dessa, omkring 1300, bör därför även gälla långhusportalen i Gerum.

Tornet har en portal i väster (fig. 22). Den ligger i liv med tormuren, har en huggen omfattning av grå kalksten och är tvåsprängig med flankerande kolonetter i sprången. Dessa fortsätter i bågen i form av rundstavar med samma mått, den inre bildande en rundbåge, den yttre en spetsbåge, båda är hjässan lagade med cementbruk. Kolonetterna vilar på runda, uppåt avsmalnande baser, begränsade av en list och vilande på en skråkantad sockel, som är en förlängning av tormurens. Fyra rännor i skråkanten på portalens norra parti kan avse en profilering, som aldrig blev färdighuggen. Kapitälbanden, vilka å ömse sidor avslutas av skulpterade

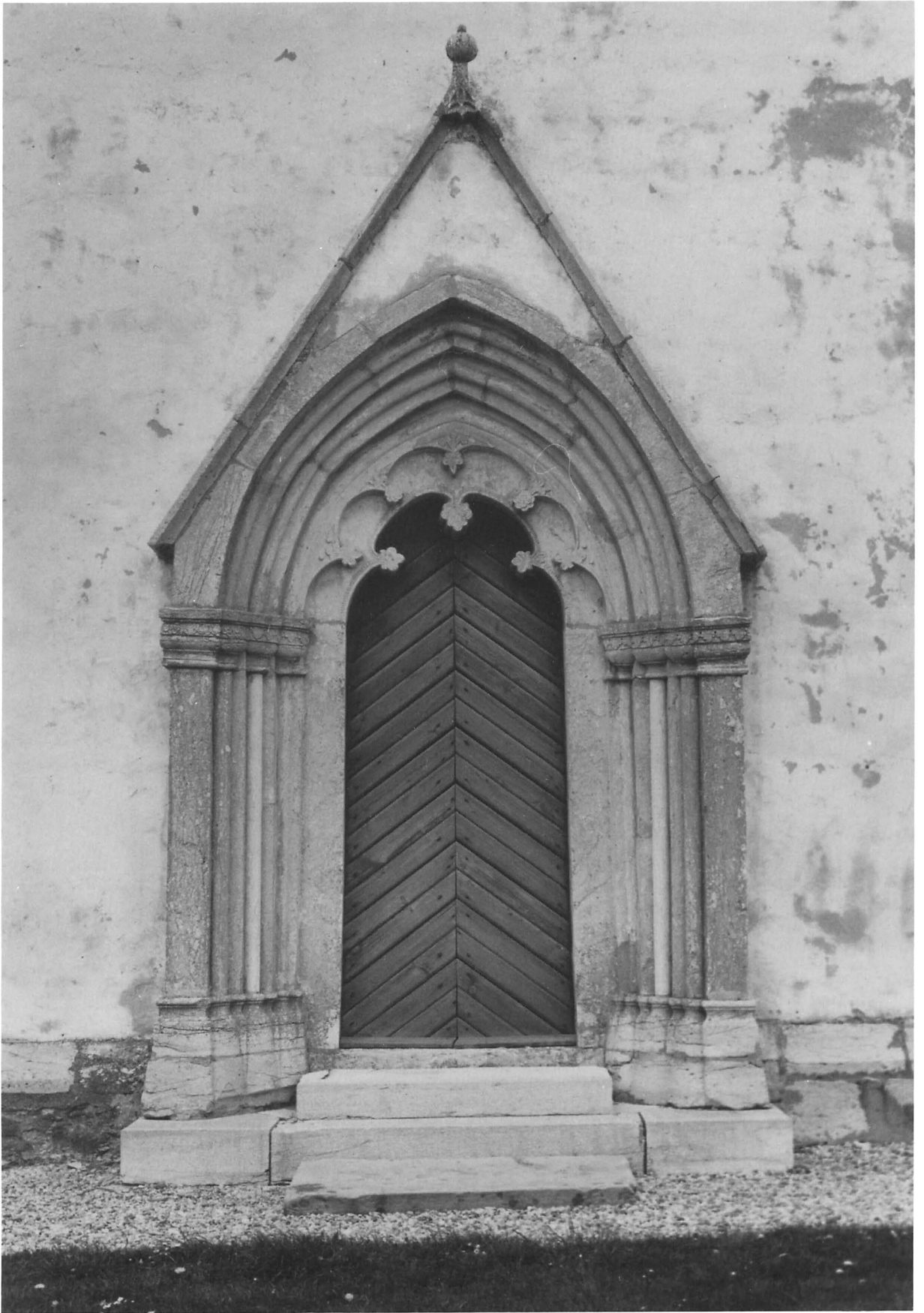

Fig. 19. Långhusportalens västra kapitälband. Foto 1982.
The capitals and frieze on the west side of the nave doorway.

Fig. 20. Långhusportalens östra kapitälband. Foto 1982.
The capitals and frieze on the east side of the nave doorway.

stenar i liv med tornmuren, kantas upptill och nedtill av en profilerad list. De är ornerade med rikt uthuggna vegetativa ornament (fig. 23). De avslutande stenarna pryds av ornament i tunn relief, på norra sidan vegetativa, på södra sidan en drake (fig. 24). På den höga tröskelstenen står portalens inre poster, vilka icke är monolitiska. De uppbär en trepassformad tympanonskiva, delvis täckt av en mantel med trepassformad kontur. Framför portalen ligger en trampsten av grå kalksten, vilken delvis täcks av murens och portalens skråkantade sockel.

Tornportalens inre omfattning (fig. 25) är av huggen kalksten med triangelformad övre avslutning. Smygarna är sneda med bomränna i den norra. Tillhörande bom är av furu och kan vara ursprunglig.

Dörren av tre stående furubräder, utvändigt tjärad, invändigt omålad, med tre profilerade järnbeslag. Vid dörrens nedre kant, omedelbart ovanför tröskelstenen, har funnits en nu igensatt öppning. Mitt på dörren, 137 cm över tröskelstenen, finns en mynthspringa (fig. 26). På insidan bössa (fig. 27), rektangulär med glasad öppningsanordning, höjd 35 cm, bredd 15 cm, den glasade luckans höjd 10 cm, bredd 9 cm.

De två kolonetterna på södra sidan nyhöggs vid restaureringen 1951–52. Samtidigt avlägsnades den puts som delvis täckte kapitälbandens slutstenar. Före restaureringen fanns på södra sidan två kolonetter av trä, nämnda 1860.⁹

Den nu igensatta öppningen i dörren ovanför tröskelstenen torde ha varit avsedd för offer till kyrkan. Pengar har i så fall kunnat läggas innanför den höga tröskelstenen, så som skett i Bro.¹²

Fig. 18. Långhusportalens. Omkring 1300. Foto 1982.
The nave doorway, from around the year 1300.

Fig. 21. Långhusportalens östra basparti. Foto 1982.
The east base section of the nave doorway.

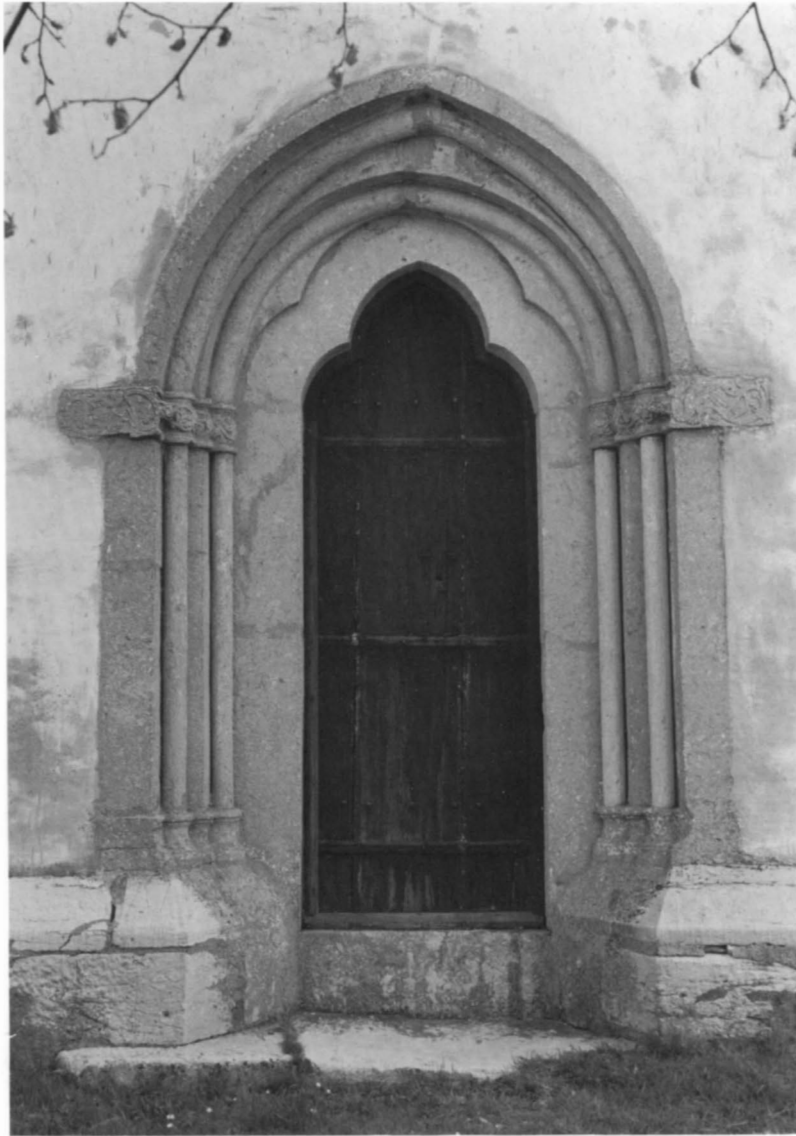

Fig. 22. Tornportalen. 1200-talets senare hälft. Foto 1982.

The tower doorway, from the second half of the 13th century.

Fig. 23 a. Tornportalens norra kapitälband. Foto 1982.

The capitals and frieze on the north side of the tower doorway.

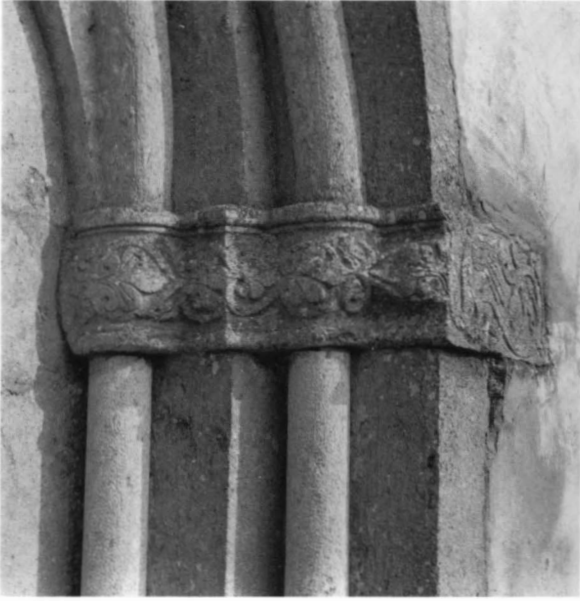

Fig. 23 b. Tornportalens södra kapitälband. Foto 1982.
The capitals and frieze on the south side of the tower doorway.

Fig. 24 a-b. Tornportalens norra och södra kapitälband avslutas med ornament i låg relief, den södra med en drake. Foto 1982.
The friezes on the north and south sides of the tower doorway end with carved decorations in low relief; the south one depicts a dragon.

Fig. 25. Torndörrens insida. Foto 1989.

The inside of the tower door.

Fönster

Kyrkorummet har fyra fönster, samtliga på södra sidan. Sakristian har ett fönster åt norr (se nedan). Dessutom finns en liten ljuslugg på långhusets östra gavel.¹³

Tornet har ett enkel spetsbågigt fönster. Det har en omfattning av fint huggen, grå kalksten och en skrånande bredsmygig solbänk, som ligger i liv med muren. Invändigt har fönstret en omfattning upp till bågen, av huggen kalksten, samt skrånande smyggar och blyinfattade rutor av antikglas. De senare tillkom vid restaureringen 1951–52.

Långhuset har ett enda, ganska stort spetsbågigt fönster i södra muren, nära det sydöstra hörnet. Fönstret har en utvändig omfattning av fint huggen, grå kalksten (fig. 28) och en starkt lutande bredsmygig solbänk. På insidan omges fönstret av huggen omfattning av grå kalksten upp till bågen. Denna är omgiven av kvadermålning med ristade kon-

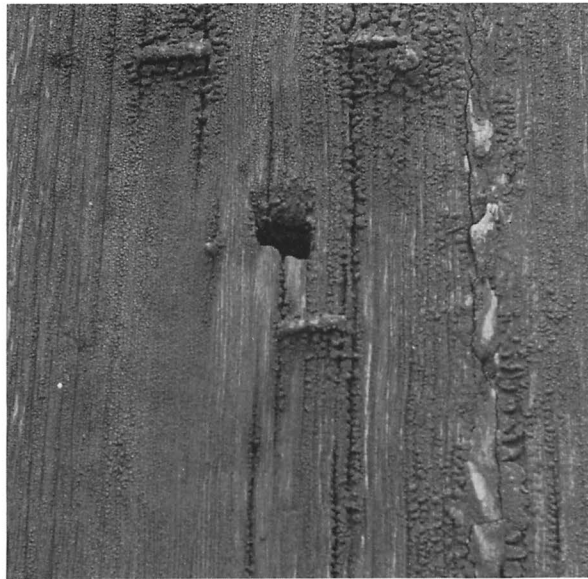

Fig. 26. Torndörrens utsida. Parti med myntspringa. Foto 1989.

The outside of the tower door showing the now closed-up opening for money offerings.

Fig. 27. Insamlingsbössa å torndörrens insida. Foto 1989.

Collection box on the inside of the tower door.

Fig. 28. Långhusfönstret, från senare hälften av 1200-talet. Foto 1982.

The nave window, from the second half of the 13th century.

turer av samma slag som kring triumfbågen (se nedan Kalkmålningar). Fönstret är genom en post av sågad kalksten delat i två fack med trifolieformade avslutningar. Ovanför dessa finns masverk, en triquetra över en cirkel i ett sexhörnigt fält, med medeltida glasmålning (se nedan Glasmålningar). Facken indelas genom tvärgående spröjsar av järn i vardera fyra fält med 4×5 blyinfattade rektangulära rutor av antikglas.

Mittstaven av kalksten och de blyinfattade rutorna tillkom vid restaureringen 1951–52. Tidigare fanns en mittstav av trä, omnämnd av Brunius,¹⁴ samt större rektangulära rutor av fönsterglas med spröjsverk av trä. De trifolieformade fälten överst i lansetterna var på 1850-talet igenmurade, vilket tillstånd kan observeras på en teckning av Säve (fig. 29).¹⁵ Masverket torde vara det medeltida.

Fönstret är av en typ som blir vanlig i gotländska kyrkor under 1300-talet. Masverkets raffinerade triquetramönster har dock inte återfunnits i någon annan gotlandskyrkas fönster. Den ristade kvadermålningen tyder på att fönstret är samtida med långhuset i övrigt, alltså från 1200-talets senare årtionden. En putsrand i den yttre smygen tyder på det samma.¹⁶

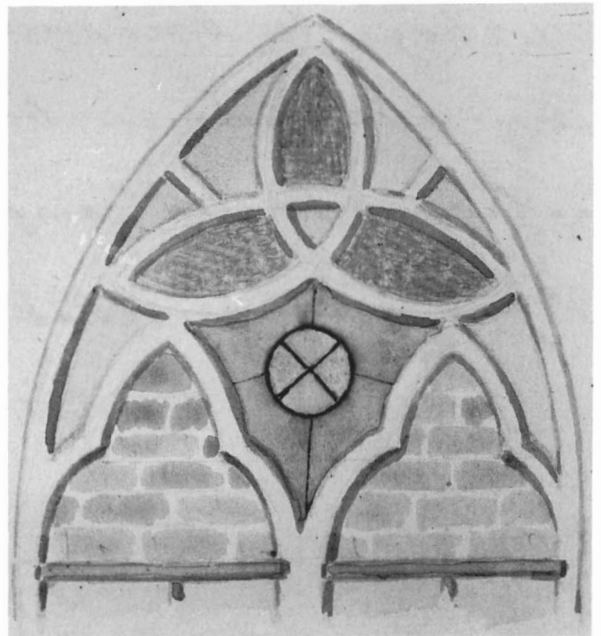
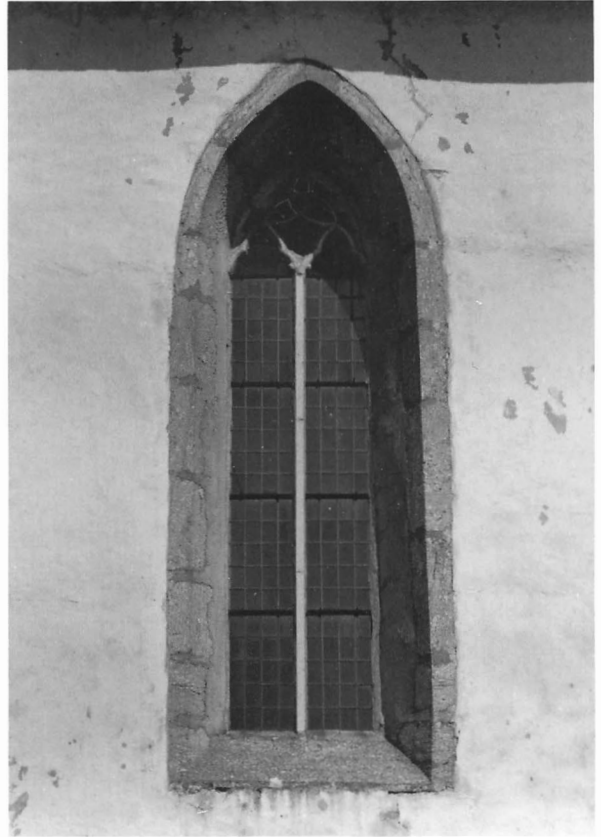
Det lilla rundbågiga fönstret i korets södra mur har fint huggen omfattning av grå kalksten samt ej utskjutande, starkt lutande solbänk. För att skydda fönstrets medeltida glasmålning är insatt ett yttre glasfönster inom träram, fästad med spikar. (Se nedan Glasmålningar.)

Absidens fönster har en flack rundbåge och putsad omfattning, vars östra smyg är starkare skrånad än den västra, utskjutande solbänk av sågad grå kalksten, samt träram med tvärgående spröjs av järn, indelande fönstret i två fält om vardera tre rader med fem blyinfattade rektangulära rutor av antikglas. Den inre smygarna är putsade och målade med akantus i gult och rött. Träfodret är målat i ljusgrått.

1851–52 års räkenskaper upptar utgift för »nya fönsterbågar och glas till nya kyrkofönstret». »Ett rundbågigt fönster har i senare tid blivit uppbrutet å utsprånget» (d.v.s. absiden) skriver Brunius 1866.¹⁷ Detta torde inte utesluta att det kan röra sig om förstoring av ett mindre, medeltida fönster. Solbänken och antikglaset med omfattning tillkom vid restaureringen 1951–52. Före denna fanns tre rader om tre rutor vanligt fönsterglas.

Fig. 29. Långhusfönstrets övre parti vid mitten av 1800-talet. Teckning av P.A. Säve 1864. ATA.

The upper part of the nave window in the middle of the 19th century.

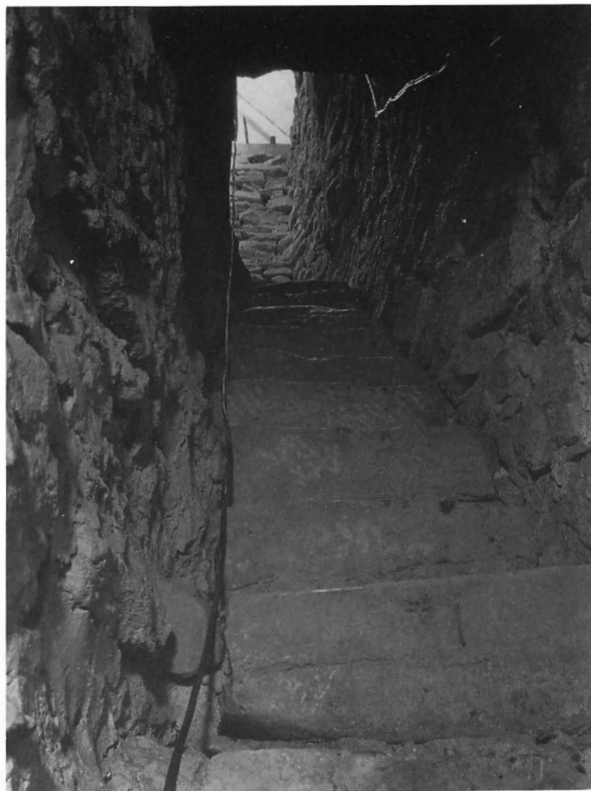

Fig. 30. Trapploppet i tornets norra mur. Foto 1989.
Staircase in the north wall of the tower.

Högst upp på långhusets östra gavel finns en liten rakspetsig ljusglugg med omfattning av finhuggen grå kalksten. Den torde vara ursprunglig och lyser upp långhusvinden.

1822 års räkenskaper noterar en utgift för »2ne nya fönster i kyrkan», vilket torde avse nya glasrutor.

Tornet

Det nuvarande tornet är något lägre än långhuset. Det har hörnkedjor av finhuggen grå kalksten, vilka slutar vid en avtrappning ungefär 5 meter över marknivån. Sockeln är lika hög och har samma utformning som på långhuset. I det inre förenas långhuset med tornet genom en spetsbåge, med fint huggen omfattning av grå kalksten från valvanfängen, som markeras av hålkälade och på norra sidan även profiletrade lister, cirka 220 cm över den nuvarande golvnivån.

I höjd med ringkammarens valvanfänger är inlagd en bjälke nära tornets västra mur, som förenar norra och södra muren. Bjälken är på den norra murens utsida fästad med ett ankare av järn. På en teckning från 1850-talet (fig. 5) finns ett liknande ankare på sydmurens utsida, täckt av ett brädtag.¹⁸

Uppgången till tornet sker genom en murtrappa i dess norra mur (fig. 30). Ingången, i murens östra del, har en rakövertäckt omfattning av huggna kalkstensblock, samt tröskelsten. Till denna leder en tvåstegs trätrappa. Öppningen stängs med en dörr (fig. 69) av furu med två speglar, målade i grönblikt, med omramning i brunt med svart ådring. Någon bomränna på insidan har icke kunnat iakttagas. Murtrappan är rak, 60–70 cm bred och med trappstegens höjd 25–30 cm. Två av trappstegen utgörs av svagt rundade stenar med finare huggning än de övriga.

Trappan mynnar i tornkrönet. På dubbla bjälkar ovanpå tornets murar vilar tornhuvens konstruktion. Mitt genom tornet löper en bjälke i öst-västlig riktning. Nära tornmurens övre kant finns stumpar av bräder, 2–3 i varje mur. De kan tillsammans med nyssnämnda bjälke ha burit upp ett brädgolv i höjd med tornmurens avslutning.

Den del av långhusets västmur som är synlig ovanför tornets valv utgörs av stora grovhuggna block. I varje fall tornets övre parti är byggt av mindre flisor, till en mindre del av rödaktig kalksten. Tornets norra och södra murar har ett smalare parti närmast långhusets västra mur, cirka 35 cm långt. Om tornets murar till sina lägre partier ligger i förband med långhusets kan inte nu avgöras.

På insidan av tornets västra mur, någon meter under murkrönet, finns två avlånga, sekundärt igensatta fördjupningar.

Klockvåningen nås med enkla trätrappor. Den har golv av furu, nylagt 1988. I träväggarna finns sju rektangulära gluggar. Tornspiran är åttkantig och avslutas uppåt av en hjärtstock av ek. Denna uppbär en spira med kula och flöjel av järnplåt, formad som ett djur och med årtalet 1903.¹⁹

Hjärtstocken förnyades 1886. På sakristievinden finns en äldre hjärtstock med inskurna årtal 1281, 1683, 1804 (alla årtalen inskurna 1804).

Bjälken genom tornet torde ha tillkommit i samband med tornets ombyggnad i början av 1800-talet eller möjligen tidigare.

I ett sockenstämmoprotokoll från februari 1799 heter det: »Åt Kyrko Tornet som är 1:mo aldeles förfallet – bör nedtagas och den derunder anlagda men nu mera förruttnade träd-knuten nederrifvas och sedan med sten upmuras på den gamla muren så högt det kan medhinnas hälst så, at kläckans rijer komme at ligga på samma mur.

§ 5. I anseende til kyrkans mindre förmögenhet och församlingens få hemman, war såwäl herr kyrkoherdens, som församlingens enahanda mening, at sedan förenämnda mur war upförd kunde den samma med trädtag täckas och undslippa sättja något Torn derpå.

§ 6. Innan tornet nedtages, om fara i medlertid skulle befruktas i anseende til kläckan, så kunde den antingen nedtagas eller inrätta lägenhet at hänga den inunder stortaket.»

Fig. 31. Sakristian. Interiör mot norr. Foto 1989.

The interior of the vestry looking north.

Vid prostvisitationen den 30 mars 1800 framhålles »att Gerum Kyrkotorn är nog bristfälligt så att när Klockan sättes i gång gungar hela tornet men att redan i Socknestämman blifvit afhandlat på hvad sätt detta skulle hjälpas, nemligen att tornet skulle nedtagas och muren uppdragas till samma högd som den öfriga byggnaden. Klockhol inrättas på tre sidor i den nyuppdagna muren, då Klockan komme att hänga vid samma högd som nu och hela byggnaden att förses med ett jämnt tak».

Ombyggnaden torde ha utförts de närmaste åren, ty i protokollet för visitationen 1813 heter det att »kyrkorna ut- och invändigt till murar, tak och Tornbyggnaden» är »i fullgodt stånd». Reparationen torde ha inneburit att tornspiran och tornets murar ned till avtrappningen nedrivits och att man från avtrappningen uppfört smalare murar till långhusmurnarnas högd. Årtalet 1804, inskuret i en nu på sakristievindens förvarad äldre hjärtstock, torde ange tornbyggets avslutningsår.

Spirans nuvarande form, åttkantig med flöjelstång, torde i

huvudsak vara densamma som kyrkans ursprungliga från omkring år 1300. Den har många motsvarigheter på den gotländska landsbygden.

Sakristian

Sakristian på korets norra sida (fig. 31) uppfördes enligt visitationshandlingarna 1835. Den är putsad och har en enkel putsad sockel, som skjuter ut cirka 1 dm från muren. Hörnkedjor saknas. På norra sidan finns ett tämligen stort tvådelat fönster, rektangulärt, inom tjärad träram med brunmålat spröjsverk av trä. Det är invändigt försett med ett av allt att döma handsmitt järngaller med ringar i korsningarna. Sakristian har lutande faltak. På östra sidan finns en rektangulär öppning till dess vind, med lucka och omfattning av tjärad furu och två gångjärn med beslag.

Vid byggandet av sakristian har man utnyttjat murstödet på korets norra sida för en del av den östra muren. Absidens sockel ligger i förband med murstödet och är skråkantad

Fig. 32. Skåp i sakristians västra mur. Foto 1989.

Cupboard in the west wall of the vestry.

ungefär 1½ meter, medan det nordligaste partiet har enklare sockel. Möjligen hade man ursprungligen tänkt bygga en sakristia samtidigt med koret.²⁰

Sakristians ingång är från koret nära det nordöstra hörnet. Den är rektangulär med inåt något skränande smyggar och enkel omfattning av brunmålad furu. Dörren är av stående furubräder, utvändigt panelad med liggande, profilerade bräder i ljusbrun färg. Dörren har låsanordning.

Rummet täcks av ett platt tak av omålade furubräder. Väggarna är putsade och vitkalkade och golvet av omålade furubräder. Fönstret i norra muren har sneda smyggar och korgbågig övre avslutning. Fönsteromfattningen är invändigt målad i ljusgrått.

I västra muren finns en stor rektangulär nisch (fig. 32). Den har en hylla av trä och väggarna är klädda med plåt och spånplattor, bred omfattning av furu och järnbeslagen lucka. På omfattningens övre parti löper två lister, den övre med droppar; på sidorna finns två rektangulära speglar. Nischens höjd 43 cm, bredd 80 cm, omfattningens höjd 80 cm, bredd 125 cm. Nischens inre vitmålat, luckans järnbeslag rödmålade, i övrigt omålat. Omfattningen torde härröra från någon av de bänkar som borttogs 1838.

Vid visitationen 1837 påtalade kontraktsprosten Laurin att eldstad saknades i sakristian trots att biskop Eberstein vid 1833 års visitation påyrkat inköp av en sådan. En kakelugn anskaffades enligt räkenskaperna omkring 1840. Den avlägsnades vid restaureringen 1951–52.

Vid besiktningen 1967 konstaterades att golvet utsatts för mindre maskangrepp. 1988 inlades nytt trägolvet.

Yttertak

Yttertaket på tornet är täckt med tjärade bräder; långhusets, korets, absidens och murstödets tak med tjärade, vattranda-

de. Enligt räkenskaperna lades faltaket på 1962. Det vilar på ett äldre spåntak, pålagt 1924, delvis förnyat 1936, nödortfört reparerat 1952.

Kyrkans yttertak har vid flera tillfällen måst lagas och förnyas. 1614 års räkenskaper upptar i behållningen »Kirckens Breder xiiij tölffter», vilka torde ha använts till ny takbeläggning.²¹

Vid prostvisitationen 1813 heter det: »Äro kyrkorna ut- och invändigt till murar, tak och Tornbyggnaden, i fullgodt stånd.» Redan vid 1825 års biskopsvisitation skrevs: »Gerums Kyrko Tak anmäldes äfven såsom högst dåligt och behöfde snar reparation, hvarom församlingen på tillsägelse lofvade besörja.» På en sockenstämma den 23 mars 1828 bestämdes

»1:o att stora Kyrkotaket helt och hållet skall ombyggas i så måtto att det blir 6 aln lägre än det närvarande, samt att det kommer att beläggas med Tegel.

2:o att denna reparation skulle vidtagas allrasist 1830 om Sommaren.

3:o att såsom Föreståndare för arbetet Kyrko Byggmästaren Pehr Lindström skulle antagas mot särskilt beting.»

Någon sänkning av taket kom inte att äga rum. Den 29 mars 1830 avled församlingens kyrkoherde Pehr Adolf Bolin.²² Ingenting hände förrän 1833, då efterträdaren Olof Fredrik Stenberg²³ tillträtt. Den 27 oktober detta år beslutades om »kyrkotakets hela reparation bestående af nya Speres uppsättande och Tegelns på läggande m m». 1834 förklarades, att eftersom »det så kallade Sånghus Taket äfven befinnes vara så uselt, att en del Spärträd hänger utanför sjelva muren, och således reparation å detsamma är högst påkallade, beslötos med at detta Taket skulle i likhet med Stor Taket beläggas med Tegel». Vid prostvisitationen 1837 konstateras, att år 1835 »hela Kyrkan blifvit försedd med

nya *Sparr-Träd* samt *Tegeltak*, undantagen Rundeln Öfver Altaret, som ännu är täckt med bräder».

Vid biskopsvisitationen 1848 förklarades att det behövdes en reparation av taket, »å hvilket legten äro illa pålagda». 1859 reparerades långhustaket. I samband med detta inköptes nya tegelpannor. 1886 upptar räkenskaperna 243 kr för »Påläggning af ett nytt tak på kyrkan», ett spåntak.

Långhusets vind öppnar sig helt mot tornets. Takstolen består av bilade bjälkar, sammanfogade med dymlingar. På en bjälke i takstolen är med rödkrita antecknat årtalet 1834, då nyssnämnda stora ombyggnad ägde rum. Delvis förekommer återanvänt virke.

Mellan långhus och kor finns en spetsig avlastningsbåge, i vilken finns kvarsittande bärlankor med dymlingshål.

Långhusets fyra höga valvkupor är byggda av kalkstens- och sandstensflis. De är täckta med kalkbruk med undantag av den nordvästra valvkappans västra och norra partier (fig. 33).

Interiör

Kyrkorummets olika delar (fig 34–38), ringkammaren, långhuset, koret och absiden, bildar ett ljust rum, upplyst av de stora fönstren på sydsidan, spetsbågiga i tornet och långhuset, rektangulärt i absiden. De vitkalkade murarna livas av medeltida kvadermålning kring långhusets triumfbåge och fönsteröppning, målningssviterna från 1400-talet kring långhusets murar samt korets och absidens gula och röda akantusdekor. Före restaureringen 1951–52 fanns också kvadermönster målat med svart färg i tornbågen, på långhusets valvbågar och kring fönster- och dörröppningar.

Väster om långhusportalen är ett parti av södra långhusmuren tjockare och vidgar sig ungefär 3 meter från golvnivån till vad som skulle kunna vara en del av ett valvanfang (fig. 39). Detta kan vara en del av tornbågen till ett planerat, kortare långhus, ett trapphus, en sakristia eller ett hagioskop.²⁴

Vid en besiktning av kyrkan 1967 konstaterades fuktränder i putsen under fönstren samt viss sprickbildning i murar och valv.

Bågar

Kyrkan har två triumfbågar, en tribunbåge och en tornbåge. (Gördelbågarna i långhuset behandlas i samband med valven.)

Tribunbågen (fig. 34), som av allt att döma är den äldsta bågen, är enkel utan omfattning. Den östligaste av de båda triumfbågarna (fig. 34), som hör samman med det romanska koret, är låg och svagt spetsbågig, en modernisering, som troligen utfördes när den västliga triumfbågen tillkom i samband med långhusets uppförande. Båda triumfbågarna är putsade och saknar huggen omfattning men har vid valv-

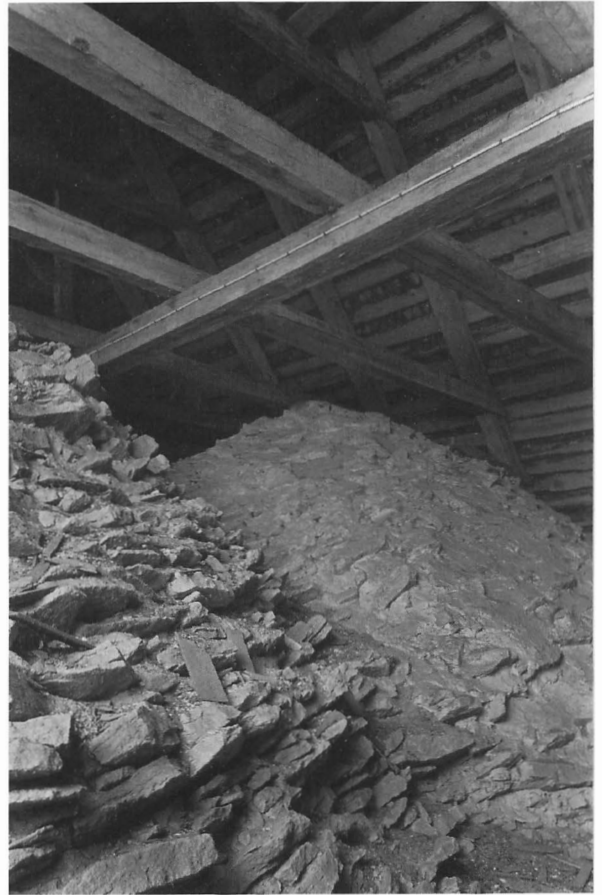

Fig. 33. Långhusets valvkupor. Foto 1989.

The heads of the the nave vaults.

anfangerna hålkälade lister av kalksten. På långhusets östra mur finns utmed triumfbågen ristad och målad kvadermålning i rött och gråblått (se nedan). I den östra triumfbågens norra anfang finns spår av röd akantusmålning.

Tornbågen i långhusets västra mur (fig. 35) är spetsbågig och har fint huggen omfattning av grå kalksten från valvanfangen, som markeras av hålkälade och på norra sidan även profilerade lister, cirka 220 cm över den nuvarande golvnivån.

Valv

Alla kyrkans byggnadsdelar utom absiden täcks av putsade valv av kalkstens- och sandstensflis. Korets valv är ett romerskt kryssvalv av ålderdomlig typ med först konvexa, sedan konkava grater.

Långhuset täcks av fyra starkt kupiga valv, uppburna av en mittkolonn och fyra breda gördelbågar av huggen grå kalksten med rätvinklig profil vilande på kuddliknande kon-

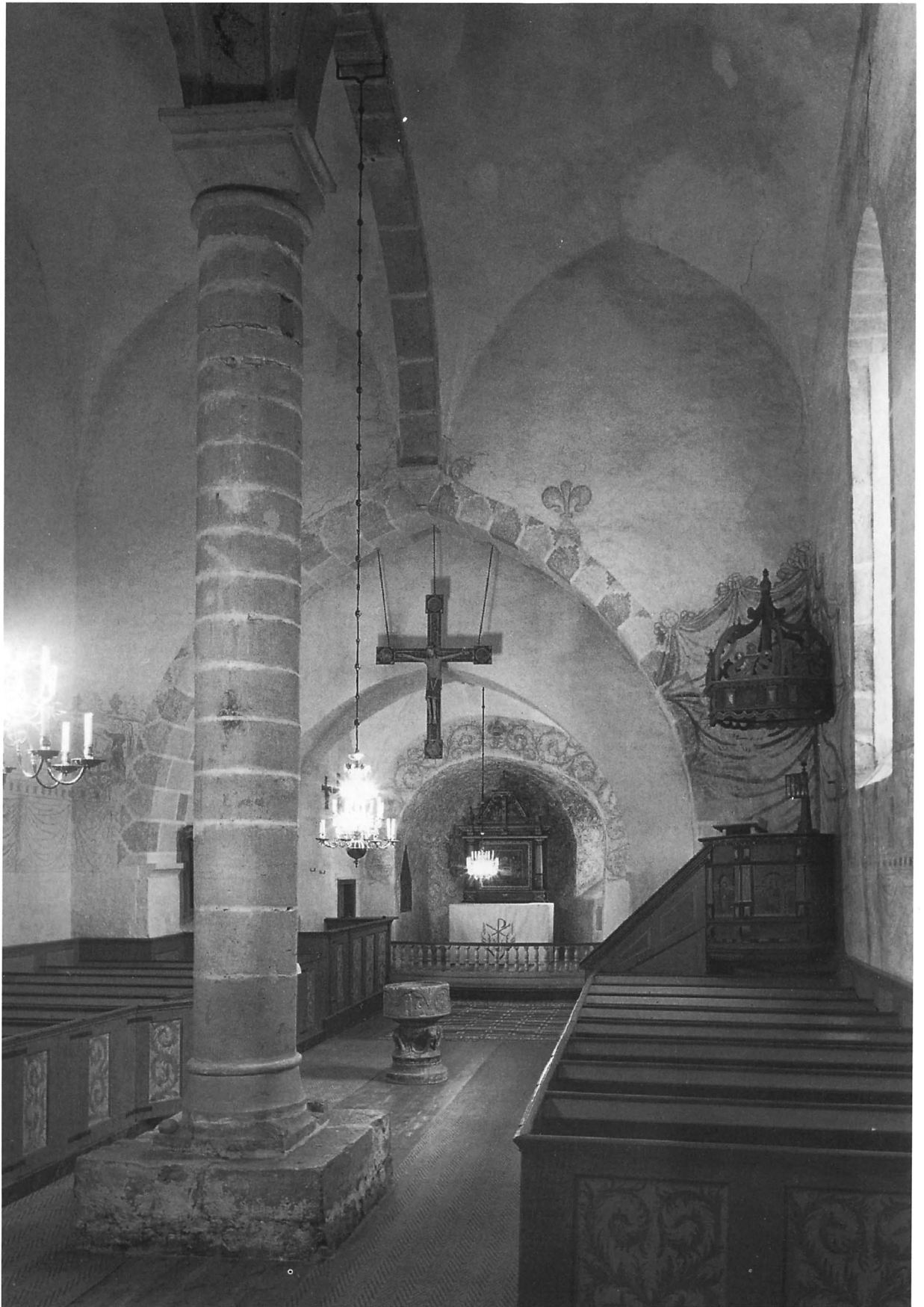

Fig. 35. Interiör mot väster. Foto 1989.
The interior of the church looking west.

Fig. 36. Interiör mot öster omkring 1915. Foto E. Erici, ATA.
The interior of the church looking east. Around 1915.

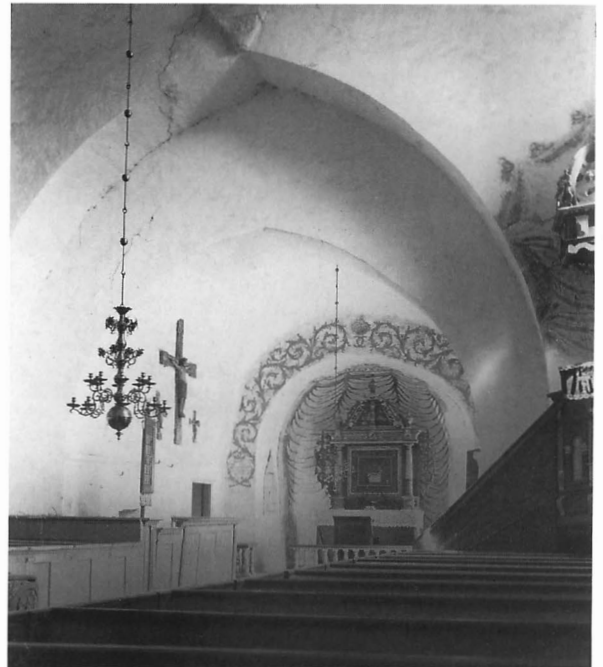

Fig. 34. Interiör mot öster. Foto 1989.
The interior of the church looking east.

Fig. 37. Interiör mot väster i slutet av 1800-talet. Foto ATA.

The interior of the church looking west at the end of the 19th century.

soler av kalksten med täckplatta, nedåt avslutade med en vulst (fig. 40). Konsolen på långhusets östra mur ovanför triumfbågen är prydd med fint huggna blad i hörnen och på mitten, den på långhusets västra mur ovanför tornbågen med knoppliknande bladornament i hörnen. De båda övriga konsolerna är släta (fig. 41).

Den ganska satta mittkolonnen, som är något avsmalnande uppåt, står på en kvadratisk plint uppmurad av flera kalkstensblock. På denna vilar en kvadratisk platta med fyra uthuggna hörnprydnader (fig. 43), i sydöstra och sydvästra hörnen bladornament, i det nordvästra en kula, i det nordöstra (fig. 42) ingen uthuggning. Kolonnen avslutas uppåt av vulst samt kuddkapitel under hålkälad platta. Nära plintens sydvästra hörn finns ett hål. Det torde ha varit avsett för att fästa en bokpulpt och tyder på att dopfunten varit placerad strax väster om mittkolonnen, vilket varit vanligt i gotländska kyrkor.

Ringkammaren är av samma bredd som långhuset och täcks av ett valv med konvexa grater.

Golv

Golvet i ringkammaren öster om bräskärmen samt i långhuset och kor består av spontade furubräder med lasering och fernissa. Korbänken vid korets norra mur har ett förhöjt golv av samma typ. Golvet i absiden och i koret öster om altarskranket ligger 40 cm högre än korgolvet och är täckt av omålade bräder. Någon trampsten framför altaret är nu ej synlig.

Golvet i ringkammaren väster om bräskärmen består av oregelbundna kalkstensskivor med växlande ytbehandling, med cementbruk i fogarna. Sakristians golv består av fernissade furubräder, inlagda 1988.

På sockenstämman föreslogs 1799, »at som kyrkogolfvet wore aldeles brottsligt, om icke war rådeligt höra efter Pricet på Ölands fotsten, så at, om den intet blefwe för dyr, kunde den med tiden anskaffas, hwilket församlingen samtyckte». Vid 1830 års inventering heter det: »Golfvet består af träd med undantag af några stenar fram i choret framför altaret.» 1837 bestämdes »att såväl Långhusgälfvet, som al-

Fig. 38. Interiör mot väster efter akvarell av A.T. Gellerstedt midsommardagen 1867.
The interior of the church looking west in 1867.

tareduken och gålfvet kring altaret som i Höst skulle förnyas». Tydligt innebar detta en förhöjning av golvet öster om altarringen. 1838 konstateras att »kyrkans reparation, invändigt blifvit fulländad». Vid restaureringen 1951–52 lades nytt golv av trä i kor, långhus och ringkammaren öster om brädiskärmen.

Genom klockaren Mats Anderssons försorg har de breda furubräderna i det äldre sakristiegolvet tillvaratagits.

Nischer

I kyrkorummets murar finns tre nischer, två i absiden och en i koret.

Rikast utformad är nischen i absidens nordmur (fig. 44). Den är rakspetsig med skåp och omfattning av ek och furu, med snidat krön och utmed övre kanterna lister av ornament, på det triangelformade överstycket och på dörrens övre parti passarrosetter i sexpass,²⁵ på det nedre partiet och omramningen två cirklar, den västligaste innehållande sex mindre cirklar, den östligaste innehållande en passarrosett i

sexpass och omgiven av sex mindre cirklar. Dörren har två gångjärn med beslag av smidesjärn, utmynnande i liljeornament. På dörrens övre del två igensatta nyckelhål, på den nedre dels ett nyckelhål med solliknande beslag av järn och på insidan rest av låset i form av låskolv med fjäder och märlor, dels ett lås av yngre datum. Mitt på dörren finns ett handtag i form av en hängande ring, fäst på en målad triangelformad bricka av järnplåt. Invändigt är nischen brädklädd och har en hylla. Yttre mått: höjd 119 cm, bredd 58 cm. Beslagen är svartmålade. I övrigt är dörren omålade. Dörr och nisch från 1200-talet.²⁶

Nischen i absidens sydmur (fig. 45) har rektangulär öppning. Den är putsad med bottenhäll av kalksten, i vilken inuggits en rund, slät piscinaskål med avloppshål. Kring skålen finns ristade cirklar och sicksackband (fig. 46), asymmetriskt placerade i förhållande till skålen. Norr om dem bokstäverna »RN» inom ristade cirklar, avskurna av nischens nordmur. Höjd 43 cm, bädd 56 cm, djup 55 cm. Dekoren visar att hällen sekundärt använts i nischen. Eftersom

Fig. 39. Detalj av södra långhusmuren väster om portalen. Foto 1989.

Detail of the south wall of the nave west of the doorway.

dekoren knappast är äldre än 1600-talet har tydligen piscinan använts långt efter reformationen.²⁷

I korets norra mur finns en rektangulär nisch utan omfattning, invändigt helt putsad. Höjd 47 cm, bredd 65 cm, djup 50 cm.

Uppvärmning

Kyrkorummet uppvärms elektriskt med radiatorer i bänkar-

Kyrkans byggnadshistoria

Medeltiden

Gerums kyrka är en anläggning med kor och absid från omkring år 1200, i romansk stil, samt långhus och torn i gotik från 1200-talets senare del och omkring 1300.

Några grävningar under den nuvarande kyrkans golv har inte företagits. Men det förefaller rimligt att anta att den nuvarande stenkyrkan föregåtts av en träkyrka. Till denna har då hört kyrkans dopfunt, som anses tillkommen under 1100-talets senare del.

En stock i förband mellan kor och absid gav vid dendro-

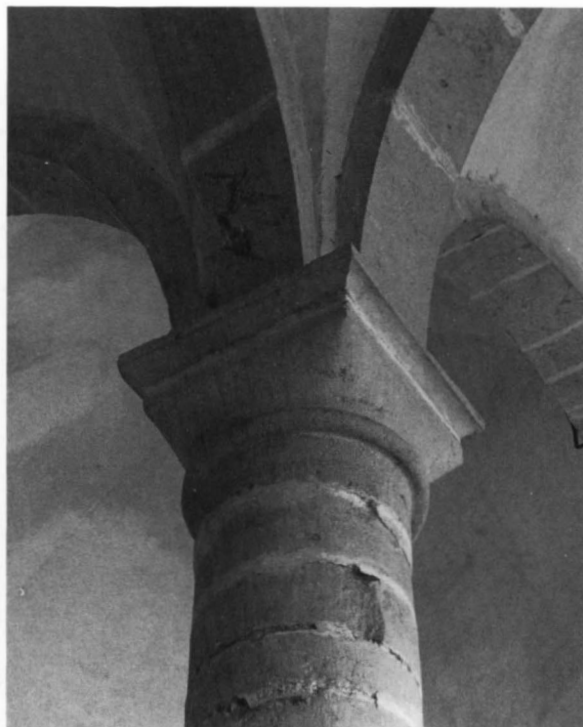

Fig. 40. Kapitälet till långhusets pelare från sydväst. Foto 1989.

The capital of the pillar in the nave seen from the south-west.

na, jämte fristående radiatorer i koret, å ömse sidor om altaret samt i predikstolen. Uppvärmningsanordningen installerades vid restaureringen 1951–52. Tidigare hade kyrkan saknat uppvärmningsanordning.

kronologisk undersökning för den yttersta mätta årsringen årtalet 1156 och för den innersta 1090. Då vankant saknades kan stocken ha fällts senare än 1156. I ett remstycke över absiden erhöles året 1202. Detta styrker dateringen av kor och absid till omkring år 1200. I korets norra mur syns spår som tyder på att man från början planerat en mursakristia, som dock inte kommit till stånd. Kanske har de båda murstöden norr och söder om koret tillkommit redan i korbyggets slutskede.

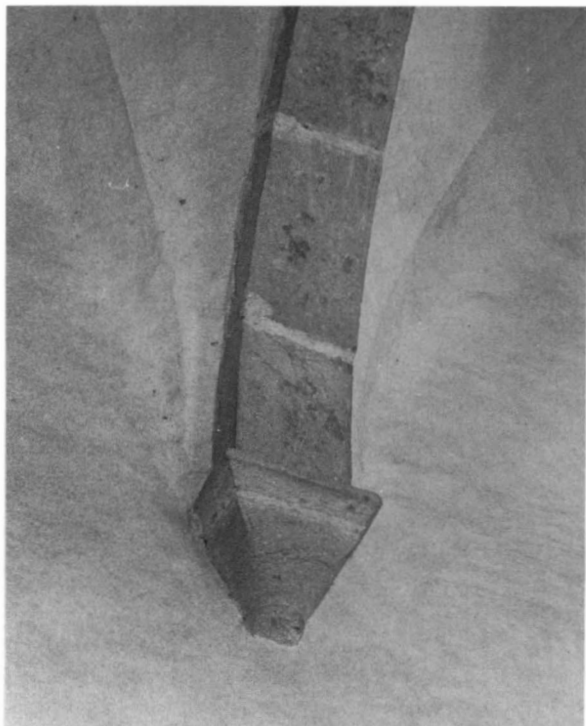

Fig. 41 a-b. Konsoler på långhusets norra och västra murar. Foto 1989.

Consoles on the north and west walls of the nave.

Långhuset torde ha påbörjats vid mitten av 1200-talet och fortsatt under århundradets senare del. En möjlig ansats till valvfang i långhusets sydmur väster om sydportalen kan tolkas som en ändring av planeringen under arbetets gång och en möjlig paus i arbetet. Strelows årtal 1281 skulle kunna avse invigningen av en etapp. Relativt snart torde bygget ha fortsatt. En skråkantad sockelsten, som är huggen i vinkel och ligger an mot tornets södra och långhusets västra mur, tyder på att man direkt har fortsatt med tornet.

Den dendrokronologiska undersökningen gav för två formbräder i långhusvindens östmur årtalen 1284 resp. 1299 och för ett dragband i långhusets västra del 1301. Byggnadsverksamheten torde därför ha avslutats omkr. 1300, varvid en beställd långhusportal monterats in. Ett planerat större kor, vars mått antyds genom en avfasning i sockeln på långhusets östra mur, har aldrig realiserats.²⁸

Runt långhusets sydfönster och triumfbåge finns kvadermålning. Mönstret är ristat i putsen, liksom också konturerna av de konsekationskors, som delvis övermålets av passionssviten. Detta torde ha skett i samband med kyrkans färdigställande.

Kyrkan har glasmålningar som torde ha tillkommit strax

före mitten av 1300-talet, i korets romanska fönster en bild av S:t Olof, i långhusets sydfönster fragment av dekorativ målning.

Under 1400-talet försågs långhusets alla murar med en svit målningar av Passionsmästaren.

Efterreformatorisk tid

Gerums kyrka har givetvis under århundradena genomgått åtskilliga reparationer, i regel av underhållskaraktär. Den äldsta bevarade skriftliga uppgiften om sådana finns i 1614 års räkenskaper. Som behållning upptas här »Kirckens Bredder xijj tölffter». Uppgiften tyder på att man förberedde en större reparation, troligen av takbeläggningen.

I 1680 års visitationsprotokoll skall »Tornen (sic) hielpas i Gerum». 1694 är »Gerum Körtio färdigh innan oc utanpå, allenast walfven innantill någott skrämfulle, oc i först. höst skall botas».

1710 skrives i visitationsprotokollet: »Församlingen ut-hi Gerum anhåller enhällelige om någon hielp utaf kyrkio-collecten, till sin kyrkio som är af ringa medell oc nogott behöfwer lagas.» Även 1722 skrivs att kyrkan skulle »lag-ass det lofwade församlingen».

Fig. 42. Långhuspelarens bas från öster. Foto 1989.
The base of the pillar in the nave seen from the east.

Fig. 43. Långhuspelarens bas från väster. Foto 1989.
The base of the pillar in the nave seen from the west.

Mot slutet av 1700-talet blev en omfattande reparation av kyrktornet nödvändig. Den innebar en rivning av tornets övre partier, så att tornets murar fick samma höjd som långhusets. Årtalet 1804, inskuret i en numera nedtagen hjärtstock, torde ange årtal för ombyggnaden. 1813 heter det i visitationsprotokollet att »kyrkorna ut- och invändigt till murar, tak och Tornbyggnaden» är »i fullgodt stånd».

1835 försågs långhuset och koret med tegeltak och i samband härmed nya takstolar. Ett förslag att sänka långhustaket kom dock inte till utförande. 1835 färdigställdes också sakristian. Några år därefter, 1838, ändrades de tre bänkvartererna till två, varvid trägolvet i kyrkan förnyades och korgolvet öster om altarringen förhöjdes. Den nya inredningen målades följande år.

Vid 1848 års biskopsvisitation påtalades att sakristian skulle repareras och att man även borde reparera taket, »hvilken legten äro illa pålagda». Den senare reparationen kom inte att äga rum förrän 1859, varvid inköptes nya tegelpannor. Dessförinnan, 1851, upphöggs eller åtminstone förstörades fönstret i absiden.

1876 sägs »trädtornet i Gerum» vara »gammalt och af röta anfrädt. Kyrkoverdarne och Pastor anmälde härvid att man redan var betänkt på en reparation af detta torn hvartill bräder och penningar höllo på att samlas». Reparationen

Fig. 44. Sakramentsskåpsnisch i absidens norra mur, med dörr och omfattning från 1200-talet. Foto 1989.

Aumbry niche in the north wall of the apse. The door and the surrounds are from the 13th century.

kom dock inte att äga rum förrän 1886, då dessutom hela kyrkan fick nytt spåntak. Detta förnyades 1924 och lagades 1936 och 1952. 1920 års räkenskaper upptar utgifter för lagning av taket på sakristian.

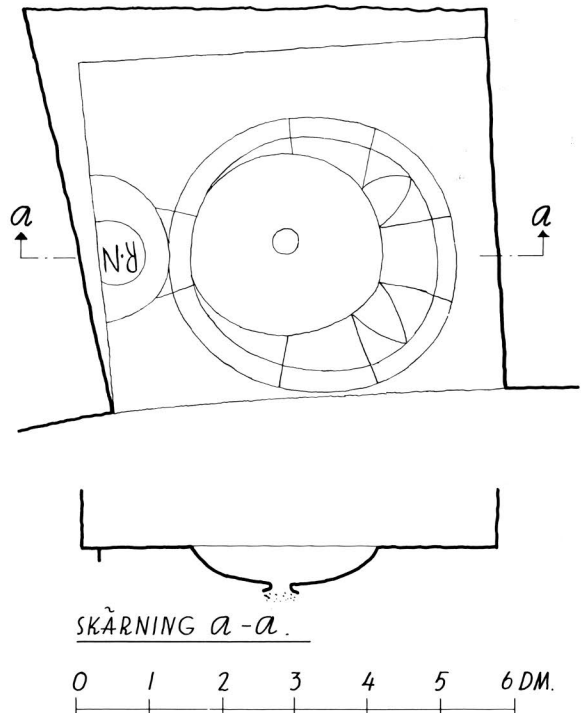
Under 1920- och 30-talen blev behovet av en genomgripande restaurering alltmera tydligt. 1927 avlämnade arkitekten Erik Fant³⁰ en beskrivning av kyrkans tillstånd med förslag till åtgärder som borde vidtas. Dessa omfattade bl.a. en renovering och säkrare infästning av glasmålningen i korfönstret, vilket företogs 1929. Vidare föreslogs utvändig lagning av puts, invändig framtagning av kalkmålningar, lagning och konservering, införande av värmeledning, lagning och tätning av fönster samt framtagning av bänkdörrarnas äldre bemålning. Slutligen föreslogs att träskärmen i

Fig. 45. Nisch i absidens sydmur. Foto 1989.

Niche in the south wall of the apse.

Fig. 46. Ornerad häll med piscinaskål, i botten av nischen. Uppm. J. Söderberg 1943.

Decorated bottom slab with a piscina bowl at the bottom of the niche.

SKÄRNING a-a.

0 1 2 3 4 5 6 DM.

Fig. 47. Kvadermålning i trappgavelsmönster kring triumfbågen. Detalj. Foto 1989.

Detail of painted ashlar in stepped-gable pattern round the triumphal arch.

väster avlägsnades och att orgelharmoniet placerades i tornrummet.

Ett detaljerat förslag till konserverings- och målningsarbeten lämnades 1944 av konservator Bertil Bengtsson. Han föreslog framtagning av originalfärg även på predikstolen och på den äldre altarring, som var placerad ovanpå skärmen i tornrummet.

Kungl. Byggnadsstyrelsen föreslog i skrivelse den 7.10 1942 att församlingen för det slutliga restaureringsförslaget skulle anlita länsarkitekten Olle Karth.³¹ Dennes förslag är daterat 1.3 1945. Det innebar igensättning av sprickor i väggar och valv med cementbruk, elektrisk uppvärmning, omläggning av tornspirans träpanel, komplettering av portaler med felande kolonnetter, förnyelse av fönstrens spröjsverk samt flyttning av skärmväggen i ringkammaren väster-

ut, så att dörren till tornkammaren kom att ligga öster om skärmväggen. I samband härmed skulle den äldre altarring som utgjorde skärmväggens övre parti avlägsnas.

Förslaget skickades på remiss till professor Johnny Roosval. Denne föreslog i skrivelse av den 21.10 1946 att den medeltida stenen framför korportalen skulle läggas in i kyrkans golv i samband med att detta sänktes till ursprungligt djup och stenlades. Han ville också ta bort skärmen i tornkammaren och till denna flytta dopfunten. Slutligen kritiserade han förslaget att ordna en central för de elektriska ledningarna genom inbilning i den medeltida muren i tornkammaren.

I ett yttrande den 10 december 1946 förklarade arkitekt Karth att de av professor Roosval påtalade utvidgningarna av restaureringen skulle vara till fördel för kyrkan men att åtgärderna begränsats till det nödvändigaste för att inte kostnaderna skulle bli för stora. Ringkammaren behövs för förvaring av diverse redskap, och dess införlivande med kyrkorummet skulle kräva uppförande av en helt ny byggnad. Inbilningen av den elektriska centralen i tornmuren var den minst dåliga lösningen av problemet med centralens placering. – I yttrandet nämns ingenting om gravstenen framför korportalen. I en PM rörande Gerums kyrka av den 8 augusti 1951 föreslår Erik Bohr att stenen uppställs mot en av väggarna i tornrummet, vilket också skedde.

Förslaget till restaurering godkändes av Kungl. Byggnadsstyrelsen den 24.9 1947. Arbetet inleddes 1951.³² Som entreprenörer antogs byggmästare Olof Pettersson, Rone, konservator Bertil Bengtsson, Linköping och Gotlands Kraftverk. Utöver ovan nämnda åtgärder insattes ett ankarjärn i skeppets östra gavelvägg, kyrkklockan fick ny upphängningsanordning, och vidare uppsattes en ny åskledare, nya fönsterrutor i blyinfattning, trägolvet i kyrkan förnyades och en äldre kalkmålning togs fram i absiden. Återinvigningen ägde rum den 12 oktober 1952.

Bland senare företagna åtgärder märks påläggning av faltak ovanpå spåntaket 1962, anskaffning av orgel 1965 samt nya golv i sakristian och under klockan 1988.

Fig. 48. Kalkmålningar från mitten av 1400-talet på långhusets södra mur. Foto G. Arwidsson 1952, ATA.

Wall paintings from the middle of the 15th century on the south wall of the nave.

Kalkmålningar

Både koret och långhuset har målningar, i långhuset från medeltiden, i koret från efterreformatorisk tid.

Långhusets äldsta målningar är en kvadermålning kring triumfbågen (fig. 34), krönt av akantusblad och liljor. Vidare en ornamental dekor kring långhusfönstrets övre del och konsekrationkors på långhusväggarna. All dekor är först ristad, sedan målad. Färger rött, grått, ljusgrönt, ljusblått. Målningarna torde ha tillkommit i samband med långhusets färdigställande eller kort därefter, mot slutet av 1200-talet.³³

Runt långhusets väggar löper en svit målningar (fig. 48). På norra sidan återges passionshistorien, på den södra barnomshistorien jämte apostlar. Sviterna begränsas uppåt av

en bladbård, nedåt av bladstav och draperi. I det senare är på nordsidan invigningskors inkomponerade. Färger rött, vitt, grönt. 1400-talet. Vid restaureringen 1951–52 konstaterades att alla äldre målningar överkalkats, innan figursviterna tillkom.

De efterreformatoriska målningarna befinner sig i kor och absid, samt i långhusets sydöstra hörn (fig. 34). Absiden pryds av akantusdekor i gult och rött. Mitt över absidbågen finns Karl XI:s namnchiffer. Ett årtal, som varit målat på östmuren över den lägre triumfbågen, kan numera inte läsas men har enligt uppgift varit 1694.³⁴

Bakom predikstolen finns ett målat draperi i svart och

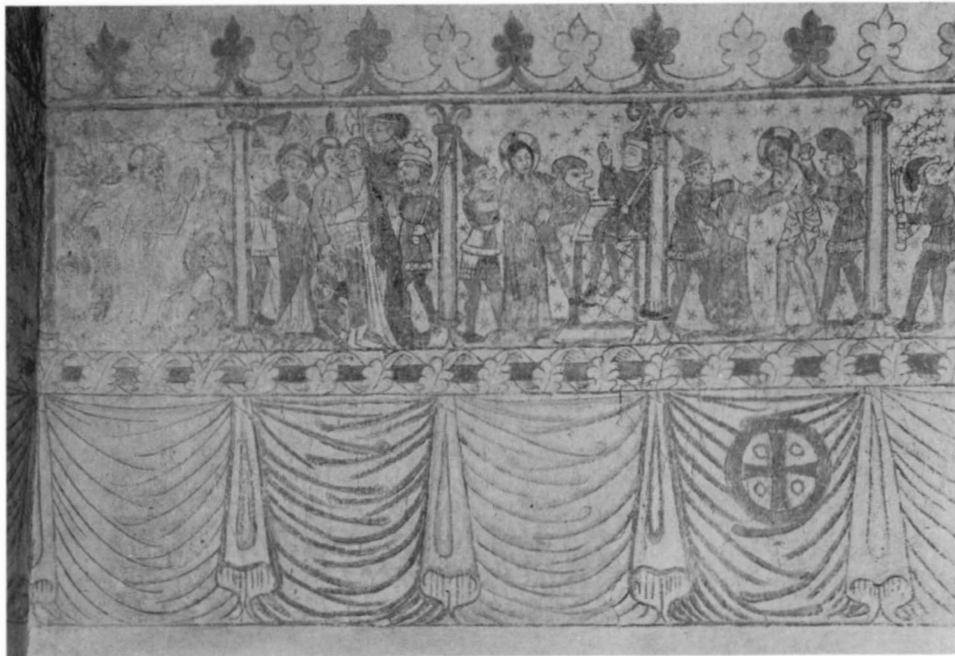
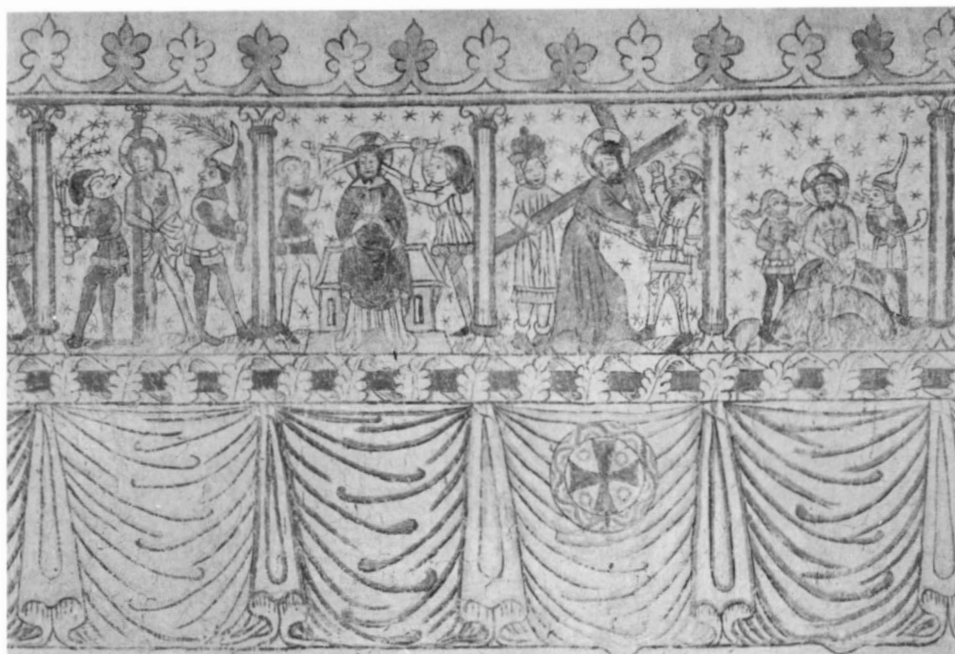

Fig. 49. Passionssviten: Gethsemane, judaskysen, Jesus inför Pilatus, avklädandet. Målning å långhusets norra mur. Foto 1989.

Suite of wall paintings depicting Christ's Passion: The Garden of Gethsemane, the Kiss of Judas, Jesus before Pontius Pilate, the Disrobing of Christ. Paintings on the north wall of the nave.

Fig. 50. Passionssviten: gisslandet, törnekröningen, korsbärandet, bespottelsen. Foto 1989.

Suite of wall paintings depicting Christ's Passion: the Flagellation, the Crowning with Thorns, the Bearing of the Cross, the Mocking of Christ.

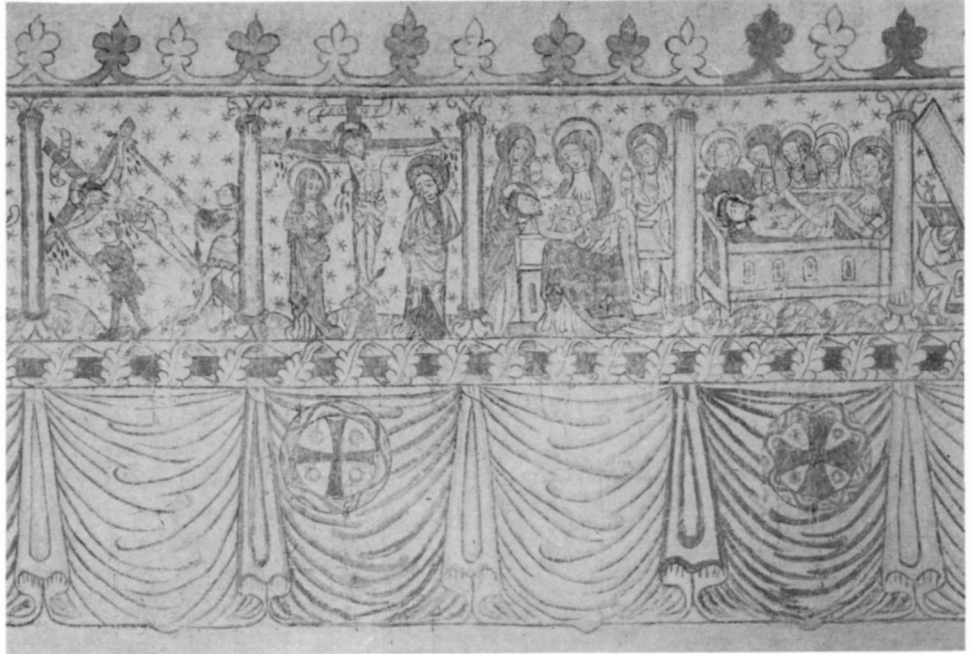

Fig. 51. Passionssviten: korsresandet, Jesus på korset, pietà, gravläggningen. Foto 1989.

Suite of wall paintings depicting Christ's Passion: the Raising of the Cross, Christ on the Cross, the Lamentation, the Entombment of Christ.

Fig. 52. Passionssviten: uppståndelsen, nedstigandet till dödsriket. Foto 1989.

Suite of wall paintings depicting Christ's Passion: the Resurrection, the Harrowing of Hell.

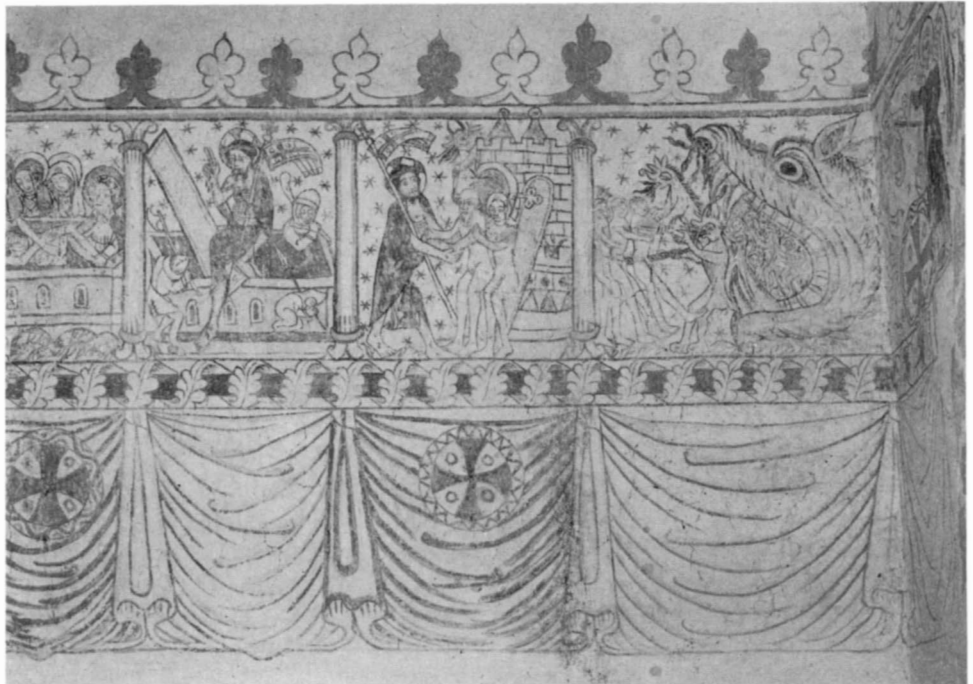

Fig. 53. Passionssvitens avslutning: en grupp människor förs till helvetet, ärkeängeln Mikael som själavägare. Foto 1989.

The termination of the suite of wall paintings depicting Christ's Passion: a group of people are led to the Hell, St. Michael weighing the Souls.

rött (fig. 67). Det kan vara samtida med predikstolen som bär årtalet 1699.

På framsidan av absidbågen omges det tidigare nämnda namnchiffret av akantusslingor med kartuscher innehållande årtalet 1771. Från samma tid var måhända det draperi i blått, som målats över absidens akantus och avlägsnades vid restaureringen 1951–52 (fig. 36).

I korvalvets hjässa finns en 1700-talsdekor, en rosett i gult, blått och rött, omgiven av en röd akantusslinga (fig. 55).

De medeltida målningarna överkalkades 1838. De framtoogs vid restaureringen 1951–52 och konserverades av Bertil Bengtsson, Linköping.

1. Kvadermålning i trappgavelsmönster kring triumfbågen (fig. 47), först ristad med dubbla linjer, sedan ifylld i ljusrött, ljusblått och ljusgrönt. Intill gördelbågens konsol två buktande akantusgrenar, utanför dessa två liljor. Även denna dekor först ristad i putsen. Färger rött och gråblått. Över den södra liljan finns ett ristat kristushuvud (se nedan Ristningar). – 2. Kvadermålning kring övre delen av långhusets södra fönster, krönt av en lilja, först ristad i putsen. – 3. Konsekrationskors i långhuset med ristad kontur och märke i centrum efter ljuspigg, 4 på norra muren, 4 på södra

muren, ett på den västra muren norr om tornbågen samt två på östra muren, på ömse sidor om triumfbågen. Korset norr om tornbågen är en passarrosett med fyra blad³⁵, de övriga ringkors. De tre västligaste av korsen på sydmuren är synliga under överkalkning och senare övermålning. De har svarta konturer och är ifyllda med röd färg. Övriga konsekrationskors övermålade av passionssviter med två undantag (se nedan).

Runt långhusets murar löper en målningssvit med figurmålningar. Den begränsas uppåt av en bladbård, på norra sidan med växlande röda och vita blad, på den södra med vita blad, båda med mörkgrå konturer, nedåt på norra sidan av en bladstav, på den södra av en bandomlindad stav, under dessa fält med omväxlande gröna och röda draperier med mörkgrå konturer. – 4. Konsekrationskors, ringkors med armar som vidgar sig utåt, med svarta konturer. Korsen är röda och ringen har varierande dekor i rött. I svicklarna små ringar. Diameter 38 cm. Fem av korsen är inkomponerade i draperimålningen på norra muren, ett sjätte är målat på det ristade korset på östmuren norr om triumfbågen och inkomponerat i en själavägningsscen.³⁶ Ljuspigg under korsen. Norr om tornbågen börjar en passionssvit (fig. 49–53): – 5. Jesu intåg i Jerusalem, med Sackeus i mullbärsfikonträdet. – 6. Nattvarden. På norra muren: – 7. Getsemane. Jesus i bön, i bakgrunden de tre sovande lärjungarna. – 8. Judaskyssten. Jesus mottar kyssten, samtidigt som han helar Malcus' avhuggna öra, medan Petrus sticker svärdet i skidan. – 9. Jesus inför Pilatus, med den senare sittande på en altarliknande tron. – 10. Jesus berövas sina kläder. – 11. Gisslandet. – 12. Törnekröningen, med Jesus sittande på en altarliknande tron. – 13. Korsbärandet. Jesus leds av en soldat med ett rep, och Simon från Cyrene hjälper till att bära korset. – 14. Två bödlar i toppiga mössor bespottar Jesus, som vilar på en kulle. – 15. Korset reses, medan den Korsfäste blöder ymnigt. – 16. Korsfästelsen, med Jesus på korset flankerad av Maria och Johannes. – 17. Pietà. Maria med den döde Jesus i sitt sköte, omgiven av tvenne kvinnor. – 18. Gravlägningen. – 19. Kristi uppståndelse. – 20. Kristus i dödsriket med segerfana, befriar Adam och Eva. – 21. En grupp människor förs till ett helvetesgap med flata kindtänder och spetsiga huggtänder, i vilket andra människor skyntar (fig. 52). – 22. (Å östra muren) själavägningen, ärkeängeln Mikael med en våg, på vars ena vågskål befinner sig en människosjäl, medan djävlar söker tynga ned den andra (fig. 53). Under vågen finns ett invigningskors. Söder om triumfbågen börjar en födelsesvit, avslutad med figurer återgivna två och två: – 23. En utplånad scen, sannolikt bebådelsen. – 24. Marie besökelse, d.v.s. Marias och Elisabets möte. – 25. Kristi födelse. Bilden skadad genom dropp från långhusets sydfönster. – 26. Konungarnas tillbedjan. Östra delen av scenen skadad genom dropp. – 27. Frambärandet i

templet. – 28. Petrus med nyckeln och Paulus med svärdet. – 29. Andreas med x-format kors och Jakob d.ä. med pilgrimsstav och mussla, anmärkningsvärt nog skägglös. – 30. Johannes döparen med lammet(?) och Mattias med bilan. – 31. Tomas med lans och bok samt Filippus med dubbelkors. – 32. Jakob d.y. med tygvalkarträ och bok samt figur med språkband. Ev. har sviten fortsatt på andra sidan huvudportalen, i långhusets sydvästra hörn, med några scener.

Målningarna anses utförda vid mitten eller under senare delen av 1400-talet av Passionsmästarens skola. Några av motiven i Gerum är ovanliga i passionssviten. Nr 1, intåget, återfinns bara i Etelhem, nr 15, korsresandet, endast i Ekeby, medan nr 14, bespottelsen, är unik.

Efterreformatoriskt måleri

33. I absiden finns en akantusdekor i rött och gult (fig. 34). Över absidbågen finns Karl XI:s namnchiffer, vilket torde vara samtida med absidmålningen. – 34. I långhusets sydöstra hörn finns ett draperi, målat i svart och rött. I detta är inkomponerat sydmurens östligaste konsekrationkors (fig. 55), vilket omändrats till urtavlan för ett solur. – 35. Det tidigare nämnda namnchiffret över absidbågen omges av akantusslingor i rött och gult. Under dessa två kartuscher med inskrift: på norra sidan GUDI ÄHRA OCH KYOR / KIAN TIL PRYDNAD HAR / NEMDEMANEN OCH / KYORKIOWÄREN / BEKOSTET AF / ANNO, på den södra: LARS PÅRSON / SMEDS / 1771. – 36. I korvalvets hjässa en rosett (fig. 54) i gult, blått och rött, omgiven av en röd akantusslinga. 1700-tal. – 37. Vid okänd tidpunkt övermålades absidens akantusdekor med draperimålning (fig. 36) i blått, avlägsnad vid restaureringen 1951–52.

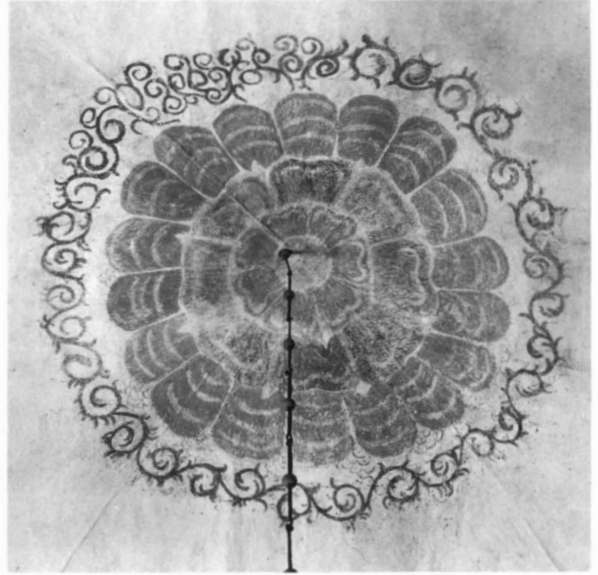

Fig. 54. Ornamental målning i korvalvets hjässa. 1700-talet. Foto 1989.

Ornamental painting in the chancel vault, 18th century.

Fig. 55. Ristat konsekrationkors på långhusets södra mur, omändrat till urtavla för ett solur. Foto 1989.

Incised consecration cross on the south wall of the nave, later altered to look like a face for a sundial.

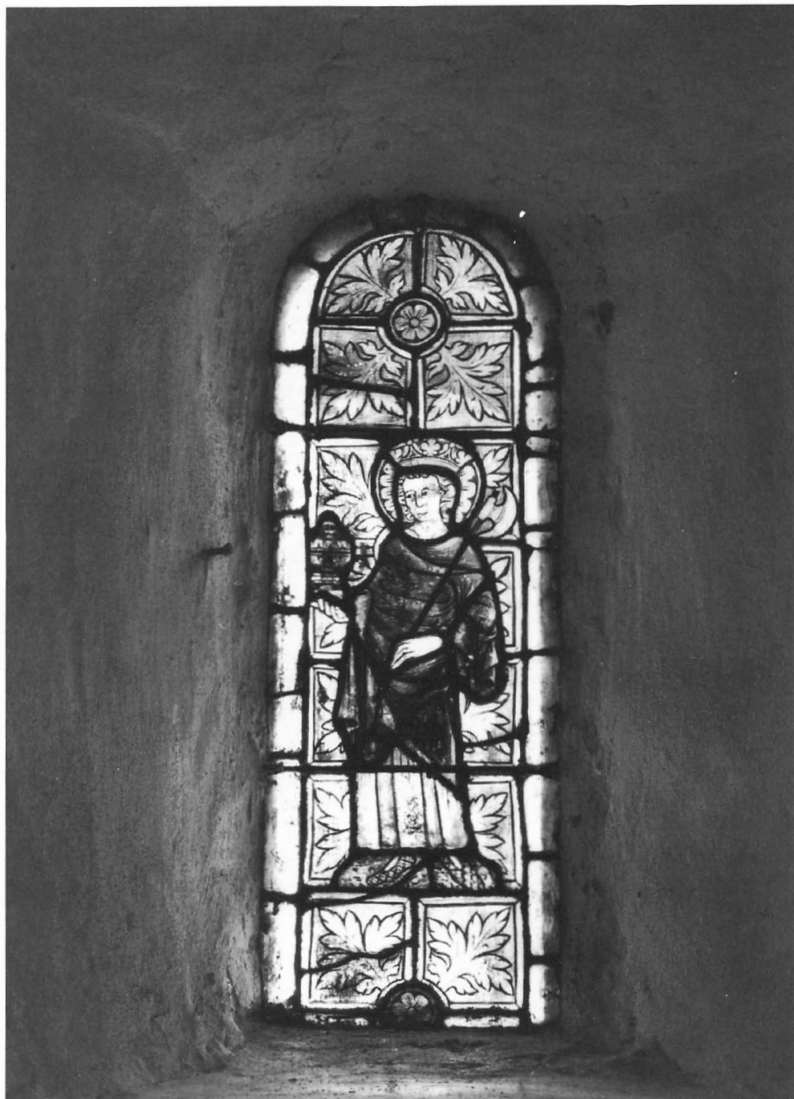

Fig. 56. Sankt Olof, glasmålning från 1300-talets mitt i korets södra fönster. Foto 1989.
St Olaf. Stained glass from the middle of the 14th century in the south window of the chancel.

Glasmålningar

I korets fönster finns en glasmålning och i långhusfönstrets masverk fragment av glasmålningar. Båda torde ha tillkommit vid mitten av 1300-talet. Det är rimligt att tänka sig att kyrkans samtliga fönster haft medeltida glasmålningar.

Korfönstret (fig. 56) återger Sankt Olof i helfigur, stående med yxa och ciborium i händerna. Han är skägglös och bär krona och gloria och återges mot en bakgrund av stiliserade blad. Gestalten intar kontrapostställning och har långa smala händer. Färger: karnation ljus rosa, krona och gloria blekgula, mantel rödviolett, tunika blekgrön, skor vita med

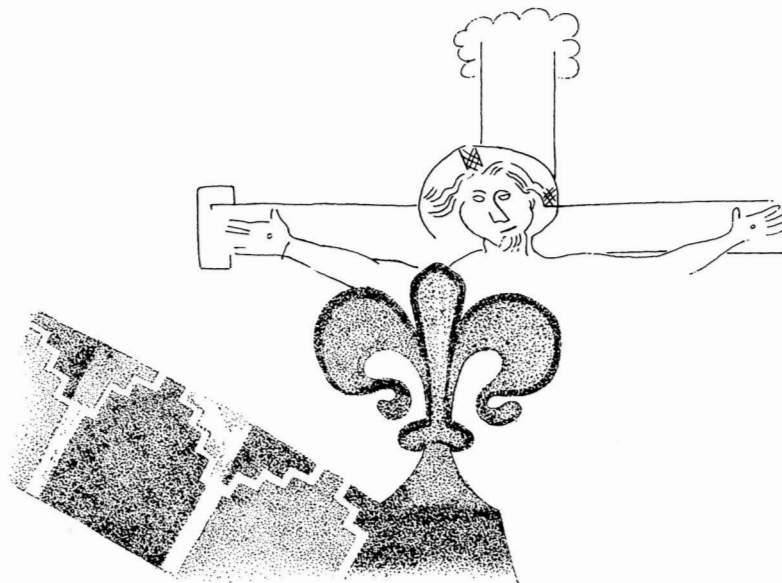
rik mönstring, ciborium gult, yxblad vitt, bakgrund vita vinblad kring en övre blekgrön och en undre rödviolett rosett, ramen vit.

På en skiss av Säve från 1855 finns fält av vanligt glas dels på figurens högra sida, omedelbart ovanför glorian, dels under mantelfällan, där vänster fot saknas.³⁷

I skrivelse till Riksantikvarieämbetet år 1921 anmälde Alfred Edle att fönstret var i mycket dåligt skick. Samma år uppsattes ett skyddsfönster utanför det målade fönstret. 1928 togs fönstret ned och renoverades följande år av firma

Fig. 57. Ristat krucifix på långhusets östra mur, söder om triumfbågen. Teckning av Ulla Sjösward 1989.

Crucifix incised in the plaster on the east wall of the nave, south of the triumphal arch.

N.P. Ringström, Stockholm. Härvid rengjordes fönstret, spröjsverket förnyades och de saknade fälten kompletterades. En ny renovering företogs 1990–91 av firma Gustav van Treeck, München.³⁸

I långhusfönstrets masverk finns några rutor med målat glas (fig. 29). Överst en triquetra med blå spetsovala fält och rött mittfält, därunder, mellan lansettspetsarna, ett sexhörnigt, ljusbrunt fält innehållande en cirkel, delad i fyra

sektorer i blått och gult inom ljusbrun, ursprungligen vit grund.

Sankt Olof i Gerum bär höggotisk prägel, med långa smala händer, men uppvisar andra drag som tyder på att målningen tillkommit vid mitten av 1300-talet. Den anses ha utförts av samma verkstad som glasmålningarna i Grötlingbo. Redan vid mitten av 1800-talet var det ursprungligen vita glaset brunfärgat.³⁹

Ristningar

I kalkputsen på kyrkans väggar finns ett antal ristningar i form av inskrifter och figurframställningar. De är otidliga och i några fall delvis överkalkade.

A. Inskrifter

1. Runinskrift på korets norra vägg, ca 70 cm väster om sakristiedörren, omkring 165 cm över nuvarande golvnivå, bestående av omkring 15 runor. Skriften är 32 cm lång och runorna 5 cm höga men är tyvärr överkalkad. Endast 4 eller 5 runor kan typbestämmas och inskriften kan därför inte tolkas.

2. Flera bomärken i korportalens östra smyg, 130–160 cm över golvnivån, jämte ett stort vackert tecknat P. Det senare är möjligen ett påbörjat kristusmonogram.⁴⁰

B. Ristade figurer och ornament

1. Ristat krucifix på långhusets östra mur, söder om triumfbågen (fig. 57). figuren är ofullbordad. Endast huvudet och korsarmarna fullbordade. Torde ha utförts samtidigt med triumfbågens kvadermålning (se ovan).

2. På långhusets västra vägg norr om tornbågen, 160–200 cm över nuvarande golvnivå: mänskliga figurer, kanske män med sköldar, samt stora ormliknande figurer.

Krucifixet B 1 är placerat för högt för att kunna vara blickfång vid ett sidoaltare och för nära triumfbågen för att ingå i en större scen. De primitiva anletsdragen och de vid tvärrarmen antydda ändplattorna tyder på att det kan vara fråga om en skiss till ett troligen aldrig utfört triumfkrucifix för långhusets stora triumfbåge.⁴¹

Fig. 58. Altaruppsats, målad av Jacob Riek 1667. Foto 1989.

Altar piece, painted in 1667 by Jacob Riek.

Inredning och inventarier

Altaranordning

Altarbord, rektangulärt och fristående, murat, putsat och kalkat, utan hörnedjor. Altarskivan är av grå kalksten, hålkälad på tre sidor, längd 175 cm, bredd 110 cm, tjocklek 15 cm. Täckt av en tjock träskiva, så att ev. invigningskors inte nu kan iakttas. På altarets framsida en rektangulär, nu öppen relikgömma, höjd 28 cm, bredd 17 cm, djup 42 cm.

Nisch på altarets baksida saknas. Altarets totala höjd 105 cm.

Altaruppsats av snidad, skulpterad, målad och förgyllt ek och furu (fig. 58). Mittfältet omges av sidostycken med kontursågade ornament. I mittfältet oljemålning på ekpannå, nattvardens instiftelse, omgiven av bred snidad, skulpterad

och förgylld ram och flankerad av kolonnetter. Överstycket kröns av figurmålning i två fält, Moses med horn och lagens tavlor med numren I–III resp. IV–X, samt välsignande Kristus med strålgloria och korskrönt jordglob. Fälten begränsas av profilerade lister och voluter. Över figurernas huvuden text: MOSES resp. SALVATOR MUNDI (= världens frälsare). Mittfältet har snidat understycke med fruktknippen. Inskription i två fält samt på den underliggande listen: GUD TIL AERE OC KIRKEN TIL PRYDEL / SE, ER DENNE ALTER TAVLE BEKOSTET OC / STAFFERT. AF H PEDER BRIANTH.^{41a} KIRKEHE / RE, HER I SAAGNEN, HANS HUSTRU ANE / MORTENSDOTTER: LARS HEQUALS / FRANS MIKKELBYS KIRKEVRGER OC AF / MENIGE SAAGNEMEND I GIROM. Texten avslutas av initialer. Vid namnen Hägvalds och Mickelbys återges dessa gårdars bomärken.⁴² Vid nattvardsframställningens nedre kant målarens initialer. »J.R. fecit», syftande på Jacob Riek. Kolonnetterna uppbär fält med årtalet 1667. Färger: guld, svart, vitt, blått, grönt, gult, brunt, rött. Mått: höjd 300 cm, bredd 270 cm.

Altaruppsatsen utgör en enklare variant av altaruppsatsen i moderkyrkan Levide, målad 1663 av Johannes Bartsch den äldre.⁴³ Att Jacob Riek målat altaruppsatsen i Gerum tyder på att han kan ha varit knuten till Bartschs verkstad.

På altartavlans baksida är uppspikad en klädhängare av trä, som visar att utrymmet bakom altaret före sakristians tillkomst användes för prästens omklädande. Här finns också en text om bänkarnas ombyggnad (se nedan Bänkinredning).

Altarskrank (fig. 34) med överliggare av furu och svarvade och profilerade dockor. Två dörrar. Knäfallsdyna klädd med ljusbrunt skinn. Färger: överliggare rödbrun, dockorna med gula ringar, i övrigt gråvitt. Höjd på östra sidan 54 cm, på västra 92 cm, knäfalllets minsta höjd 20 cm. Tillkom vid 1838 års förnyelse av kyrkans inre. Skinnklädseln från restaureringen 1951–52.

Delar av ett skrank med speglar och profilerad överliggare förvaras på sakristievinden. Höjd 63 cm. Skranket var från 1838 till restaureringen 1951–52 placerat ovanpå brädskråmen i tornbågen (fig. 37). Skranket är enklare än det till 1689 daterade skranket i moderkyrkan Levide och troligen från samma tid.

Bekännelsepall av furu (fig. 59), målad i ljusbrun ekådring. Framsidans underkant profilerad. Knäpallen saknas. Höjd 110 cm, bredd 60,5 cm. På sakristians vind. Enligt räk. inköptes 1874 »en bönstol till altaret», troligen denna. Den målades 1905.

I 1802 års inventarier upptas en »Skriftstol».

Medeltida träskulptur

Triumfkrucifix av snidat, målat och förgyllt trä (fig. 60–62). Corpus troligen av björk, korset av furu. Kristusbildens hu-

Fig. 59. Bekännelsepall inköpt 1874. Foto 1989.

Confession stool, purchased in 1874.

vud bär krona med målade stenimitationer samt svart hår och skägg och lutar något mot höger axel. Ögonen är öppna. Knäna är lätt uppdragna och förda något mot bildens högra sida. Fötterna är med var sin spik fästa på korsstammen. Ländklädet har en trekantig flik framtill och en mindre vid vänstra höften. I korsarmarnas ändar cirkelrunda medaljonger med evangelistsymbolerna inom kvadratisk ram. Färger: karnation gråvit, kronan förgylld, ländklädet gråsvart med rött foder och förgylld över- och underkant, den senare med målade stenimitationer, korset med målat bladverk i blågrått på röd botten, kantat av blågrå list med ovala stenimitationer. Även korsarmarnas ändplattor kantas av samma list. I medaljongerna mot ljusblå bakgrund evangelistsymbolerna med namn. På bildens högra sida s. MARCVS, lejon i vitt, överst s. IOHANNES, örnen i vitt, på vänstra sidan s. LVCAS, oxe i brunt. Den nedre medaljongen är mycket skadad, och man skymtar endast matteusängelnns ansikte. Mått: korsets höjd 195 cm, corpus' höjd cirka 90 cm.

Fig. 60. Triumfkucifix från omkr. 1200.
Foto H. Hultgren 1961.

The rood, from around the year 1200.

Fig. 61. Triumfkucifix, detalj. Foto 1989.

The rood, detail.

På Wallins tid syns triumfkucifixet ha hängt i triumfbågen, dit det återfördes vid restaureringen 1951–52. Före denna hängde det på korets norra mur. Polykromin torde vara förnyad i slutet av 1600-talet. Det medeltida färgskiktet är delvis bevarat under övermålningen.

Krucifixets hållning överensstämmer med triumfkucifixen i Endre, Väte, Alskog och Hemse (SvK Go I s. 413 f., III s. 303 f., V s. 210 f., VI s. 235 f.). De kvadratiska ändplattorna tyder på en något senare tillkomsttid än för dessa. Om krucifixet beställts för korets romanska triumfbåge förefaller en datering till något eller några årtionden in på 1200-talet rimlig.⁴⁴

Processionskrucifix. 1. (Fig. 63) av björk (?), på undersidan ovalt märke efter en avsågad bärstång. Kristusbildens har rak kroppshållning med huvudet något framåtböjt och knälångt ländkläde. De parallella fötterna är med var sin spik fästade på korsstammen. Denna är jämbred, vidgande sig mot ändarna i en profilerad list. Färger: hår och skägg

Fig. 62. Triumfkrucifix, detalj. Foto 1989.

The rood, detail.

svart, kinder och sidosår röda, ländklädets övre del blågrönt, nedre del vit med guldkant, korset rött med vit kantlist, armarnas profilerade lister i vitt, mörkblått och blågrönt. Höjd 51 cm. 1200-talets förra hälft.⁴⁵ Äldre färg finns delvis bevarad under den nuvarande. – 2. (Fig. 64) av ek(?) på kors av furu. Kristusbildens bär törnekrona och har korslagda fötter samt är med tre spikar fästad vid korset. Huvudet lutar åt bildens högra sida. Korsstammen är profilerad med knoppar. Armarna avslutas av ändplattor med snedställda listomgivna kvadratiska fält utan figurmålning. Färger: karnation, ländkläde vitt, sidosår rött, korset gråvitt och olika nyanser av blått. Höjd 68 cm. 1300-talet.

Kristusbild, stående, av björk (fig. 66). Högra handen är lyftad till välsignelse. Den vänstra är lyft i brösthöjd och har gripit ett föremål, troligen stängen till en segerfana. Ansiktet har högvälvd panna, vågiga mustascher och tvekluyet skägg. Klädedräkten är en mantel, kastad över vänstra skuldran så att sidosåret är blottat. Den veckade manteln täcker figurens rygg, vilket tyder på att bilden är tänkt att vara fristående. Ett taphål i bakhuvudet torde ha varit fäste för en gloria. Mellan figurens fötter finns ett annat taphål, sannolikt för att fästa bilden vid ett underlag. Färger: karnation skär, läppar och sidosår röda, mantel gul med blågrön

bård, mönstrad i svart, fotplatta grön. Mått: höjd 81 cm, bredd 27 cm. Sedan 1910 deponerad i GF (inv. nr Dep. C 157).

Skulpturen framställer den uppståndne Kristus. Den är en upprepning av den stora Kristusbild i Visby S:a Maria, som enligt Ulla Haastrup använts vid himmelfärdsspel. Detta behöver dock inte vara fallet med figuren i Gerum. Den torde ha tillkommit under förra hälften av 1400-talet.⁴⁶

Tronande Maria med barnet av snidad, målad och förgylld björk (fig. 65), sittande på en bänk av furu med gavlar av ek. Maria böjer huvudet något åt höger. På hennes högra knä står det nakna barnet, åt vilket hon med vänstra handen räcker ett päronliknande föremål. Maria är klädd i fotsid klänning och har över denna en mantel. På huvudet förgylld krans med diadem. Bänkgavlarna är genombrutna. Framkanten utgörs av vridna kolonnetter, bakkanten av åttkantiga höga stolpar. Färger: Maria gulhårig med förgylld huvudprydnad och förgyllda bänkgavlar, klänningen rödgreddelin, vid halsen bred guldbård avgränsad av svarta linjer, manteln blå med grönt foder. Bänkens förgyllning och färg fragmentariska. Närmast bakre kanten är gavlarna inte för-

Fig. 63. Processionskrucifix från 1200-talets förra hälft. Foto 1989.
Processional crucifix from the first half of the 13th century.

Fig. 64. Processionskrucifix från 1300-talet. Foto 1989.

Processional crucifix from the 14th century.

gyllda. Höjd 102 cm, bredd 56 cm. 1910 deponerad i GF (inv. nr Dep. C 156). Bilden har av Roosval tillskrivits Eke-mästaren och daterats till 1500-talets början. Skulpturen konserverades 1944 av Bertil Bengtsson.

I 1830 års inventarium heter det: »Af bilder finnes Jungfru Mariae bild af träd med en himmel öfver sig samt ett barn i famnen.» Tillsammans med det sätt, på vilket gavlar-na förgyllts, visar detta att skulpturen ursprungligen torde ha varit insatt i ett skåp.⁴⁷

Predikstol

Predikstol av snidat och målat trä (fig. 67), bestående av korg, ljudtak och trappa, placerad i långhusets sydöstra hörn och vilande på en ur södra muren utskjutande stock. Den polygonala korgen är uppdelad i rektangulära fält, åtskilda av kolonnetter. Fyllningarna, som omges av bågformade ramar med flätverk i plattskärning, har figurmålning, Marcus med lejonet samt två andra evangelister med bok. Korgen har överläggare med äggstav och tandsnitt, därunder rek-

tangulära fält, de två nordligaste med inskription: GVDI TIL ÄRA / OC KYRKIAN TIL / PRYDNAD ÄR TENA / PREDIKSTOLS STAFER / NIN BEKÄSTAT AF / PAFWEL WÄFVARE.⁴⁸ Korgen avslutas av tandsnitt, över detta listomgivna fält med inskription: ANNO / 1699 samt ett monogram av bokstäverna AB, syftande på målaren Abraham Beck.⁴⁹

Det platta polygonala ljudtaket har taklist med äggstav och tandsnitt samt kontursågade krönornament med diamantskärning. Det kröns av en pinakel, som uppbärs av kontursågade voluter. På pinakeln inskrift: »C XII 1799.» Under ljudtaket hänger en rosett av trä och under denna en snidad, skulpterad och försilvrad duva.

Trappans barriär är på utsidan indelad i två listomgivna, avsmalnande fält.

Färger: svart, vitt, guld, rött, blått, grönt och brunt. Korgens höjd 122 cm. Predikstolstrappan tillkom enligt stäm-moprotokoll 1838.

Vid predikstolen är fästade ett timglas av ek med fyra glas,

Fig. 65. Jungfru Maria med barnet. 1500-talets början. Deponerad i GF. Foto G. Ström 1993, GF.

Virgin and Child. From the beginning of the 16th century.

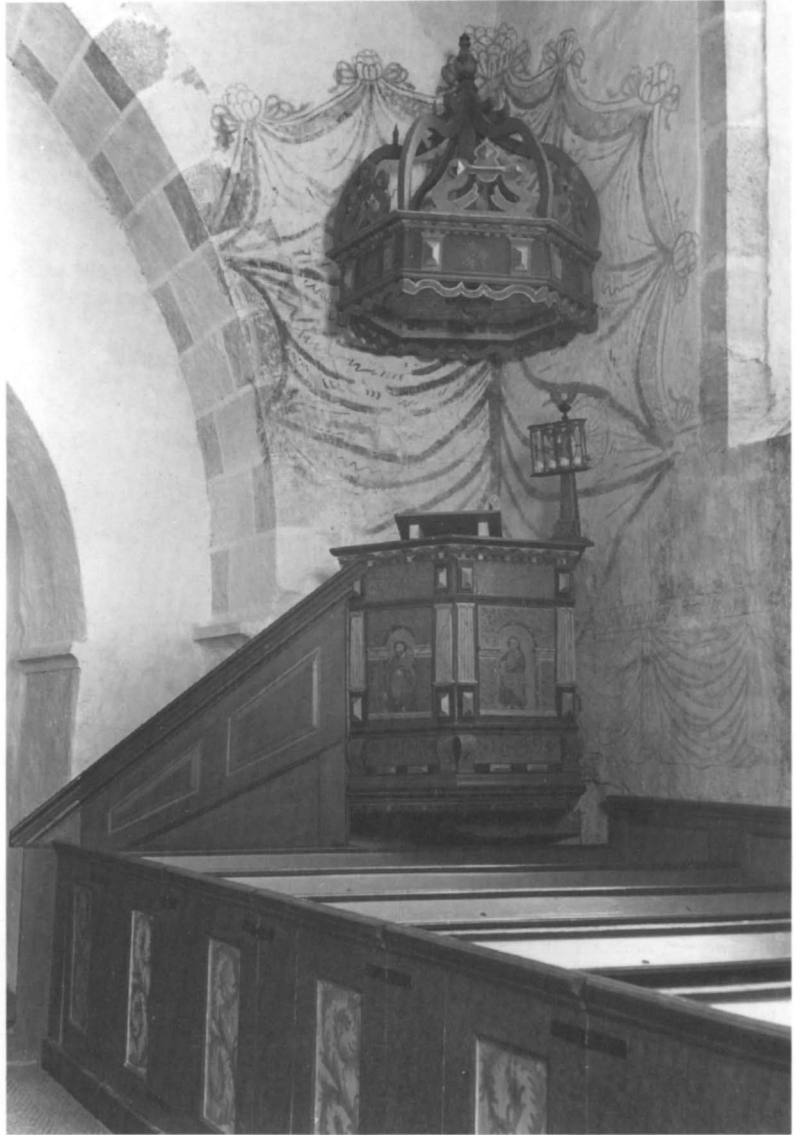

Fig. 66 a-b. Den uppståndne Kristus, 1400-talets förra hälft. Deponerad i GF. Foto G. Ström 1993, GF.
The Resurrected Christ. Sculpture in birchwood from the first half of the 15th century.

Fig. 67. Predikstol från 1600-talets slut, målad 1699. Foto 1989.

Pulpit from the end of the 17th century, painted in 1699.

med ståndare i form av obelisk, krönt av pinakel och klot med två vingar av plåt. En list avgränsar obeliskens sockel, i vars fält inskrift: »Ao / 17 / 47.» Å obeliskens nordöstra sida inskription: JAGH.WEET.AT.MIN.FORLOSSARE / LEFWER. JOBS.B.19 K.25.v., å dess sydvästra sida THE.OFFER.SOM GUDI BEHAGA / ÄHR.EN.BEDRÖWAD.ANDA.P.S. 51. På täckplattorna över glaset inskription: PETER ENBOHM / STOCKHOLM. Färger: rött, grönt, gult, svart. Mått: ståndarens höjd 78 cm, timglasets höjd 24 cm, längd 29,5 cm. I brukbart skick.

I 1594 års inventarium är tillskrivet »Ett timeglaas af tre glaas bestående».

Bänkinredning

Bänkinredningen är av furu, sluten (se fig. 34) och indelad i två kvarter. På södra sidan 11 bänkrum, varav 9 öster om södra ingången, på norra sidan 15 bänkrum; det västligaste på båda sidor har sittbrädan utmed tornbågens södra respektive norra mur. Bänkkvarteren har överliggare och ramverk i olika nyanser av brunt. Dörrspeglarna och bänkskärmarnas speglar har akantusslingor i grönt och rött på vit botten och kantas av en blå list. Bänkarnas inre är målat i ljusbrunt. Mellan trettonde och fjortonde bänkrummet på norra sidan finns en skarv. De två bänkarna väster om denna har ryggar med andra speglar än de övriga. De fyra bänkarna öster om skarven har två ryggspeglar, de i det östligaste partiet tre.

Fig. 68. Korbänk vid korets norra mur från omkring 1700. Foto 1989.

Choir stall, from around the year 1700, on the north wall of the chancel.

Gångjärnen väster om skarven och till dörrarna väster om ingången på södra sidan är smidda och smalare än de övriga, som är sammansatta av rektangulära plåtstycken. Bänkkvarterens höjd 104 cm. Några lösa knäfallsbräden förvaras å sakristians vind.

Bänkinredningen torde härröra från omkring 1700 och målningen från 1700-talets förra hälft. I stämmoprotokoll från 1799 omtalas »de nybyggda qwinsbänkarna». Vid 1837 års visitation krävde biskop C.J. Eberstein, att kyrkans tre bänkkvarter skulle ersättas med två kvarter med bred mittgång. På altartavlans baksida är ristat och målat med svart och brun färg: »Bänkar nedanför torn Nya och Kyrkan Witt Limning År 1838. / Bänkarna är förfärdiga och Kyrkan Witt Limning År 1838 / och målades 1839 af N. P. Sjöström J Herr Pastor Stenbergs tid / Samt Kyrkovärdarna Ejmunds och Lekmuns.» Inom svart kartusch initialerna »F. H.» Vid restaureringen 1951–52 avlägsnades bänkdörrarnas bruna färg. Samtidigt minskades bredden på södra bänkkvarteret i västra delen av kyrkan.

Utmed norra och södra muren i långhuset löper en panel med speglar. De två västligaste speglarna i södra bänkkvarterets östra parti är målade med akantusslingor i grönt och rött på vit botten och kantas av en blå list. Övriga fält är målade i ljusbrunt och panelen i övrigt i samma bruna färg som bänkarnas inre.

De båda sydligaste speglarna på bänkskärmarna som omger ingångsdörren saknar lister på södra sidan. Skärmarna är genomsågade. Detta torde ha skett vid mittgångens breddning 1838. Panelerna utmed långhusets murar måste vara dörrarna till det mellersta bänkkvarteret, som avlägsnades 1838.

Korbänk vid korets norra vägg (fig. 68). Bänken har på tre sidor överliggare, på södra och östra sidan med tandsnitt. På bänkskärmerna på tre sidor listomgivna fält, ett på östra och fyra på södra sidan. Det västligaste av dessa tillhör ingångsdörren, som flankeras av refflade pilastrar. Spegelarna omges på tre sidor av lister; nederkanten saknar list. Den östra spegelns nederdel är på yttre och inre sidan skymd av

Fig. 69. Skärmvägg av furu, målad 1750, samt dörr till torntrappan. Foto 1989.

Pinewood screen wall, painted in 1750, and the door to the tower staircase.

Fig. 70. Orgel, byggd 1966 av Frobenius & Co. Foto 1989.

Organ, built in 1966 by Frobenius & Co.

en brädpanel, som på bänkens insida utgör stöd för sittbrädan. I det inre sittbräda på bänkens norra och västra sida, på den södra psalmbokshylla. I överliggarens sydvästra hörn nu igensatt hål för ståndaren till en nummertavla. Färger: det inre brunvitt, det yttre ljusbrunt, tandsnitt och lister blå, speglar med grön och röd akantus på gulvit botten. Mått: längd 360 cm, bredd 113 cm, höjd 136 cm, sittbrädans och psalmbokshyllans höjd 52 cm, spegeln på östsidan bredd 44, höjd (synlig) 60, på sydsidan bredd 52 cm, höjd 88 cm, dörrspegeln bredd 29 cm, höjd 75 cm. Torde ha tillkommit samtidigt med kyrkans bänkinredning omkring år 1700 och målats samtidigt med denna.

»En stoel och iiij hiønder» upptas i 1594 års inventarium och återkommer 1680. Troligen avses en äldre korbänk. »Eth Brude scetel» finns 1594 och 1680. Brudstolen upptas inte i senare inventarier.⁵⁰

Skärmvägg

Skärmvägg av furu (fig. 69) i tornrummet omedelbart väster om uppgången till tornets övre våningar, bestående av två stockar mellan nord- och sydvägg, på vilka spikats lodräta furubräder. Väggen begränsas överst av en profilerad list. Mitt på skärmen finns en dörr. Den östra sidan är målad, i ett övre register akantusslingor i svart, rött och grått, i ett undre draperier i gult, rött och grått, allt mot vit bakgrund. Registren skils av målat rött band, på vars mitt årtalet »1750». Höjd 237 cm.

Före restaureringen 1951–52 var skärmväggen placerad i tornbågen. Den bär ännu utsågningar för valvanfangernas lister. Ovanpå skärmväggen var placerat ett äldre altarskrank, sannolikt från slutet av 1600-talet. Anordningen torde ha tillkommit 1838, enligt uppgift för att skymma sädesbingarna i tornkammaren.⁵¹

Orgel

Orgelverk med fyra stämmor, en manual och mekanisk traktur, byggt 1966 av Frobenius orgelbyggeri. Fasaden är indelad i fem fält med ljudande fasadpipor.⁵² Placerad mitt under tornbågen (fig. 70).

Orgelharmonium med nio stämmor samt bas- och diskantkoppel, inköpt 1919 från Firma Cedergren, Bjärges, (räk.). Används efter orgelns tillkomst i gamla skolan. 1919 placerades harmoniet på ett podium i det norra bänkkvarte-

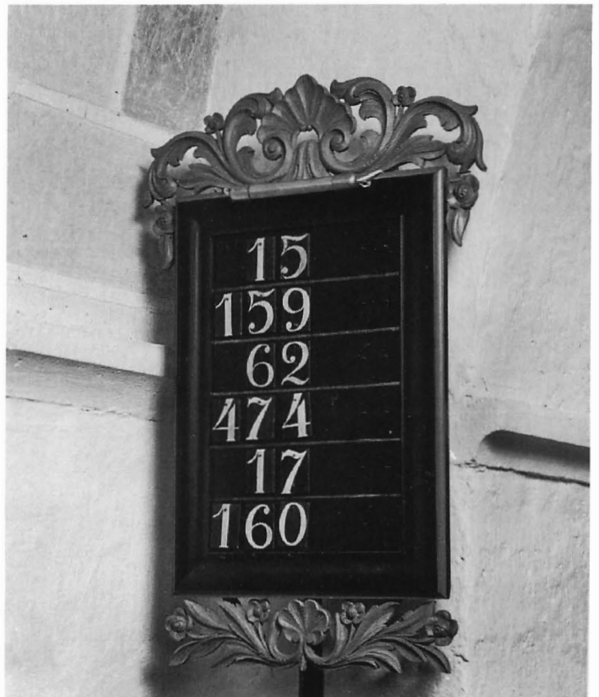

Fig. 71. Nummertavla, tillverkad 1873 av snickaren Lars Pettersson i Gerum. Foto 1989.

Hymnboard, made in 1873 by the carpenter Lars Pettersson.

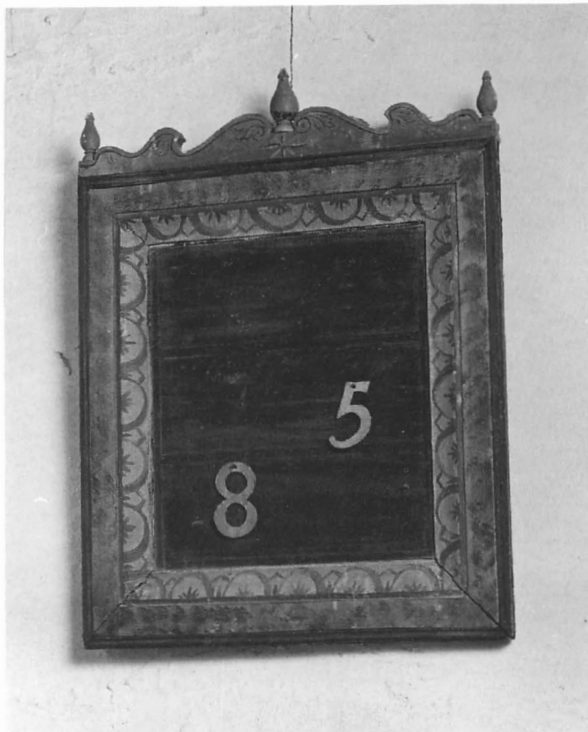

Fig. 72. Nummertavla från 1700-talet. Foto 1989.

Hymnboard from the 18th century.

rets västligaste parti men flyttades vid restaureringen 1951–52 till mitten av tornbågen.

Nummertavlor

Nummertavlor: 1. En för sex psalmer (fig. 71), av snidad och målad furu med ramlist samt snidad och skulpterat över- och understycke med ornamentik av blad och blommor. Färger: tavlan och listen svarta, över- och understycken ljusbruna. Höjd 127 cm, bredd 67 cm. Fäst på ståndare i korbänkens nordvästra hörn, mot muren, tidigare fäst vridbar på rund ståndare i korbänkens sydvästra hörn. Skänkt juldagen 1873 av snickaren Lars Pettersson i Gerum. – 2. En för tre psalmer (fig. 72), av målad furu med bred list samt profilerat överstycke med voluter. Märlor visar att den varit svängbart fäst vid ståndare. Färger: svart, list svart, gråvit och röd, överstycke grönt och ljusbrunt. Höjd 59 cm, bredd 44,5 cm. 1700-tal, första gången upptagen i 1802 års inventarium.

Dopredskap

Dopfund (fig. 73) av grå sandsten, bestående av en figurförsedd cuppa, fot med fyra framstickande huvuden och rund fotplatta. Den runda cuppan är genom rundbågiga arkader

burna av låga, vridna kolonner på postamentartade baser och med ansiktsmaskliknande kapital indelad i sex bildförsedda fält med figurer i relief. Figurscenerna uppräknade motsols: 1. Marie bebådelse (fig. 74), där en ängel i profil med gloria och språkband i vänster hand lyfter den högra med två fingrar i välsignelsegest mot en frontalt stående jungfru Maria med gloria samt bok i vänster hand och läspulpet på sin vänstra sida. Över figurerna den helige Andes duva flygande mot Maria. – 2. Marie besökelse (fig. 75). I fältets vänstra del två glorieförsedda kvinnor i profil omfamnande varandra, i den högra med ryggen åt dem en sittande Josef med skägg och gloria, sovande, med huvudet lutat mot vänster hand.⁵³ – 3. Jesu födelse (fig. 76), med Maria liggande på en bågformig madrass, med sin vänstra hand vidrörande den rektangulära krubban, på vilken vilar ett lindat Jesusbarn utan markerat huvud. Ovanför krubban oxen och åsnan, mellan dem en blomartad åttflikig stjärna. Från krubban utgår strålar i form av snedställda ritsar mot Maria.⁵⁴ – 4. Herdarnas tillbedjan (fig. 77), med tre herdar vända mot stjärnan i föregående fält. Samtliga bär capeliknande plagg med kapuschong. Två skägglösa, stående herdar i knäkorta kjolliknande plagg pekar mot stjärnan. En av dem är vänd mot den tredje, som bär skägg och nedfälld kapuschong samt fotsid klädnad och återges sittande. Framför herdarna står en ko. – 5. Heliga tre konungar (fig. 78), skridande efter varandra med framsträckta högerhänder bärande gåvorna i klotformiga askar. Samtliga är klädda i mantel, sammanhållen över höger axel, samt en fotsid livklädnad. Alla tre är krönta, den främste med långt skägg, den mellersta med kortare skägg, den tredje skägglös. Över dem återges den åttflikiga stjärnan. – 6. Tronande Maria med barnet (fig. 79) båda med gloriol, Maria sittande på en altarliknande bänk med de med längsgående band dekorerade skorna vilande på ett bågformat underlag. På hennes vänstra knä, omslutet av Marie vänstra hand, sitter Jesusbarnet vänt mot de skridande konungarna i föregående scen, med högra handen höjd till välsignelse. Scenen omges av draperier, som dragits åt sidan. – Arkadernas svicklar pryds av symmetriska bladornament med kraftig mittstam; i en av dem är i stället en triquetra (se not 8). Cuppens undersida är slät.

Funtens cirkelrunda fot begränsas uppåt av en bandflätad vulst. Den runda fotplattan är upptill hålkälad. Dess övre diameter överensstämmer med fotens nedre. På foten finns fyra glosögda huvuden. Tre av dem har fjällig hals och biter om ormkroppar. Det fjärde, med mänskliga drag (fig. 80), stöder hakan i handflatorna och håller fingrarna framför munnen, medan armbågarna vilar mot funtfoten. Mellan huvudena löper bågformigt hängande släta band med en rosett på mitten. Fälten mellan huvudena siras av ormkroppar i olika mönster, med början till höger om det ensamma huvudet: 1. Huvud av orm vars kropp bildar en u-formad slinga

Fig. 73. Dopfunt av grå sandsten, tillskriven Majestatis. 1100-talets senare hälft. Foto 1989.

Baptismal font of grey sandstone, attributed to the stone sculptor Majestatis. Second half of the 12th century.

Fig. 74. Bebådelsen, detalj av dopfuntens cuppa. Foto 1989.

The Annunciation. Detail of the side of the bowl of the baptismal font.

Fig. 75. Marias och Elisabets möte samt den sovande Josef, detalj av dopfuntens cuppa. Foto 1989.

The Visitation and the sleeping Joseph. Detail of the side of the bowl of the baptismal font.

Fig. 76. Jesu födelse, detalj av dopfuntens cuppa. Foto 1989.

The Nativity. Detail of the side of the bowl of the baptismal font.

Fig. 77. Herdarnas tillbedjan, detalj av dopfuntens cuppa. Foto 1989.

The Adoration of the Shepherds. Detail of the side of the bowl of the baptismal font.

Fig. 78. Heliga tre konungar, detalj av dopfuntens cuppa. Foto 1989.

The Adoration of the Magi. Detail of the side of the bowl of the baptismal font.

Fig. 79. Tronande Maria med barnet, detalj av dopfuntens cuppa. Foto 1989.

Enthroned Virgin and Child. Detail of the side of the bowl of the baptismal font.

Fig. 80. Detalj av dopfuntens fot. Foto 1989.

Detail of the base of the baptismal font.

Fig. 81-83. Odjursframställningar på dopfuntens fot. Foto 1989.

Monsters on the base of the baptismal font.

till nästa huvuds mun (fig. 81). – 2. Samma orms stjärt delar sig i två, avslutade av blad och symmetriskt slingrande sig om en annan orms kluvna stjärt. Kring denna orm biter nästa huvud (fig. 82). – 3. Ormens främre del bildar ett flätverk tillsammans med den orm, i vilken det fjärde huvudet biter (fig. 83). – 4. Ormstjärten löper i en ögla och avslutas av ett treflikigt blad. Mått: cuppens höjd 41 cm, yttre diameter 66 cm, skaftets höjd 36 cm, fotplattans höjd 20 cm.⁵⁵

På cuppens sidor finns spår av färg: grönt, rött, vitt, gult och rödbrunt på vit kredering, på cuppens undersida färgfragment, huvudsakligen rödbrunt och svart. Foten har väl bevarade färger: flätverket är blågrönt, odjuren gulockra med svarta mustascher och skägg, ormarna bruna. Mellan figurerna sekundär marmorering, runt fotens nederkant sekundärt svart band. Plintens övre del är rödbrun, den nedre svart, likaledes sekundär bemålning.

Dopfunten i Gerum har sammanställts med funtarna i Lokrume, Vall och Väskinde samt nordportalen i Hablingbo. Roosval kallar mästaren Majestatis, Tuulse Tryde-Hablingboverkstaden och daterar verksamheten till 1100-talets senare hälft. Stenström sätter tillkomsttiden till början av 1200-talet.⁵⁶

Funten står nu öster om långhusets mittpelare men hade ännu på Wallins tid kvar sin medeltida plats väster om pelaren (se not 10). Ett hål i sydvästra delen av plinten till pelaren torde ha varit avsett som fäste för en bokpulpet i anslutning till dopfunten.⁵⁷

Gerums dopfunt är troligen Gotlands bäst bevarade medeltida funt. Det är därför inte omöjligt att färgerna är de ursprungliga medeltida. Tänkbart är givetvis att de blivit påbättrade i efterreformatorisk tid.

Dopfat av tenn (fig. 84). Å det breda brättet drivna runda, å skålen äggformiga upphöjningar. Inskrift: PAAVEL WEFVER 1680.⁴⁸ Diameter 26 cm. Enligt stämplarna tillverkat av Michel Antoni, tenngjutare i Visby 1664–1702.⁵⁸

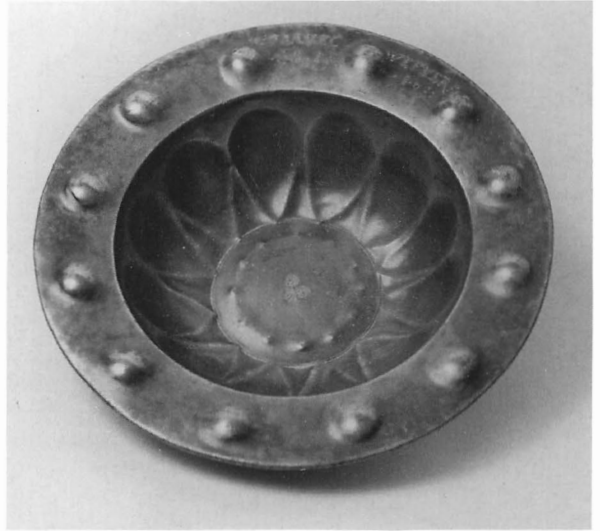

Fig. 84. Dopfat av tenn tillverkat i Visby, 1600-talets senare hälft. Foto 1989.

Pewter baptismal dish, made in Visby, from the second half of the 17th century.

Nattvardskärl

Kalk av silver (fig. 85) med bägarformad cuppa, päronformad nod och rund, profilerad fot med godronerad bård av långsträckt ovaler nedtill, förgylld. Stämplarna saknas. Höjd 22 cm, fotens diameter 13,7 cm. I 1688 års inventarium heter det: »Inventarium ähr förbetradt medh en ny förgylt Kalck aff Sölff:r oc en dhertillhörigh Sölff:r Disk, ginum welbe: Hr Ståthållarens beprijseliga donation.»⁵⁹ Spår av lagning vid cuppens fäste, vilken kan ha skett 1858 eller 1882, då enligt räkenskaperna kalken lagades.

Paten av silver (fig. 85), på brättet blomma och växtornament samt inskription: 1681 GUD TIL ÆRE AF H PEDER BRIANTH ANNA MARTENS DOTTER.^{41a} Inga stämplarna. Diameter 12,8 cm.

Ciborium (fig. 86) av förgylld och emaljerad koppar, bestående av konisk, lätt buktad fot, sexkantig nod och cuppa, vars genomskärning utgör en cykloidbåge. Fot och cuppa har på en matt, förgylld och tätputsad yta vardera fyra medaljonger med en förgylld ängel mot turkosblå botten, vilande på en molnformation och omgiven av en vit, cirkulär ram. Mellan medaljongerna palmetter. Cuppens rand omges av ett utvikt brätte, som på två ställen har två genomslagna hål, antagligen för fästande av ett lock. Höjd 17 cm. Inköpt 1867 av Statens historiska museum (inv. nr 3731). Cuppa och fot har daterats till 1200-talets förra hälft eller mitt, noden till 1400-talet.⁶⁰

Oblatask av nysilver, cirkelrund, med locket krönt av ett

Fig. 85. Kalk och paten av silver, skänkta 1681. Foto 1989.

Silver chalice and paten, donated in 1681.

Fig. 86. Ciborium. Cuppa och fot limoges-
arbeten från 1200-talet, noden 1400-tal.
1867 sålt till SHM. Foto G. Hildebrand
1994.

*A ciborium. The foot and the bowl are
Limoges work from the 13th century, the
knot is from the 15th century.*

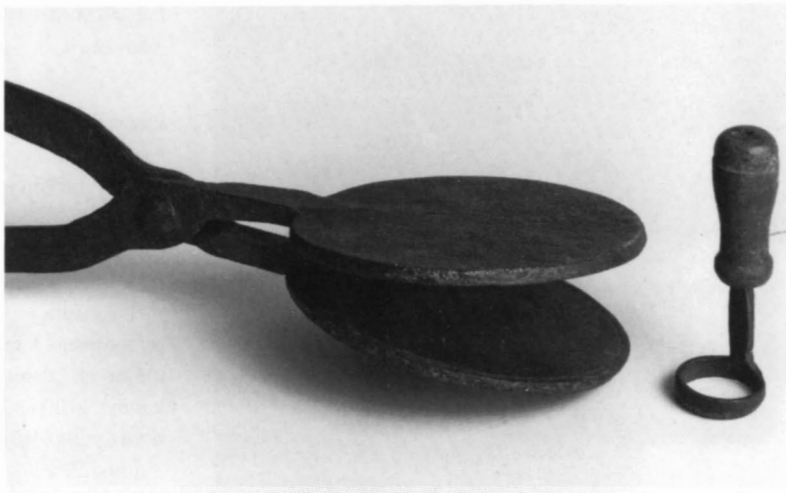
Fig. 87 a-b. Detaljer av ciboriets fot och cuppa. Foto G. Hildebrand
1994.

Details of the foot and the bowl of the ciborium.

Fig. 88. Oblatjärn med stamp för stansning av oblater. 1700-talet. Deponerade i GF. Foto G. Ström 1993, GF.

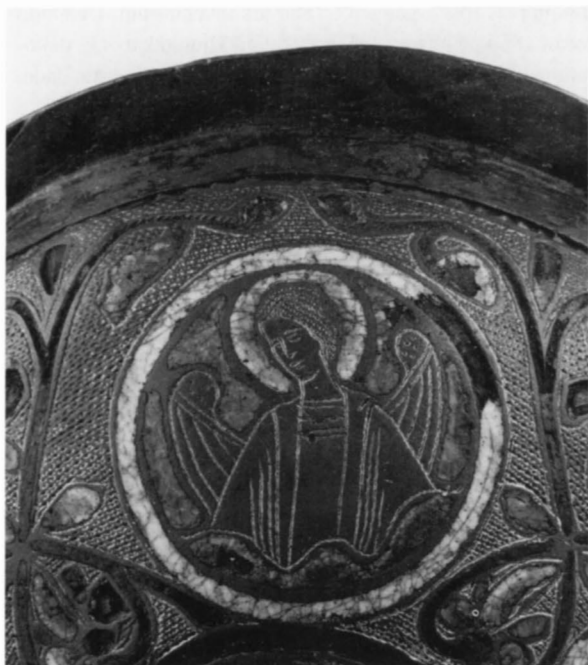
Communion wafer baking iron with a stamp for cutting the wafers. 18th century.

likarmat kors. Höjd 5 cm, diameter 10 cm. Inköpt 1977 för 150 kr av kollektmedel.

Vinkanna av silver, locket krönt av ett kors. Å foten inskription: TILL GERUM KYRKA FRÅN KYRKLIGA SYFÖRENINGEN 1961. Enligt stämplor tillverkad 1960.

Två glaskaraffiner för nattvardsvin. Å den ena sidan kalk, kors och ankare, å den andra gudsnamnet med hebreiska bokstäver inom triangel omgiven av strålar. Propparna kröna av kors. Höjd 37 cm. Enligt räkenskaperna inköpta 1869.

Oblatjärn (fig. 88) med två skänklar och cirkelrunda skivor samt spänne att fästa skänklarna samman, av svartmålat järn. Längd 78,5 cm, plattornas diameter 14,5 cm. Deponerat 1910 i Gotlands fornsal (inv. nr Dep. C 160).

Järnring med skaft samt handtag av trä för stansning av oblater. Ringens diameter 3 cm, skaftets höjd 11 cm, handtagets 6 cm. Deponerad i Gotlands fornsal samtidigt med föregående (inv. nr Dep. C 161). »1st Tunnråsjern» upptas första gången i inventarium 1802.⁶¹ Samma uppgift återkommer 1830 med rubriken »Under klockarens vård».

»En tin kalck och disk» upptas i 1594 års inventarium. Kalken nämns sista gången i 1872 års inventarium, då den »blifvit alldeles såsom oduglig försåldt». »En tin flaske» upptas 1594 och noteras också 1680 men nämns inte 1802.

Ljusredskap

Ljusronor: – 1. Av mässing med två kransar om vardera sex ljusarmar (fig. 89). Profilerat skaft, upptill örn, nedtill avslutat av lejonhuvud med ring i gapet. Höjd 66 cm. Troligen 1600-tal, möjligen identisk med en av de »Tho liwsekronor af järn» som omnämns 1594 och 1680, annars en ersättare för dessa. Enligt anteckning i 1861 års inventarium renoverad 1874. Hänger i koret. 1830 sägs kronan ha 11 ljusarmar. – 2. Av mässing med två kransar om vardera åtta ljusarmar. Profilerat skaft, upptill avslutat av örn, nedtill av kula med inskription: »Gåfva till Gerum Kyrka den 24/12 1905 / af f.d. Kyrkovården J.B. Johansson och / Dottern Maria Johansson / Botes Gerum.» Höjd 110 cm. Hänger framför triumfbågen. – 3. Av mässing med två kransar om vardera åtta ljusarmar. Profilerat skaft, upptill avslutat av örn, nedtill av kula med inskription: »Från kyrkans vänner i Gerums församling år 1952.» Höjd 85 cm. Hänger väster om mittpelaren. – 4. Av guldbronserad furu (fig. 90) med

Fig. 89. Ljuskrona av mässing, troligen från 1600-talet. Foto 1989.
Brass chandelier, probably from the 17th century.

svarvat och profilerat skaft, upptill avslutat med två vingar, samt två kransar om vardera fem ljusarmar. Höjd 47 cm. – 5. Av guldbronserat trä med svarvat och profilerat skaft, upptill avslutat med fyra vingar, samt två kransar om vardera fem ljusarmar. Höjd 53 cm. Nr 4 & 5 nämns första gången i 1861 års inventarium. En av dem hängde 1860 på den bjälke, som är synlig på äldre fotografier och löpte från mittpelarens kapital till konsolen över triumfbågen. Att döma av en på foto synlig trissa infälld i bjälken har kronan kunnat hissas upp och ned. Kronorna hänger nu på den nord-sydliga bjälken i tornkammaren.

Ljusstakar: – 1. Ett par av mässing för vardera tre ljus. Höjd 39 cm. Enligt tillägg i 1802 års inventarium skänkta av husbonden Pehr Kullands och Skräddaren And. Gardell, Trettondedag Jul 1834. – 2. Ett par av rödaktig mässing eller rödaktig gulmetall för fem ljus, med rund, profilerad ståndare. På fotens kant inskription: TILL MINNE EFTER EBBA SMITTERBERG BJÄRS 1938. Höjd 44 cm, den runda fotplattans diameter 20 cm. – 3. Fyra av rödaktig mässing eller rödaktig gulmetall för vardera ett ljus, sexkantiga. I två fält på det ena paret GÅVA TILL GERUMS KYRKA 1981 resp. FRÅN GERDA O KNUT JOHANSSON. I ett fält på det andra paret GÅVA TILL GERUMS KYRKA FRÅN SYFÖRENINGEN 1981. Höjd 21 cm. – 4. Bågliknande ställning av furu (fig. 91) med hållare för sex ljus, vilande på två runda svarvade fötter. Höjd 45 cm, bredd 15 cm, längd 94 cm. »1 ställning för ljus på altaret, af trä» upptas första gången i 1886 års inventarium. Den stod redan 1860 på altaret. – 5. Sex katafalkljusstakar, s.k. dekorationsljusstakar, för vardera ett ljus, av furu, svartmålade, svarvade och profilerade. Höjd 40 cm. Anskaffade 1950.

1980 stals ett par ljusstakar av mässing för ett ljus, med tre fötter i form av tassar. Höjd 21 cm. »Tho messingsstager paa Alterit» finns tillskrivna i 1594 års inventarium. Enligt protokollet från snabbinventeringen 1924 var de troligen medeltida.

Luminarium eller oljelampa (fig. 92), av grå kalksten med två runda skålar för olja och ljusveke. Delvis skadat. Längd 20 cm, bredd 11 cm, höjd 11 cm. Påträffat i en åker vid Mickelbys. Inköpt av GF 1980 (från fru Elsa Andersson, Mickelbys) (inv. nr C 11.486).⁶² 1200-talet?

Textilier

Antependier: – 1. Av ljusgult linne med broderat IHS i guldtråd inom korsformad ram. Längs de lodräta kanterna

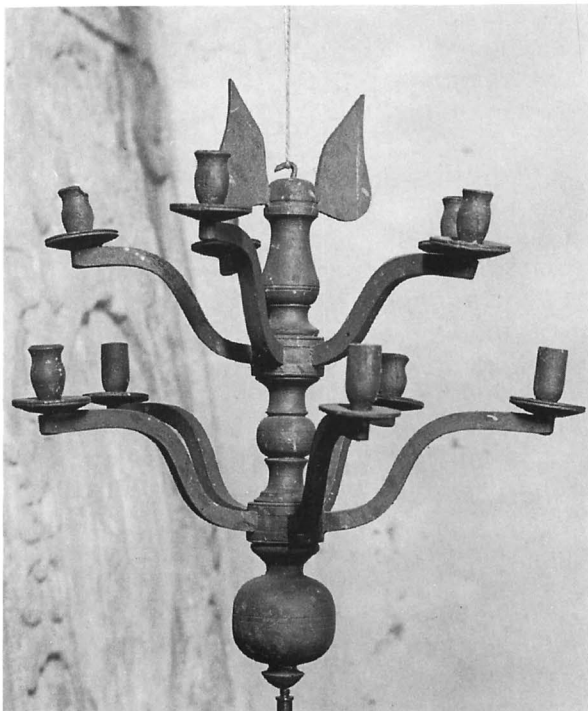

Fig. 90. Ljuskrona av trä, från mitten av 1800-talet. Foto 1989.
Wooden chandelier from the middle of the 19th century.

en bård. Färger: vitt, rött, ljusblått och brunt. Längd 190 cm, höjd 107 cm. På fodret broderat LIBRARIA 1945. – 2. (Fig. 58) av vitt linne med kristusmonogram broderat i olika nyanser av rött, kantat med guldtråd i läggsöm samt stiliserade ax i rött och gult. Inköpt 1988, tillverkat i Brügge.

Mässhakar: – 1. (Fig. 93) av grovt vitt och grönt ylle i dubbelvävnad, broderad med guldtråd. Inköpt 1954 för 1.105 kr.

Vit, grön, röd och violett stola med invävda kors, gåva 1977 av lutherska syföreningen.

Kalkkläde, vitt linne i gåsögonmönster, broderat med likarmat ringkors, mått 65×65 cm. Jämte bursa och palla av samma tyg samt corporale, gåva 1980 av lutherska syföreningen.

Predikstolskläden: – 1. Av ljusgult linne med broderier i svart, vitt, rött, gult och ljusblått, bredd 45 cm, höjd 54 cm. Anskaffat 1945 samtidigt med antependium 1. – 2. Av vitt linne, prytt med stiliserade ax av samma typ som på antependium 2. Anskaffat 1988 samtidigt med antependium 2.

Kormatta, vävd i röllakan med vit frans, färger blått, rött, grått, vitt, grönt och olika nyanser av brunt och gult. Längd 385 cm, bredd 255 cm. I två av hörnen »GH» (= Gotlands hemslöjd) resp. »GN» (= Gunvor Nordström). Gåva 1945 av lutherska syföreningen.

Altarmatta, gåva 1953 av Fanny Sjöberg. Mattor till sakristian, gåva av kyrkliga syföreningen EFS 1957, vävda av Gerda Johansson, Gerum.

Prästkappa, inköpt 1949. Tidigare anskaffades prästkappor 1820–21, 1856, 1874, 1903 och 1935.⁶³

Försvunna textilier

1594 noteras inget antependium, men i inventarieboken för detta år är senare tillskrivet »Altar klede Paa Alterit». »Ny altarbeklädnad af rött walmar, samt ofvanpå af Tyll med ut-

Fig. 92. Luminarium eller medeltida oljelampa, funnen vid Mickelbys, såld till GF. Foto G. Ström 1993, GF.

Cresset stone or medieval oil lamp found on Mickelbys farm.

Fig. 93. Mässhake av grönt och vitt ylle i dubbelvävnad, anskaffad 1954. Foto 1989.

Chasuble of double woven green and white wool. Purchased in 1954.

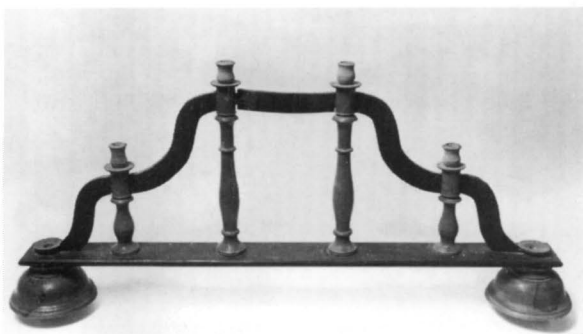
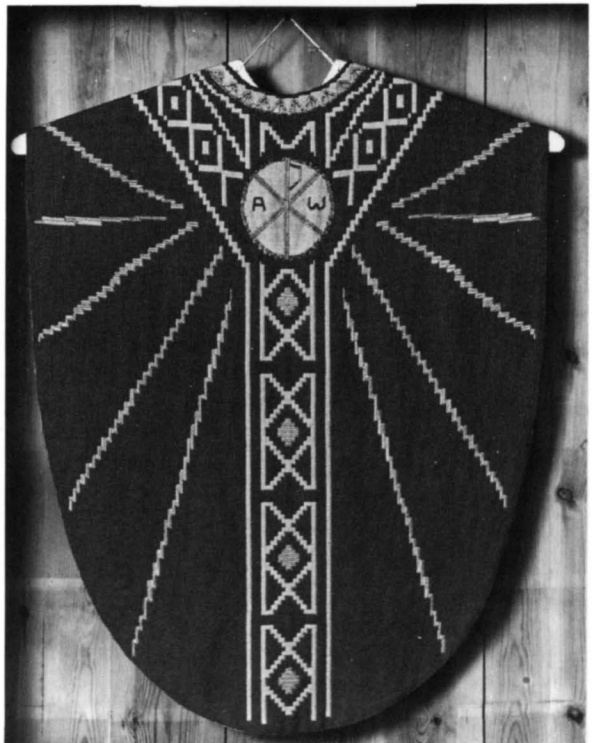

Fig. 91. Ställning av furu med hållare för sex ljus. Mitten av 1800-talet. Foto 1989.

Pinewood stand with holders for six candles. Middle of the 19th century.

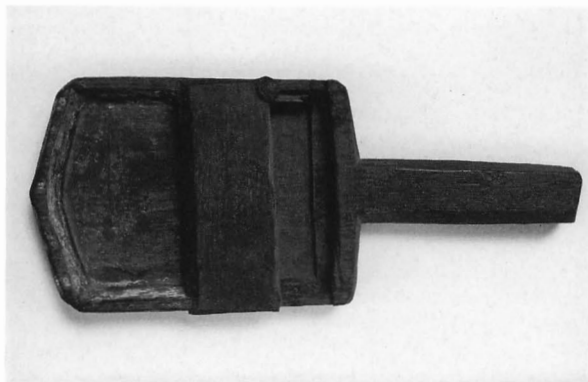

Fig. 94 a-b. Kollekttavlor från 1600-talet, deponerade i GF. Foto G. Ström 1993, GF.

Wooden collection trays from the 17th century.

sydd bord» skänktes juldagen 1847 av »Pastorskan G:W:J: Stenberg» (se not 22). I 1861 års inventarium upptas dessutom ett altarkläde »af svart tyg skänkt af Kyrkov. Jac. Jacobsson och Anders Lixander». Inget av dem bevarat; det röda avskrevs 1971.

1594 ägde kyrkan en mässshake och ett röcklin. 1680 fanns två mässhakar men röcklinet saknades. I dess ställe tillkom »Een mässesärk giord 1689». 1802 fanns endast en mässshake, »af rödt Manshester med guldspetsar», jämte en gammal mässkjorta. I 1861 års inventarium heter det: »Skruden, best. af en messshake och skjorta, redan 1848 obrukbara, hade blifvit söndertagna och använde till öfverdrag m.m. Afskrifvas.»

»1 st Couvert til Kalken af shier Kammarduk» upptas i 1802 års inventarium. 1861 kallas den »1 Slöja till hölje öfver kalken, gammal och obrukbar» och ersättes med en ny »slöja».

I 1802 års inventarium är tillskrivet: »1 st nytt Pulpetöfverdrag på Predikstolen, af Svart Manchester med hvite

spetsar af Linflor och bomulsfrantsar, skänkt af Kyrkov. Jacob Ejmunde, på Midsommarsdag: 1834.»

Kollektredskap

Kollekttavlor (fig. 94): 1. Av snidad ek med spår av kredering, fyrkantigt skaft och spår för nu försvunnen gavel. Täckplatta saknas. Å skaftets underdel ett vitt häftstift med fragment av vit tråd för upphängning. Längd 23 cm. 1910 deponerad i GF (inv. nr Dep. C 159). 1600-talet. – 2. Av snidad och målad furu med runt skaft och spår för nu försvunnen gavel. På denna och på täckplattan har funnits målning av den sittande Lasarus, av vilken bevarats målningen på täckplattan av Lasarus' ben, på vilka en hund slickar. Runt skaftets övre del löper en inskränning med en vit tråd, i vilken skopan kunnat hängas upp. Längd 33 cm. 1910 deponerad i GF (inv. nr Dep. C 158). 1600-talets senare hälft.⁶⁴

Håvar (fig. 95), ett par med holk av skinn, klädda med svart sammet och prydda med silvergaloner, avslutade av en tofs. Svarvade skaft av furu, svartmålade, med bjällra. Längd 120 cm, holkens längd utan tofs 20 cm. »Nya Kyrkohåvror» upptas under rubriken »tillkommit» i 1833 års inventarium.

Gravstenar

Gravstenar, alla utom nr 2 och 3 mot kyrkogårdens norra mur. 1. Romansk lockhäll av grå kalksten, hålkälad och trapezoidal. På mitten inhugget likarmat kors, vars längre korsstam har en vulst och avslutas nedåt av en lilja. Längd 150 cm, största och minsta bredd 82 resp. 62 cm, tjocklek 13 cm. – 2. Av grå kalksten (fig. 96), med dubbel kantrand.

Fig. 95. Kollektståv från början av 1800-talet. Foto 1989.

Collection bag from the beginning of the 19th century.

Fig. 96. Medeltida gravsten med smidesverktyg, tidigare på kyrkogården över gården Smiss grav, nu i tornkammaren. Foto 1989.

Medieval gravestone with incised depictions for smith's tools. Was originally in the churchyard on the grave belonging to the Smiss farm. Now in the tower room.

I hörnen rundlar, de båda övre med sexuddiga geometriska ornament. Mitt på stenen ringkors på trappstegsformad bas. I korsarmarnas ändrar liljor. på stammen två blad. På korsets ena sida hammare, tång, hästsko och städ. Längd 200 cm, bredd 157 cm, tjocklek 20 cm. Senmedeltida. Stenen låg fram till restaureringen 1951–52 som tramphäll utanför korportalerna men torde ursprungligen ha legat över gården Smiss' grav på kyrkogården. Nu tillsammans med nr 3 placerad mot tornkammarens västra mur.⁶⁵ 1860 stod stenen lutad mot korets södra murstöd.⁶⁶ – 3. Av grå sandsten (fig. 97), med kantrand. Mitt på stenen i upphöjd relief en stor kartusch utan text, hållen av fyra figurer, de övre änglar

med basuner, de undre sittande. I hörnen rundlar, evangelistsymbolerna med inhuggen text å ringen, överst t.v. S. MATEVS, t.h. S. IOHANNES, nederst t.v. S. LVCAS, t.h. S. MARCUS. Mellan rundlarna löper ett textband med ett bibelspråk(?). Över den stora kartuschen en mindre med inhuggen text: SURGITE / MORTUI (Stån upp, I döda). Mått: längd 210 cm, bredd 156 cm, tjocklek 11 cm. 1600-tal. – 4. Av grå sandsten, rektangulär, med kantrand, i svicklarna ornamentik. Längd 207 cm, bredd 145 cm, Text ej urskiljbar. Nu i två delar. – 5. Av grå sandsten, rektangulär. Nära nedre kortsidan kartusch med inskription MFS / MND / FMBMS. Längd 203 cm, bredd 156 cm, tjocklek 9 cm. Stenen är ge-

Fig. 97. Gravhäll av sandsten med evangelistsymboler. 1600-talet. Foto 1989.

Sandstone grave slab with evangelist symbols, 17th century.

nom vittring kluven i flera lager och mycket skadad. – 6. Av grå kalksten, utan text, med bomärke för Ollaiivs i Levi-de. Längd 220 cm, bredd 110 cm, tjocklek 16 cm.⁶⁷ – 7. Av röd sandsten, rektangulär. Parallellt med övre kanten text: HER UNDER LIGER BOTEL IAKOB / SEN VDVIDDE BEGRAFVEN SOM VDI / HERREN SALIGEN HENSOF 1668 / DEN 28 MAI GVD FORLENE HANNEM / EN FRÖGDEFVL OPSTANDELSE. Längd 180 cm, övre och undre bredd 117 resp. 123 cm, tjocklek 8 cm. – 8. Av grå sandsten, rektangulär, med kantrand och dekor i svicklarna. Nära övre kortsidan text: DENNE GRAFSTEN ÄR FORFÄRDAD / I.H.S. OCH HANS HUSTRU C.S.D. / ANNO 1837. Längd 188 cm, bredd 122 cm, tjocklek 18 cm. – 9. Av grå kalksten, rektangulär. På mitten inhugget bokstäverna »I B», som antingen är initialer eller också Båtels bomärke. Hörnen avslagna. Längd 180 cm, bredd 110 cm, tjocklek 15 cm.⁶⁷ – 10. Av grå sandsten, rektangulär, med kantrand och dekor i svicklarna. Ingen text urskiljbar. Längd 174 cm, bredd 135 cm, tjocklek 14 cm. – 11. Av grå sandsten, rektangulär med kantrand och dekor i svicklarna. Ingen text urskiljbar. Starkt vittrad. Längd 210 cm, bredd 120 cm, tjock-

lek 15 cm. – 12. Av grå sandsten med dubbel kantrand, i hörnen parallella cirklar. Parallellt med kortsidorna inhuggen text, oläslig. Längd 208 cm, bredd 112 cm, tjocklek 15 cm. – 13. Av grå sandsten med dubbel kantrand, i hörnen parallella cirklar inneslutande en blomma. Parallellt med kortsidorna oläslig text, under denna kartusch med text: »I H S / A R D». Längd 196 cm, bredd 120 cm, tjocklek 14 cm. Utmed ena långsidan är ett kilformat stycke borthugget, så att stenen nu är trapezoidal.

Försvunna majstänger

I Fr. Bergmans beskrivning av kyrkans inre år 1860 nämns fyra majstänger: »Å båda sidor om Altarets pelare (altartavlans kolonnetter) står s.k. Majstänger, sirligt prydda med grönt pappers botten.» »Vid Chorbänken till V(enster) står ock en Majstång.» »Vid Predikstolstrappan står en Majstång.» Den sistnämnda återges på en akvarell av A.T. Gellerstedt, daterad 24/6 1867 (fig. 38). Samtliga majstänger är nu försvunna.⁶⁸

Möbler

Pulpet av furu (fig. 31) med uppfällbara klaffar på motstående sidor, nedanför dessa två utdragbara lådor, vilande på fyra ben. Översidan är omgiven av en smal list. Färger: översidan och listen svarta, i övrigt ljusgrönt. Höjd 92 cm, längd och bredd 106 cm. I protokollet från 1837 års besiktning av den 1835 uppförda sakristian heter det: »Sakristian ... har, i stället för skrifbord, en både tjenlig och prydlig Contoirs-pulpet.» I sakristian.

Stol av furu (fig. 98) med rak, genombruten rygg, främre ben svarvade, bakre fyrkantiga, förenade med fyra slår. Höjd 107 cm, sitthöjd 49 cm. 1700-talstyp. Upptas första gången i 1861 års inventarium.

»Eth Brude scetel» och »En stoel och iiij hiønder» upptas i 1594 års inventarium.

Pallar. 1. Två st. av furu med sned överliggare klädd med ljusbrunt skinn. Bredd 53 cm, djup 25 cm, höjd 32 cm. En framför altaret, en i sakristian. Troligen från restaureringen 1953. – 2. Av furu med vågrät knäfallsbräda omgiven av profilerade sidostycken. Utmed knäfallsbrädans bakre del stift för att fästa tyg e.d. Färg gulvit, knäfallet blått. Bredd 50 cm, höjd 43 cm, djup 22 cm. Vid sidostyckenas nedre del hakar av järn. Innanför altarringen finns urtag där märkor kan ha funnits, som passat till hakarna. 1800-tal. – 3. Av furu med plan, profilerad knäfallsbräda. Runt dennas kant stift för tyg e.d. Färg gulvit. Längd 46 cm, bredd 22 cm, höjd 24 cm. 1800-tal. Kyrktagningspall? En uppgift i räkenskaperna 1906 om klädning av tvenne pallar kan gälla nr 2 & 3. – 4. Av furu med svagt lutande knäfallsbräda. Färg gulvit, knäfallet svart. Längd 44 cm, bredd 23 cm, största höjd 29 cm. I predikstolen. 1900-tal? – 5. av furu med kon-

tursågade sidostycken, sammanhållna av kontursågade, längsgående slår. Mitt på översidan S-formig öppning. Översidan svart med grönvit list, i övrigt gråvit. Längd 44 cm, bredd 18 cm, höjd 24 cm. 1700-tal? Vid nummertavlan.

Övriga inventarier

Skrin av koppar (fig. 99) oval form med bukigt lock och dito botten, beslaget med tre sicksackmönstrade band. Längd 22 cm, bredd 13½ cm, höjd 15 cm. Nämnas första gången i 1802 års inventarier. Användes enligt 1876 års inventarium »till förv. af små mynt af koppar» och rubriceras 1971 som »kollektask».

Klädhängare av furu för prästkappa, fästad på baksidan av altartavlan. Längd 35 cm, höjd 14 cm, djup 10 cm. Liknande klädhängare har funnits i andra kyrkor, t.ex. Lau (SvK VI s. 642).

Ringklubbor: 1. Av furu med läderrem, omålad. Inbränd text: GUSTAV. V. 29/10 1950. Å annan sida med blyerts: »Arne Wahlberg Smiss siste ringaren för Gustaf V.» Längd 20 cm, snittyta 3½×3½ cm. I sakristian. – 2. Av furu med läderrem, omålad. Inristat på gaveln »AW», på en av de bredare sidorna »1889» (Alfred Wahlby; tillträdde som klockare detta år), på kortsidorna OSCAR II + 8/12 1907 resp. med bläck DROTTNING VIKTORIA + 4 APRIL, ristat årtal »1930». Längd 19,5 cm, snittyta 4×2,5 – 4,3×2,8 cm. Lämнад till kyrkan 1993 från Ejmunde. – 3. (Fig. 101) av furu med läderrem, omålad. På ena kortsidan är omsorgsfullt inskuret årtal 1771 (Adolf Fredriks dödsår) då troligen ringklubban förfärdigades. På sidorna är inskurna ett stort antal bomärken, initialer och årtal. Längd 18,7 cm, bredd 3,7 cm, tjocklek 3,2 cm. Gåva 1885 till Nordiska museet (inv. nr 50468).⁶⁹

Hilfeling nämner 1799 »en gammal söndrig Fana med Konung Carl XII^{tes} Chiffre af år 1709 som var upphängd». 1830 års inventarium uppger att den borttogs 1809. Den upptogs ännu i 1861 års inventarium, ehuru vid visitationen »ingen af de närvarande viste något om en sådan». 1802 års inventarium nämner dessutom »2 kg l Tal i Ramar» och »2g: Contrefaits af Briant, nu aldeles af ålder förfallne». Allt detta är nu försvunnet.⁷⁰

Flöjel (fig. 100) av svartlackerad järnplåt, med utstansat årtal 1804. Å sakristievinden.

Speglar: 1. Med utmed övre kanten profilerad ram av furu. Ovanför och nedanför spegelglaset rektangulära fält av glas med målning på baksidan av halvcirklar mot ljusblå bakgrund, i det undre fältet gula med röd dekor, i det övre

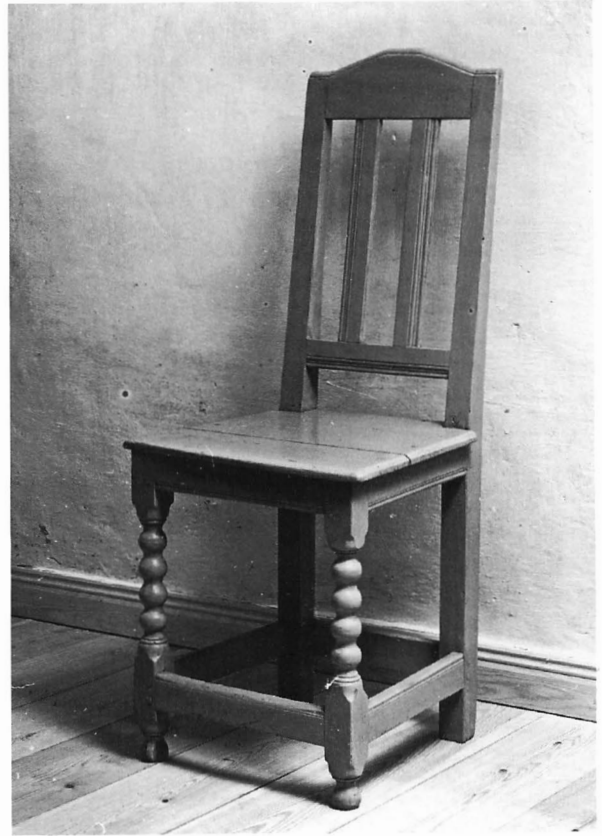

Fig. 98. Stol av furu från mitten av 1800-talet. Foto 1989.
Pinewood chair from the middle of the 19th century.

Fig. 99. Ovalt skrin av koppar med bukigt lock. 1600-tal? Foto 1989.

Oval box with rounded lid. 17th century?

Fig. 100. Vindflöjel med årtal 1804. Foto 1989.

Weathervane with the date 1804.

vita utan dekor, bakom glaset pappskivor. Anskaffad omkring 1840; första gången upptagen i 1848 års inventarium. Renoverad 1993. – 2. Med ram av furu, övre kanten med triangelformad avslutning med hörnprydnader, målad i olika nyanser av brunt. Ovanför glaset rektangulärt fält med dekor i guldfärg, på ramens sidostycken halvcirkelformade kolonnetter i svart färg, över och under dessa stjärnliknande cirkeldekor i guldfärg. Mått: höjd 90,5 cm, bredd 40 cm. Renoverad 1992 av Bertil Jacobsson, varvid målningen förnyades.

Jordfästningsredskap

Likbårar, 2 st., av furu. På sakristievinden.

Katafalk, av brunbetsad furu, med fyra ben på hjul. Över-

Fig. 101 a-b. Ringklubba av furu med årtal 1771. NM. Foto U. Wäger NM.

Wooden bell-ringing club with the date 1771.

delen svängbar. Längd 210 cm, bredd 82 cm, höjd 45 cm. Gåva av syföreningen 1968.

Katafalk av svartmålad furu, hopfällbar, med åtta svarvade, runda ben. Längd utvikt 194 cm, höjd 28 cm. På sakristievinden. Enligt räkenskaperna inköpt 1909.

Sandlåda av trä, ljusbrun, på fyra ben, på utsidan fyra kors. Längd 42 cm, bredd 35 cm, höjd 50 cm. Tillhörande jordfästningsspade med brunbetsad, runt skaft och blad av metallplåt, längd 89 cm, är en gåva av syföreningen 1968.

Sandlåda av svartmålad furu med försilvrad list, rektangulär, med fyra ben. Längd 41 cm, bredd 27 cm, höjd 14 cm. Ca 1900. Tillhörande jordfästningsspade med svartmålat, svarvat och profilerat skaft av trä och blad av metall, längd 87 cm, inköptes enligt räkenskaperna 1906.

Fynd vid restaureringen

Fynd från restaureringen 1951–52: 222 stycken mynt. 213 av dessa är visbybrakteater, varav fem från 1300-talet, med god silverhalt, 20 från ca 1400, kopparhaltiga och 185 från 1400-talets förra del, starkt kopparhaltiga; vidare en gote ca 1420–40, en gote ca 1510, två ensidigt präglade mynt från 1200-talet samt fem mynt från nyare tid, det yngsta från 1820. I övrigt 36 skärvor av färgat och målat samt ofärgat glas, bronskedja, bronsnål, fragment av bronsölja, rund pärla av bärnsten, järnten, putsfragment och bränt ben. Nu i GF (inv. nr C 10.123:1–6).⁷¹

Fig. 102. Klocka, troligen från förra hälften av 1200-talet. Foto I. Rohr 1982.

Church bell, probably from the first half of the 13th century.

Klocka

Kyrkans enda klocka (fig. 102) är en av de äldsta i bruk varande klockorna i landet. Den saknar inskriftsorning. Längst upp på halsen löper ett tomt inskriftsband, begränsat av två svaga, upphöjda linjer. Höjd 83 cm, diameter 63 cm, vikt ca 175 kg. Tonen fiss. Klockan har typisk 1200-tals-

form. Holmbäck menar att den är gjuten under århundradets förra hälft och kan vara ett verk av samme gjutare som gjutit klockan i Sproge. Vid restaureringen 1951–52 tillkom en ny upphängningsanordning.⁷²

»En Alterklocke» upptas i 1594 års inventarium, »ähr borte 1665» enligt anteckning av yngre hand.

Noter

1. Enligt uppgift från Ortnamnsarkivet i Uppsala.
2. Geologiska kartbladet, Ser Aa No 164. Hemse. Geologiska undersökningar utförda mellan 1896 och 1905. Sthlm 1905. *H. Munthe – J.E. Hede – L. von Post*, beskrivning till kartbladet Hemse.
3. Riksantikvarieämbetet, Formminnesinventering I:2, 1–50, av Gerum socken. Utförd av *Gunnel Mörkfors* 1978. Manuskript i ATA och GF.
4. *I. Lundahl*, Falbygdens by- och gårdsnamn, s. 95. *H. Gustafson*, Gotlands ortnamn, s. 12. *I. Olsson*, Ortnamn på Gotland, s. 25.
5. Namnformerna enligt *H. Pettersson*. Topografiskt register över gotländska gårdar, upprättat 1975–1976, ViLA.
6. *Fr. Bergman*, Gerum Kyrka, s. 1. – Arkivarie *Tryggve Siltberg* tackas för hänvisning till detta arbete. – *Oskar Fredrik Bergman*, f. 1842, son till pastoratets kyrkoherde *Thure Bergman*, pastorsadjunkt i Hejde, d. 1875. – *Lemke*, Supplementblad s. 5.
7. *R. Boström*, Några romanska sakristior på Öland, s. 54, har skisserat hur en medeltida sakristia kunnat vara inplacerad norr om det nuvarande koret. Referat med utförligare diskussion i *B. Stolt*, Medeltida sakristia i kyrkan i Gerum? GA 7/9 1988.
8. Triquetra, symmetrisk figur av ett sammanhängande band, bildande tre spetsiga öglor, eventuellt också ett mittfält av en lik-sidig sfärisk triangel. Symbol för treenigheten. Förekommer i Gerum i långhusportalens röste, i långhusfönstrets masverk och i en svickel å dopfontens cuppa. – *P. Reuterswärd*, The Forgotten Symbols of God, s. 54f, s. 63 not 41.
9. *Fr. Bergman*, Gerum Kyrka, s. 2f. *C.G. Brunius*, Gotlands konsthistoria III, s. 250f.
10. *J. Wallin*, *Analecta Gothlandensia* I, s. 79.
11. *G. Redelius*, Några gotländska kyrkoportaler, s. 75–84, ger exempel på portaler som troligen sekundärt infogats i murverket, t.ex. korportalen i Lye och tornportalen i Öja.
12. Ett försök att förklara den ovanliga myntspringan i dörren ges i *B. Stolt*, Är offerseden i Bro en förklaring till myntspringan i Gerums kyrka? GA 14/9 1988 och *densamme*, Varför offerades det till kyrkan i Gerum? GA 20/9 1988. Att offer till kyrkan i Bro skulle stoppas innanför tröskelstenen enligt *C.J.R. Gordon*, Letter, s. 315.
13. Gotlandskyrkorna har mycket sällan fönster på norra sidan. Detta gäller framför allt 1200-talets senare hälft och 1300-talet. *J. Roosval*, Gotlands kyrkokonst s. 207.
14. *C.G. Brunius*, Gotlands konsthistoria III, s. 249.
15. *P.A. Säve*, Anteckningsböcker, Gotland 2, s. 93, UUB, *Densamme*, Berättelse 1864, s. 209, ATA.
16. *A. Andersson*, Die Glasmalerei Schwedens, s. 180, menar att fönstret förstörats under 1300-talet. Allmänt om fönstertyper i *J. Roosval*, Die Kirchen Gotlands, s. 28f.
17. *C.G. Brunius*, Gotlands konsthistoria III, s. 250.
18. Teckning 1850 av *Karl Gustav Meukow*, f. å Rügen 1807, överstelöjtnant, d. 1874. – *A. Wijkmark*, Gottlands trupper 1811–1904, s. 122f.
19. Hjärtstocken är tillverkad av en ek som fälldes på Mickelbys ägor av den nuvarande klockarens farfar, enligt uppgift av klockaren *Mats Andersson*, Mickelbys.
20. Se ovan under Sockel jämte tillhörande not 7.
21. Bräderna skulle kunna ha varit avsedda också för bänkinredning eller kyrkogårdens inhägnande. Att en avlägsen annexkyrka skulle ha skaffat bänkinredning så tidigt förefaller dock mindre troligt.
22. *Pehr Adolf Bolin*, f. 1790, kyrkoherde i Levide 1824, d. 1830. – *Lemke* s. 321f.
23. *Olof Fredrik Stenberg*, f. 1792, kyrkoherde i Levide 1831, tillträdde 1833, kyrkoherde i Fole 1848, d. 1864, gift 1828 med *Gustava Wilhelmina Johanna Fåhraeus*, f. 1801, d. 1877. – *Lemke* s. 95, 395, Supplementblad s. 51.
24. Hagioskop, öppning genom vilken det var möjligt att följa gudstjänsten utan att beträda kyrkorummet, på Gotland vanligen öppning till ett avskilt rum i kyrkans västra del. *A. Tuulse*, Bönekamrar och hagioskop. Gotländska exempel i Martebo, Väskinde, Bro, Endre, Vall och Atlingbo. – SvK Go I s. 63, 193, 247, 388, III s. 90, 110.
25. Passarrossetten med sex blad, en symbol för treenigheten. Detta förklarar dess framträdande placering i skåpomfattningens röste och på dörrens övre parti. – *P. Reuterswärd*, s. 48ff.
26. Enligt medeltida bestämmelser, bl.a. i *Necrologium lundense*, skulle sakramentsskåpet ha en hylla. I övre delen förvarades det reserverade sakramentet, i den nedre övriga tillbehör. – *Necrologium lundense*, s. 21.
27. Piscina, skål med uttömningshål och avlopp till vigd jord för det vatten som användes vid sköljningen av kalk och paten och för de liturgiska handtvagningarna. På Gotland förekommer dels piscinor i nisch, dels på altarets sydsida. – *B. Stolt*, Gotlandskyrkornas altaren, s. 34–51.
28. *Johnny Roosval* daterade till en början kor och absid till 1200-talets andra fjärdedel och långhuset med tornets nedre delar till »omkring 1281». 1925 hade korets tillkomsttid förskjutits till ca 1200, 1950 till ca 1190. *J. Roosval*, Die Kirchen Gotlands, s. 213. *Densamme*, Den gotländska ciceronen, s. 98–99. *Densamme*, dito, andra upplagan, s. 117–118. *E. Lagerlöf* i *E. Lagerlöf – G. Svahnström*, Gotlands kyrkor, daterade i de tre första upplagorna kor och absid till 1100-talets senare del men har i upplaga 4 s. 143 stannat för 1200-talets början. Den dendrokronologiska undersökningen utförd 1992 av *Alf Bräthen*, Trollhättan. – Protokoll i ATA och GF. Det har framkastats att 1281 skulle vara feltryck för 1211 eller 1218. – *L. Thunmark-Nylén*, Om de gotländska kyrkornas ålder, s. 22.
29. Speres, spärträd, enligt Gotländsk ordbok sparrar, takstolar.
30. *Erik Johan Fant*, f. 1889, d. 1955, arkitekt i BSt, ledde restaureringen av ett stort antal kyrkor, däribland ett tjugotal på Gotland.
31. *Bengt Olof (Olle) Karth*, f. 1905, d. 1965, stadsarkitekt i Visby,

- länsarkitekt i Gotlands län, anlitad vid ett stort antal kyrkorestaureringar på Gotland.
32. Handlingar rörande kyrkans restaurering, i ATA, GF, kulturhistoriska byråns arkiv, pastorsämbetet och ÖIÄ:s arkiv; juni 1927: *E. Fant*, beskrivning av kyrkans tillstånd; 7/10 1942: BSt föreslår församlingen att anlita *O. Karth*; 2/2 1944: *B. Bengtsson*, förslag till konserveringsarbeten; 1/3 1945: *O. Karth*, restaureringsprogram; 18/3 1945: Gerums kyrkostämma beslutar att begära anslag till restaureringen från kollektmedel; 22/11 1945: domkapitlet ger 25.000.– i anslag till ändamålet; 10/7 1946: *G. Hansson* och *L. Träff* med förslag till värmeanläggning; 20/8 1946: Raä skickar *Karths* program till *J. Roosval* för yttrande; 24/8 1946: pastorsämbetet begär tillstånd för *Bengtsson* att utföra konserveringsarbeten; 21/10 1946: *Roosval* avger begärt yttrande; 1/11 1946: Raä skickar *Roosvals* yttrande till *Karth* för yttrande; 10/12 1946: *Karth* avger begärt yttrande; 15/1 1947: Raä utfärdar tillståndsbevis för *Bengtsson* samt vidarebefordrar alla handlingar till BSt; 24/9 1947: BSt godkänner förslagen; 10/7 1951: *B. Berthelson* avger PM angående Gerums kyrka; 26/7 1951 Raä till GF angående förordnande av kulturhistorisk kontrollant; 21/9 1951: *L. Träff* lämnar förslag till åskledare; 11/3 1952: *G. Arwidsson*, skrivelse till Raä med uppgifter om restaureringen jämte fotografier.
 33. *B.G. Söderberg*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400, s. 66, 227.
 34. I skrivelse med förslag till konserverings- och målningsarbeten i Gerums kyrka i ATA den 2/2 1944 uppger konservator *Bertil Bengtsson* att målningen tillkommit 1694 men anger inte vad han fått årtalet ifrån. Möjligen har han läst det över triumfbågen. Årtalet återkommer i »PM angående Gerums kyrka» av *B. Berthelson* 10/7 1951, ATA och GF.
 35. Passarosetten är återgiven på en teckning av *Erik Olsson* i *T. Furberg – E. Olsson*, Gotländsk pilgrimsbok, s. 73.
 36. *I. Lindblad*, Invigningskorsen i de gotländska kyrkorna, s. 60, 66.
 37. *P.A. Sæve*, Atlas till berättelse 1855, plansch nr 4, ATA. Skiss till föregående i *Densamme*, Ritningar..., mapp Nr 74, UUB.
 38. PM av *S. Brandel* 10/4 1924, *A. Edle* till Raä 5/3 1928, Raä till pämb 10/8 1928, 21/9 1929 och 10/5 1990, samt till *N.P. Ringström* 24/9 1929. Rapport från *Peter van Treeck* till Raä, ATA. *P. Stolt*, Kalkstänken problem för kyrkfönsterkonservator. GA 14/8 1991.
 39. *A. Andersson*, a.a. s. 114f, 180. *J. Roosval*, Gotländsk vitriarius, s. 65f, 174f. *Roosval* daterar målningen till omkring 1340–50 och anser den utförd av mästare, som från Köln invandrat till Visby. Glasmålningen i Gerum har också vissa drag gemensamma med glasmålningarna i Lye, SvK Go V s. 51f. I *J. Roosval*, Den gotländske ciceronen, uppl. 2 (1950) s. 118 har dateringen flyttats till omkring 1360. Uppgiften om det vita glasets brunfärgning redan vid mitten av 1800-talet i *P.A. Sæve*, Anteckningsböcker, Gotland 2 s. 92, UUB.
 40. De ristade inskrifterna upptäcktes 1981 av *E. Lagerlöf*. Runraden granskades samma år av *Thorgunn Snaedal* från Runverket (rapport 22/10 1981 i ATA, kopia i GF).
 41. I grannkyrkan Lojsta finns en ritning till kyrkans retabel på ringkammarens västra vägg (SvK Go VII fig. 63, s. 54). – *E. Lagerlöf*, Medeltida ristning i Lojsta kyrka. GA 12/4 1977. Diskussion av ristningen i Gerum i *B. Stolt*, Skissen till ett triumfkrucifix, GA 23/12 1988, och *densamme*, Ett ristat krucifix i Gerum, s. 131–133.
 - 41a. *Peder Herculis Briant*, kyrkoherde i Levide och Gerum 1651, riksdagsman 1672, d. 1688. Gift med *Anna Mårtensdotter*, d. 1712. Meddonatorer till altaruppsatsen 1667. Skänkte patenen 1681. – *D. Gadd*, Släkten Briant, s. 5f. *Lemke* s. 314 har namnformen *Hercules*, vilket var faderns namn, troligen avskrivet från *M. Gustafsson*, Södra Tredingens kyrkor och Pastorer till År 1835, UUB. »Alf» (= *A. Snöbohm*), Den siste Danske presten i Lefvide, Gotlands Läns Nyaste Tidning 1865 Nr 38–40, 42.
 42. Hägvalds och Mickelbys bomärken är desamma som i en domkapitelshandling från 1688. – *L. Fegrvæus*, Gotländska bomärken, s. 45, GF.
 43. *Johannes Bartsch* den äldre, »Johan Målare», konstnär av västtysk eller nederländsk härkomst, stadsmålare i Visby, verksam under 1650- och 1660-talen på Gotland, d. 1666. *Jacob Riek*, målare, verksam på Gotland 1667. Har målat altaruppsatsen i Havdhem, sannolikt också ett sandstensepitafium i Eksta. – *G. Svahnström*, Burmeisterska huset, s. 89ff. *G.* och *K. Svahnström*, Måleri på Gotland 1530–1830, s. 68ff, 107.
 44. *E. Lagerlöf* daterar krucifixet till samma tid som de övriga här nämnda triumfkrucifixen eller 1100-talets senare hälft. *E. Lagerlöf – G. Svahnström*, Gotlands kyrkor, s. 144. *A. Andersson* anser i Viklaumadonnans mästare, s. 12f, att krucifixet i Gerum tillkommit omkring 1200 och utförts av en inhemsk mästare, som efterbildat de fransk- och kölninspirerade krucifixen i Hemse, Väte m.fl. kyrkor. *G. Ask* menar däremot att de utförts av samme mästare som dessa. – *G. Ask*, A wood-carver on Gotland in the 12th century, s. 35ff.
 45. *C.R. af Ugglas*, Gotlands medeltida träskulptur, s. 309. – Hur de tre krucifixen kan ha placerats och använts diskuteras i *A. Nilsén*, Kyrkorummets hjärtpunkt, s. 135.
 46. *Roosval* uppfattar skulpturen som en miserikordiebild och daterar den till 1400-talets förra hälft. *J. Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, s. 131f. *U. Haastруп*, Medieval props in the Liturgical Drama, s. 159f, bestämmer skulpturen i Gerum som en uppståndelsebild och daterar den till ca 1425–1450. *B. Stolt*, En himmelfärdsbild och dess efterföljare, s. 85f. *Densamme*, Medeltida teater och gotländsk kyrkokonst, s. 61f. Om bildens möjliga betydelse i fromhetslivet i *densamme*, Varför offrades det till kyrkan i Gerum? GA 20/9 1988. Skulpturen i Visby domkyrka behandlas i *U. Haastруп*, Kristi himmelfärtsbild i Visby, s. 46f, och Medieval Props in the Liturgical Drama, s. 153f, *P. Tångeberg*, Mittelalterliche Holzskulpturen und Altarschreine in Schweden, s. 25, och *B. Stolt*, Medeltida kyrkospel på Gotland: Himmelfärd i domkyrkan? GA 31/8 1983.
 47. *J. Roosval*, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, s. 155. – I skrivelse 19/9 1909 anhöll styrelsen för Gotlands fornosal att samtliga fem medeltida träskulpturer skulle deponeras i GF. Församlingen behöll emellertid de tre krucifixen.
 48. »*Povel Rasmusson Bierges* i *Eisted*» (enligt 1714 års visita-

- tionsprotokoll, F Ia: 1, ViDA), »Paul R: Wäfvare» enligt inskrift på vinkannen i Levide, var enligt Snöbohms handlingar i ViLA domare i Eksta ting, bosatt vid Magnuse i Levide. Hade enligt *Spegels* inventarium 1680 skänkt ett »swart likkläde» till Levide. Skänkte enligt inskriptioner på föremålen ett dopfat till Gerum 1680 och en vinkanna till Levide 1715, bemålningen av predikstolen i Gerum 1699 samt en ljuskrona till Eksta (SvK Go VIII:1, s. 61).
49. *Abraham Beck*, målare från Stockholm, verksam på Gotland från 1693, »en av de intressantaste målarna på Gotland vid sekelskiftet 1700» (*Svahnström*). Har i Follingbo målat bl.a. det stora trätaket, sannolikt också trätaket i Halla. – *G. och K. Svahnström*, Måleri på Gotland 1530–1830, s. 137ff.
50. »Inde i Choret stod en smukt udskaaren Traestol i Sophaform med fine gjennembrudte Ornamenten i en gothisk-romansk sammenblandet Stil, dens Laengde var omkr. 3 Alen, og Menigheden kaldte den for Brudestolen.» *J.M. Petersen*, *Minder*, s. 72. *Bergman* nämmer 1860 ingen brudstol. Uppgiften måste avse någon annan kyrka. *H. Marryat*, *One year in Sweden II*, s. 269, svensk översättning Ett år i Sverige II s. 210, avbildar en medeltida bänk med bildtext »Church seat, Gerum, Götland». »På Gerums kyrkogård låg en vacker gammaldags kyrkostol af samma ålder med kyrkan och rutnade bort.» Originalteckningen av *J.M. Petersen* från 1860, nu i Köpenhamns nationalmuseums arkiv, anger kyrkan korrekt till »Vaete».
51. *Fr. Bergman*, Gerum Kyrka, s. 11.
52. Stämmor: Gedackt 8, Principal 4, Rörflöjt 4, Spetsflöjt 2. – 22/9 1964 erhöll kyrkan offert från *John Grönvalls* orgelbyggeri. Lilla Edet, på en orgel om fem stämmor, vilken ej antogs. Offerten från *Th. Frobenius & Co.*, Lyngby, daterad 4/10 1965, antogs 11/10 av kyrkorådet, godtogs 21/10 av landsantikvarien, 22/11 av Riksantikvarieämbetet och godkändes 15/2 1966 av Kungl. Byggnadsstyrelsen. – Gerum, O 4.
53. Enligt *Matt. 1:18–20* fick Josef en uppenbarelse, enligt vilken det som var avlat i Maria var av helig ande. Enligt en tolkning har detta skett i sömnen, »Josefs första dröm.» – *A. Tuulse*, *Josefs dröm*, s. 180–191.
54. Enligt *Jakobs* protoevangelium fylldes födelsegrottan av ljus. *T. Eriksson* hävdar att ljuset utgår från Maria, *T. Stenström* att det utgår från barnet. – *T. Eriksson*, *Det förvandlade ljuset*, s. 24–33. *T. Stenström*, *Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar*, s. 46.
55. På grund av sin likhet med medeltida vattenkastare har de fyra huvudena på dopfuntarna tolkats som symboler för de fyra paradisloderna i första Mosebok, vilkas livgivande vatten är en förebild till dopets bad. – *F. Nordström*, *Mediaeval Baptismal Fonts*, s. 31ff. – En annan tolkning är att bandflätan runt fotens övre kant skiljer gudsricket händelser på cuppan från djävulens undre värld, där »den gamle ormen» symboliserar av ormar och de fyra ansiktena är masker för vilddjuret i Uppenbarelseboken. – *U. Ljungman*, *Där ord blev sten*, s. 1ff. *B. Stolt*, *Flätat rep kring dopfunt begränsade djävulens makt*. GA 31/3 1993.
56. *J. Roosval*, *Die Steinmeister Gotlands*, s. 145. *Densamme*, *Revision av gotländska dateringar III*. *Majestatist*, s. 73–84. *A. Tuulse*, *Romansk konst i Norden*, s. 85. *T. Stenström* a.a. menar att funten måste ha tillkommit senare än Viklaumadonnan. *A. Andersson*, *Viklaumadonnans mästare*, daterar denna till ca 1170–1190. – Funten avbildas på en teckning av *P. Appelberg* i *Ny illustrerad tidning* 20/2 1869, s. 60.
57. *F. Fåhræus*, *Dopfuntarna, deras tillbehör och placering på Gotland under medeltiden*, s. 149f.
58. *B. Bruzelli*, *Tenngjutare i Sverige*, s. 401, där dock dopfatet i Gerum inte är nämnt.
59. *Johan Cedercrantz*, före adlandet *Malmenius*, f. 1646, ståthållare över Gotland och Öland 1678, lagman över Gotland och Öland 1690, d. 1699. I ett intyg vitsordade *Visby domkapitel* på 1680-talet hans nit för kyrka, skola och hospital. – *G. Jacobson* i *Svenskt biografiskt lexikon* 7, s. 770–776. *R. Björkegren*, *Johan Cedercrantz, den siste ståthållaren på Gotland*, GA 25/2 1944.
60. Dateringar av *C.R. af Ugglas* 1932 i SHM:s katalog, *af Ugglas*, *Gotlands medeltida träskulptur*, s. 160 not 2, framlägger hypotesen att ciboriets cuppa och fot från början varit ljusstaksföter. Färglagd teckning av ciboriet av *A.T. Gellerstedt* i *ATA*, återgiven i *Ny illustrerad tidning* 2/1 1869 s. 8.
61. *E. Lundmark*, *Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal* s. 47, där oblatjärnet dateras till omkring 1800.
62. *G. Arkiv* 53 s. 210. *B. Stolt*, *Snitseljakt på luminarium*, *Uppsala Nya Tidning* 16/8 1980 och GA 11/8 1981. Andra gotländska luminarier i *B. Stolt*, *Oljelampor från äldre medeltid*, i: *Hikuin* 3, *Aarhus* 1977, s. 195–210, SvK Go I s. 464, 620, VI s. 522, 525. (Ekeby, Björke, Eke), samt *B. Stolt*, *Ett »luminarium» från Björke*, GA 18/2 1975, *densamme*, *Stenlampornas upptäckts historia*, GA 19/2 1975, *densamme*, GA kan presentera märkligt Fole-fynd, GA 8/8 1983.
63. Annexförsamlingen Gerum skaffade sin första prästkappa 1820–21, moderförsamlingen Levide först 1850. I Levide har således kyrkoherden använt sin egen kappa, då ju kappan av ålder utgjort en del av den prästerliga ämbetsdräkten, men till Gerum har han rest i prästdräkt utan kappa. Om förändringar i dräktskicket vid denna tid i *B. Stolt*, *Kyrklig skrud enligt svensk tradition*, s. 14ff.
64. *E. Lundmark*, *Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal*, s. 66. – Allmänt om kollektredskap i *W.K. (William Karlson)*, *Kollektskopa och kollektåv*, *Kulturen* 1939, s. 46–49.
65. Stenen nämns redan i *G. Lindström*, *Anteckningar från Gotlands medeltid II* s. 76: »En stor grafsten med gutakors, samt hästsko, tång och städ. Utan inskrift.» I sitt yttrande över restaureringsförslaget 21/10 1946 skriver *Roosval* att stenen »bör bevaras genom att läggas i relativt trampfri del af korgolfvet». Detta understryks i »P.M. rörande Gerums kyrka» 8/8 1951 av *E. Bohm*, som föreslår att stenen kan uppställas mot någon av väggarna i tornrummet.
66. *Fr. Bergman*, *Gerum kyrka*, s. 12.
67. *C. Bolin*, *Bomärken begagnade i slutet af 1700 och i början af 1800-talen på Gotland*, GF.
68. *Fr. Bergman*, *Gerum Kyrka*, s. 6 och 9. *Akvarell* av *A.T. Gellerstedt* med påskrift 24/6 1867, *ATA*, reproducerad i träsnitt av *H. Meyer* i *Vårt Land* 1888 s. 34.

69. Vid ringning, särskilt i samband med kungliga begravningar, sändes en ringklubba mellan socknens gårdar för att meddela turordningen för ringnings utförande. – *N. Lithberg*, Gotländska ringklubbor, s. 65–77, fig. 4. Gerums ringklubba uppstår utom 1771 också andra kungliga personers dödsår, nämligen 1805 (prins Carl Gustaf), 1813 (drottning Sofia Magdalena), 1818 (Carl XIII), 1844 d. 8 mars (Carl XIV Johan), 1852 (prins Gustaf), 1859 (Oscar I), 1871 (drottning Lovisa) och 1872 30/9 (Carl XV).
70. *C.G. Hilfeling*, Resedagbok 1799 s. 160.
71. Skrivelse från landsantikvarie *G. Svahnström* till Riksanti-

kvareämbetet 4/11 1958 med begäran att fynden från restaureringen tillförs Gotlands fornsal, ATA. Tillstyrkan av Kungl. Myntkabinetet undertecknad *N.L. Rasmussen* 1/12 1958; beslut av Riksantikvarieämbetet undertecknat *B. Thordeman* 17/12 1958, DNr 6058/58, med förteckning över mynten och datering av *L. Lagerqvist*, ATA och GF.

72. *L.-M. Holmbäck*, Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, s. 52. *M. Åmark*, Sveriges medeltida kyrkklockor, s. 169. *I. Rohr*, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, s. 108. Den sistnämnde uppskattar vikten till 167 kg och höjden till 76 cm.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

Eksta

Kyrkoarkivet i Eksta prästgård: Vis. 1915; div. hdlr rörande Gerums kyrka 1915–1948 (i Eksta N 4), inv. 1909–1948 (i Eksta N 5), div. hdlr rörande Gerums kyrka 1891–1941 (i Eksta O 4).

Fardhem

Kyrkoarkivet i Fardhems prästgård: yngre arkivalier, bl.a. kst. prot. 1878–1914 (K II:1), 1914–1932 (K II:2), 1932–1969 (K II:3), 1970– (K II:4), kråd.prot. 1886–1914 (i K II:1), 1914–1932 (i K II:2), 1932–1969 (K III:1), 1970– (K III:2), räk.huvudbok 1940–1972 (L Ia:2), 1973– (L Ia:3), räk.spec. 1895–1972 (L Ib:2), 1973– (L Ib:3), vis.prot. och inv. 1949– (N 1), hdlr rörande rest. 1942–1952 (O 3), hdlr rörande kyrkan 1953– (O 4).

Köpenhamn

Nationalmuseets arkiv: teckning av J.M. Petersen.

Stockholm

KB: *J. Wallin*, Analecta Gothlandensia I (acc. 1989/90, olim. Dep. 32); *C.G. Hilfeling*, Resedagbok 1799 (F.m. 57:6).

RA, ÖIÄ:s arkiv: ritningar, kyrkliga byggnader: 5 blad, förslag till restaurering, *O. Karth* 24/9 1947; 1 bl. förslag till elektrisk värmeanläggning, *G. Hansson & L. Träff* 24/9 1947; 1 bl. förslag till åskledaranläggning, *L. Träff* 25/9 1951; 2 bl. förslag till ny orgel, *Th. Frobenius*, Kongens Lyngby, 25/2 1966 (D II bb:3).

Raä, ATA: Gerums kyrka, inv. 1830, handlingar och bilder; *P.A. Sæve*, Atlas till berättelse 1855; dens., Reseberättelse 1864; snabbinventering av *R. Gabrielsson* 1924; handlingar rörande restaureringen 1951–52; rörande konservering av glasmålning 1928–29 och 1990–91; uppgifter om Gerum kyrkas restaurering av *G. Arwidsson* 1952; handlingar angående ny takbeläggning 1962; angående ny orgel 1965–66; angående upptäckt runinskrift av *Th. Snaedal Brink* 1981; besiktning 1967 av *E. Hoff*; dendrokronologisk undersökning av *A. Bråthen* 1992; akvareller av *A.T. Gellerstedt*: ciborium 16/6 1867, interiör mot väster 24/6 1867.

Raä, Ikonografiska registret: kartotek och fotosamling.

Raä, Kulturhistoriska byråns arkiv: plan; uppmätning av fönster på långhuset av *E. Bohrn* 1938; 5 bl. ritn.förslag till restaurering av *O. Karth* 1947; 2 bl. förslag till elektrisk installation, värme och belysning av *L. Träff* 1947; 1 bl. förslag till åskledare av *L. Träff* 1951, 2 bl. förslag till orgelfasad 1965; akvareller av glasmålning av *G. Meukow* och *E. Törnqren*; 17 fotografier, bl.a. 8 av *E. Fant* 1927; tidningsurklipp.

SHM: katalog.

Uppsala

ULMA: *Fr. Bergman*. Gerum Kyrka 1860 (acc 197:81).

UUB, handskriftsavdelningen: *M. Gustafson*, Samlingar till Gotlands historia. Södra Tredingens kyrkor och pastorer till År 1835 (S 170 e:3). – *P.A. Sæve*, Anteckningsböcker. Gotland 2, 1864 (S 40 n). – Inventariebok för Gotlands södra treding 1594 med senare tillägg, avskrift 1915 (S 170 c); Kart- och bildavdelningen: *P.A. Sæve*, Ritningar, Aqvarelskitzer och handskrifna utkast om Gottländska fornföremål, mapp nr 74 (S 170:2). Två vykort från sekelskiftet.

Visby

GF:s arkiv: Gerums kyrka, handlingar och bilder; accessionskataloger; *L. Fegraeus*, Gotländska bomärken; *C. Bolin*, Bomärken begagnade i slutet af 1700 och i början af 1800talen på Gotland ur storskiftes- m.fl. handlingar, 1909–1913; *N.V. Söderberg*, Register över gotländska nyhetstidningar, som börjat och upphört utkomma under tiden 1811–1888; – *Dens.*, Register till Gotlands Allehanda 1873–1913, 1914–1925, 1926–1935. Raä:s forminnesinventering I:2, 1–50, av Gerums socken, utförd av *G. Mörkfors* 1978.

ViLA: För beskrivningen värdefulla uppgifter finns i följande avdelningar: Sst.prot. 1799, 1802–1833 (i Levide K I:1), 1834–1852 (i Levide K I:2) 1852–1862 (i Levide K I:3), kst.prot. 1863–1864 (i Levide K I:3), 1864–1871 (i Levide K I:4), 1871–1885 (i Levide K II:1), k.rådsprot. 1871–1872 (i Levide K II:1), räk.huvudbok

1802–1939 (L Ia:1), räk.spec. 1796–1894 (L Ib:1), 1923–1939 (i L Ia:1), vis.prot. och inv. 1800–1805 (i Levide N 1), 1802–1876 (i Levide N 2), kyrkans bänklängd 1838 (i Levide K I:2). – Visby domkapitels arkiv i ViLA: Inventariebok för sudertredingen 1594 (D II:3), *H. Spegels* inv. 1680–82 (D II:1), vis.prot. 1690, 1711, 1714 (F Ia:1). Gotländska kyrkoräkenskaper 1614 (Avskrifts-samlingen A 84; original i Reg. 108 B, Rigsarkivet, Köpenhamn). *H. Pettersson*, Topografiskt register över gotländska gårdar, upprättat 1975–1976.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

Amér E., Om Gerum kyrka, i: Julhälsningar till församlingarna i Visby stift 31, Visby 1953.

Andersson A., Die Glasmalerei Schwedens, i: Corpus vitrearum medii aevi, Skandinavien. Sthlm 1964. – *Densamme*, Viklaumadonnans mästare, Antikvariskt arkiv 18, Sthlm (tr. Lund) 1962.

Ask G., A woodcarver on Gotland in the 12th century, i: *formae* 36, Lund 1960.

Bergman C.J., Gotland, i: Vårt land, En skildring i ord och bild, Sthlm 1888.

Björkegren R., Johan Cedercrantz, den siste ståthållaren på Gotland, i: GA 25/2 1944.

Boström R., Några romanska sakristior på Öland, i: Fornvännen 65, Sthlm 1971.

Brunius C.G., Gotlands konsthistoria III, Sthlm 1866.

Bruzelli B., Tenngjutare i Sverige, Sthlm 1967.

Eriksson T., Det förvandlade ljuset, i: ICO – Iconographisk Post 1978 Hft 4.

Furberg T. och *Olsson E.*, Gotländsk pilgrimsbok, Visby 1986.

Fåhraeus F., Dopfontarna, deras tillbehör och placering på Gotland under medeltiden. En inventering, Sthlm 1974.

Gadd D., Släkten Briant. Stora Banna i Lärbro, Visby 1937.

Gordon G.J.R., Letter, i: The Ecclesiologist 9, New Series 6, London 1849.

Gotländsk ordbok. På grundval av C. & P.A. Säves samlingar redigerad av *H. Gustavsson* I–II, Uppsala 1918–45.

Gustavsson H., Gotlands ortnamn, i: Ortnamnsällskapets i Uppsala årsskrift 3, Uppsala (tr. Lund) 1938. – *Densamme*, se Gotländsk ordbok.

Haastrup U., Kristi himmelfartsspil i Visby? i: Fornvännen 68, Sthlm 1973: – *Densamme*, Medieval Props in the Liturgical Drama, i: Hafnia No 11, Kbhvn 1987.

Hede J., se Sveriges geologiska undersökning.

Holmbäck L.-M., Visby stifts kyrkklockor III, södra tredingen, i: Hälsning från de hundra kyrkornas ö, Visby 1959.

Jacobsson G., Johan Cedercrantz, i: Svenskt biografiskt lexikon 7, Sthlm 1927.

Karlson W., Kollektkopa och kollektthåv, i: Kulturen 1939, Lund 1939.

Lagerlöf E., Medeltida ristning i Lojsta, i: GA 12/4 1977. – *Densamme*, Målade fasader. Något om färgspår på gotländska kyrkoexteriörer, i: Nordisk medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History of Art 13, Sthlm (tr. Uppsala) 1967. – *Densamme*, Viggvattenskar, i: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk

medeltid 20, Malmö 1976. – *Densamme* och *Svahnström G.*, Gotlands kyrkor. En vägledning, 4 uppl., Sthlm (tr. Kristianstad) 1991.

Lemke O.W., Visby stifts herdaminne, Örebro 1868. – *Densamme*, Supplementblad till Visby stifts herdaminne 1868–1892, Visby 1892.

Lindblad I., Invigningskorsen i de gotländska kyrkorna, i: G Arkiv 44, Visby 1972.

Lindström G., Anteckningar från Gotlands medeltid II, Sthlm 1895.

Lithberg N., Gotländska ringklubbtor, i: Fataburen 1913, Sthlm 1913.

Ljungman U., Där ord blev sten. Delstudie av romanska dopfontars ikonografi, i: ICO – Iconographisk Post, 1993:1.

Lundahl I., Falbygdens by- och gårdnamn, i: Göteborgs högskolas årsskrift 33:2, Gbg 1927.

Lundmark E., Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands fornsal. Handkataloger II, Sthlm 1925.

Marryat H., Ett år i Sverige. På svenska af Gustaf Thomé, II, Sthlm 1863. – *Densamme*, One year in Sweden II, London 1962.

Munthe H., se Sveriges geologiska undersökning.

Necrologium lundense, utg. *L. Weibull*, Lund 1923.

Nilsén A., Kyrkorummets brännpunkt, Sthlm 1991.

Nordström F., Mediaeval baptismal fonts. An iconographical study. Acta Universitatis Umensis, Umeå Studies in the Humanities 6, Umeå 1984.

Olsson E., se *Furberg T.*

Olsson I., Ortnamn på Gotland, Sthlm 1984.

Petersen J.M., Minder fra min Virksomhed paa Arkaeologiens Omraade fra 1845 til 1908, Kbhvn 1909.

Post L., von, se Sveriges geologiska undersökning.

Redelius G., Några gotländska kyrkoportaler, i: Från romanik till nygotik, Sthlm 1992.

Reuterswärd P., The Forgotten Symbols of God. Five essays reprinted from Konsthistorisk tidskrift. Acta universitatis stockholmiensis, Stockholm Studies in the Theory of Art 35, Sthlm (tr. Uppsala) 1986.

Rohr I., Gotlands kyrkklockor och ringnings seder, Varberg 1985.

Roosval J., Den gotländske ciceronen, uppl. 1, Sthlm 1926, uppl. 2, Sthlm 1950. – *Densamme*, Die Kirchen Gotlands, Sthlm 1911. – *Densamme*, Die Steinmeister Gotlands, Sthlm 1918. – *Densamme*, Gotlands kyrkokonst, i: Visby stift i ord och bild, Sthlm 1952. Även utgiven separat, Sthlm 1952. – *Densamme*, Gotländsk vitriarius. De medeltida gotländska glasmålningarnas bestånd och historia, Sthlm 1950. – *Densamme*, Revision av gotländska dateringar III. Majestatis, i: Fornvännen 21, Sthlm 1926.

Snöbohm A. («Alf»), Den siste Danske presten i Lefvide, i: Gotlands Läns Nyaste Tidning 1865 Nr 38, 39, 40, 42.

Stenström T., Problem rörande Gotlands medeltida dopfuntar, Umeå 1975.

Stolt B., En himmelfärdsbild och dess efterföljare, i: Från romanik till nygotik, Sthlm 1992. – *Densamme*, Ett »luminarium» från Björke, i: GA 18/2 1975. – *Densamme*, Ett ristat krucifix i Gerum, i: G Arkiv 61, Visby 1989. – *Densamme*, Flätat rep kring dopfunt begränsade djävulens makt, i: GA 31/3 1993. – *Densamme*, GA kan presentera märkligt Fole-fynd, i: GA 8/8 1983. – *Densamme*, Gotlandskyrkornas altaren, i: De hundra kyr-

kornas ö 57, Visby (tr. Skara) 1979. – *Densamme*, Kyrklig skrud enligt svensk tradition, Sthlm 1964. – *Densamme*, Medeltida kyrkospel på Gotland: Himmelsfärd i Gerum? i: GA 31/8 1983. – *Densamme*, Medeltida teater och gotländsk kyrkokonst, Visby 1993. – *Densamme*, Oljelampor från äldre medeltid, i: Hiquin 3, Aarhus 1977. – *Densamme*, Snitseljakt på luminarium, i: Upsala Nya Tidning 16/8 1980, GA 11/8 1981. – *Densamme*, Varför offerades det till kyrkan i Gerum? i: GA 20/9 1988. – *Densamme*, År offerseden i Bro en förklaring till myntspringan i Gerum? i: GA 14/9 1988.

Stolt P., Kalkstänken problem för kyrkofönsterkonservator, i: GA 14/8 1991.

Svahnström G., Burmeisterska huset, Sthlm 1942. – *Densamme*, se Lagerlöf E.

Svahnström G. och K., Måleri på Gotland 1530–1830, Visby (tr. Uddevalla) 1989.

Sveriges geologiska undersökning, Ser. Aa 164, H. Munthe – J.E. Hede – L. von Post, Beskrivning till kartbladet Hemse, Sthlm 1927.

Säve, C. & P.A., se Gotländsk ordbok.

Söderberg B.G., De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, Lund 1942. – *Densamme*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400, Visby (tr. Uppsala) 1971.

Thunmark-Nylén L., Om de gotländska kyrkornas ålder, i: G Arkiv 52, Visby 1980.

Tuulse A, Bönekamrar och hagioskop, i: Konsthistoriska studier tillägnade Sten Karling, Sthlm 1966. – *Densamme*, Josefs dröm, i: Fornvännen 64, Sthlm 1969. – *Densamme*, Romansk konst i Norden, Sthlm 1968.

Tångeberg P., Mittelalterliche Holzskulpturen und Altarschreine in Schweden, Studien zu Form, Material und Technik, Sthlm 1986.

Ugglas C.R., af, Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott, Sthlm 1915.

Åmark M., Sveriges medeltida kyrkklockor, Sthlm 1960.

Tidningsartiklar angående restaureringen: GA 10/10 1952, 13/10 1952, 12/10 1977; GF 13/10 1952; Go 13/10 1952.

Förkortningar

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet i VHAA, Stockholm.

BSt Kungliga Byggnadsstyrelsen.

GA Gotlands Allehanda.

G Arkiv Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby.

GF Gotlands Fornsal, Visby.

G Folkbl. Gotlands Folkblad.

Go Gotlänningen.

inv. inventarieförteckning.

inv.1830 en på grund av en kgl. förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.

jb jordebok.

KB Kungliga Biblioteket, Stockholm.

LMV Lantmäteriverket, Gävle.

kr.prot. kyrkorådsprotokoll.

PÅ Pastorsämbetet.

RA Riksarkivet, Stockholm.

Raä Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

räk. räkenskaper.

SHM Statens Historiska Museum, Stockholm.

snabbinv. en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde utförd under åren 1917–32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex. har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.

stplr stämplrar.

st.prot. sockenstämmoprotokoll.

SvK Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium.

ULMA Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

UUB Uppsala universitetsbibliotek.

VHAA Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.

ViLA Visby landsarkiv.

vis.prot. visitationsprotokoll.

ÖiÄ Överintendentsämbetet (efter 1918 Kungl. Byggnadsstyrelsen), Stockholm.

LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR

Bl	Blekinge	Nä	Närke
Bo	Bohuslän	Sk	Skåne
Dr	Dalarna	Sm	Småland
Ds	Dalsland	Sö	Södermanland
Go	Gotland	Up	Uppland
Gä	Gästrikland	Vb	Västerbotten
Ha	Halland	Vg	Västergötland
Hr	Härjedalen	Vr	Värmland
Hs	Hälsingland	Vs	Västmanland
Jä	Jämtland	Än	Ängermanland
La	Lappland	Ög	Östergötland
Me	Medelpad	Öl	Öland
Nb	Norrbottn		

Summary

Topography and Ancient Monuments

The parish of Gerum is situated in the southern part of the Island of Gotland between what was once the Mästermyr bog – later completely drained – and the large forest of Lojstahjd. The ground in the parish consists partly of smaller areas of marl-slate and bands of limestone, and larger deposits of soils containing gravel and sand in the north and till-marl in the south.

Three-quarters of the ancient monuments and pre-historic finds are on land belonging to four centrally located farms in the southern, lower part of the parish, namely, Hågvalds, Likmunds, Mickelbys and Smiss. These monuments and finds indicate a rising colonization during the Bronze Age and a more comprehensive settlement during the Iron Age, and perhaps – because of the general lack of grave-fields – also a later re-colonization of the farms with only a few ancient monuments/finds.

While the location of the church in the south-east part of the parish may seem to be somewhat peripheral, it is, nevertheless, rather central in relation to the historical road network.

The Church Building

Gerum Church consists of a chancel and an apse from about the year 1200, a rectangular nave with a central column and a tower from the second half of the 13th century and around 1300. It would appear that when the chancel was built there were plans to build a sacristy, which, however, was in fact never built. The church has double triumphal arches which indicates that when the nave was being built the intention was to later replace the Romanesque chancel with a larger one. No excavation work has been carried out below the floor of the present church, but in spite of this it would seem reasonable to assume that the present stone church was preceded by an earlier wooden church. It was to this church that the present baptismal font, which is believed to date from the latter part of the 12th century, originally belonged.

The visible parts of the church are built in grey limestone with the odd individual block of red limestone in the tower. The stones are finely cut in the window and door surrounds, quoins, arches and base-courses, otherwise the stones are only dressed. The whole of the exterior of the building is plastered and whitewashed.

The church has three entrances. The chancel doorway (Fig. 17) on the south side of the building has a rounded arch. The door does not have a bar and a bar hole. The nave doorway (Figs 18–21) is located on the western part of the south wall of the nave. The finely chiselled door surrounds have a roughly cut, ten centimetres wide section nearest to the wall of the nave which indicates that the doorway was first erected in its place once the church had been completed and that perhaps the carving work on the masonry in connection with the doorway had been performed somewhere else. The doorway has a bar hole with what is probably the original wooden lining. There was once a now cut-away stoup for holy water chiselled in the eastern reveal of the doorway. The tower doorway (Figs 22–25) is on the line of the face of the western wall of the tower. Its flanking colonnettes continue into the arch in the

form of two round mouldings with the same dimensions, the inner one forming a rounded arch and the outer one forming a pointed arch. In the lower part of the door there was an opening – now closed-up – to allow the parishioners to place money offerings behind the high threshold stone.

The church has four windows on its south side: one in the apse – in its present form from 1850–51 – a rounded arch window in the chancel, a rather large pointed arch window with a sawn limestone mullion and tracery in the wall of the nave and a simple pointed arch window in the tower. There is also a small, triangular-headed light opening at the top of the east gable of the nave.

The tower is slightly lower in height than the walls of the nave, the reason for this being that the upper floors of the tower were demolished at the beginning of the 19th century because of the risk that the tower might collapse. It is climbed by means of a straight wall-staircase in the north wall of the tower (Fig. 30). The staircase leads to the top of the tower. The tower-head rests on double beams laid on the tower walls.

The external roof of the tower is clad with tarred boards, as are those of the nave, the chancel, the apse and the buttress wall on the south side of the chancel. The original roof-trusses above the nave were renewed in 1834. In a pointed relieving arch between the nave and the chancel there are still timber form-boards with dowel holes in them. A dendrochronological study dated two of these form-boards to 1284 and 1299.

In the north wall of the apse there is a niche for an aumbry (Fig. 44). The niche is triangular-headed and has surrounds of oak and pine, a carved wooden crown, and carved wooden crockets along its upper edges. The surrounds and the rectangular door are decorated with incised ornamentation. The niche and the door are from the 13th century. In the south wall of the apse there is a plastered rectangular niche (Fig. 45) with a limestone bottom slab. The bottom slab is decorated with chiselled circles and zigzag bands of 17th century character and the initials RN. The bottom slab was set in the niche after the niche had been built, and at the same time a round, smooth piscina bowl was cut in the bottom slab. In the north wall of the chancel there is a plastered niche without surrounds.

Wall paintings

The nave is decorated with wall paintings from the Middle Ages. The oldest of these are the painted ashlar around the triumphal arch of the nave (Fig. 47), crowned by a lily, and some of the consecration crosses on the walls. All of these decorations were first incised, and they were probably performed at the same time as the construction of the nave was being completed – or shortly thereafter – towards the end of the 13th century.

A suite of wall paintings runs round the walls of the nave (Figs. 48–53). A suite depicting Christ's Passion begins north of the tower arch, then continues on the north wall of the nave, and ends north of the triumphal arch. This is followed on the south side of the triumphal arch by a suite depicting the Birth of Christ which ends with figures of the Apostles. These murals are considered to

have been executed around the middle or in the latter part of the 15th century by artists from the studio of "Passionsmästaren" ("The Passion Master").

In the window of the chancel there is a whole-figure depiction of St Olaf in stained glass, middle of the 14th century (Fig. 56). There are also fragments of stained glass still remaining in the tracery of the nave window.

Among the decorations which are incised in the plaster there is a crucifix (Fig. 57) on the eastern wall of the nave, south of the triumphal arch – which was probably made at the same time as the painted ashlar on the triumphal arch – a now unreadable runic inscription, and figures bearing weapons.

Furnishings

Medieval

A wooden rood, probably from the beginning of the 13th century, hangs in the triumphal arch (Figs 60–62).

The church has two wooden processional crucifixes, one (Fig. 63) dated to the first half of the 13th century and the other (Fig. 64) to the 14th century.

A wooden sculpture – carved in birchwood – of the standing, resurrected Christ (Fig. 66) has a carved rear side which shows that the figure was originally free-standing. It has been dated to the first half of the 15th century and is now in Gotlands Fornsal in Visby.

A throned Virgin and Child, carved in oak (Fig. 65), has been dated to the beginning of the 16th century. It was probably originally set in a free-standing shrine. Now in Gotlands Fornsal.

The grey sandstone baptismal font (Figs 73–83) is extremely well preserved. The outside of the bowl is decorated with six scenes from Jesus' childhood, and the foot contains three projecting lions' heads and a human head. Between these heads there are snake monsters. This baptismal font is dated to the second half of the 12th century.

A ciborium with a foot and a bowl of gilded and enamelled copper (Fig. 86), dated to the 13th century, together with a hexagonal knot which is probably from the 15th century. The two oldest parts can possibly have been feet for candlesticks. Now in Statens historiska museum (the Museum of National Antiquities) in Stockholm.

A cresset stone (Fig. 91), perhaps from the 13th century, was found in the parish and may possibly have belonged to the church. Now in Gotlands Fornsal in Visby.

A trapezoidal, Romanesque grave slab of grey limestone decorated with a chiselled cross with a bulge on the lower part. This slab now leans against the churchyard wall. A gravestone (Fig. 96) with an incised cross standing on a step-like base surrounded by smith's tools. The gravestone is late medieval and probably originally covered the grave belonging to the Smis farm. Now in the tower room.

The church bell (Fig. 102) has no inscription and no bands of

decoration. It is thought that it was cast during the first half of the 13th century.

Post-Reformation

In the chancel there are acanthus decorations in red and gold (Fig. 34). King Charles XI's initials are painted above the apse. Behind the pulpit there is a painted, illusory drapery which originally incorporated a consecration cross that has subsequently been altered to look like a sundial (Fig. 54). It is said that a painted date, 1694, was observed during the course of restoration work which was executed 1951–52, and it may be that the year 1694 is the date when these decorations were painted. There are two cartouches in the chancel – one with the date 1771 – and an 18th century type of rosette in the chancel arch. At some unknown point the decorations in the apse were painted over with a dark-blue drapery which in its turn was removed during the 1951–52 restoration work. The altar piece of carved, painted and gilded oak and pine (Fig. 58) has a central section containing an oil-painting, on an oak panel, of the Last Supper. According to the initials on the painting it is the work of Jacob Riek, with the painted date 1667. The altar rails are from 1838. The older altar rails dating from the end of the 17th century are now stored in the attic of the sacristy.

The pulpit (Fig. 67), made of carved and painted wood, is decorated with the painted figures of the Evangelists. It bears the date 1699 and the initials AB, that is to say those of the painter, Abraham Beck. The date 1747 is on the hour-glass.

The closed pew arrangement probably dates from about the year 1700. The door panels are painted with red and green acanthus wreaths on a white background, and the insides of the pews in a light-brown colour. The choir stall (Fig. 68) is decorated in the same manner and was probably made at the same time as the pews.

The tower-room on the ground floor is separated from the nave by a pinewood screen wall immediately to the west of the staircase to the upper floors of the tower. It is decorated with painted acanthus wreaths and draperies, and bears the painted date 1750. A sawn-out section of the screen to house the moulding on the north pier of the arch shows that the original position of the screen was against the tower arch.

An organ with four keys was built in 1966 by the Frobenius organ-builders firm. One of the two hymnboards (Fig. 72) is from the 18th century, the other (Fig. 71) was donated to the church in 1873.

The pewter baptismal dish (Fig. 84) has the incised date 1680 and is the work of Michel Antoni, a pewter craftsman from the town of Visby on the Island of Gotland. The chalice was donated to the church at about the year 1680 and the paten in 1681. The two glass carafes for communion wine were bought in 1869. A communion-wafer baking iron and a stamp for cutting the wafers (Fig. 88) are now in Gotlands Fornsal – as are two wooden collection trays (Fig. 94) from the 17th century.

FÖLJANDE KYRKOR PÅ GOTLAND HAR UTKOMMIT I SERIEN SVERIGES KYRKOR. KONSTHISTORISKT INVENTARIUM:

- Akeböck, band I:5, volym 35
 Ala, band IV:4, volym 84
 Alskog, band V:2, volym 118
 Alva, band VI:4, volym 137
 Anga, band IV:4, volym 84
 Ardre, band IV:5, volym 97
 Atlingbo, band III, volym 54
- Bara, band IV:1, volym 61
 Barlingbo, band I:4, volym 33
 Björke, band I:5, volym 35
 Boge, band II, volym 42
 Bro, band I:3, volym 42
 Burs, band VI:1, volym 115
 Buttle, band IV:3, volym 68; tillägg i band IV:6, volym 101
 Bäl, band II, volym 42
- Dalhem, band IV:2, volym 66
- Eke, band VI:6, volym 156
 Ekeby, band I:4, volym 33
 Eksta, band VIII:I, volym 178
 Elinghem, band II, volym 42
 Endre, band I:4, volym 33
 Eskelhem, band III, volym 54
 Etelhem, band V:1, volym 105
- Fleringe, band II, volym 42
 Fole, band I:3, volym 31
 Follingbo, band I:5, volym 35
 Fröjel, band III, volym 54
 Färö, band II, volym 42
- Gammelgarn, band IV:5, volym 97
 Gann, band II, volym 42
 Ganthem, band IV:2, volym 66
 Garde, band V:3, volym 145
 Gerum, band VII:3, volym 219.
- Gnisvårds kap, band III, volym 54
 Gothem, band IV:1, volym 61; tillägg i band IV:6, volym 101
 Gotska Sandöns kap, band II, volym 42
 Guldrupe, band IV:3, volym 68
 Gunfaüns kap, band IV:5, volym 97
- Hall, band II, volym 42
 Halls kap, band II, volym 42
 Halla, band IV:2, volym 66
 Hangvar, band II, volym 42
 Hejde, band III, volym 54
 Hejdeby, band I:4, volym 33
 Hejnum, band II, volym 42
 Helgomannens kap, band II, volym 42
 Hellvi, band II, volym 42
 Hemse, band VI:3, volym 131
 Hogrän, band III, volym 54
 Hörsne, band IV:I, volym 61
- Klinte, band III, volym 54
 Kräklingbo, band IV:4, volym 84
 Källunge, band II, volym 42
- Lau, band VI:7, volym 165
 Linde, band VII:2, volym 186
 Lojsta, band VII:1, volym 172
 Lokrume, band I:3, volym 31
 Lummelunda, band I:1, volym 3
 Lye, band V: volym 105
 Lärbro, band II, volym 42
- Martebo, band I:1, volym 3
 Mästerby, band III, volym 54
- Norrlanda, band IV:1, volym 61; tillägg i band IV:6, volym 101
 När, band VI:8, volym 212
- Othem, band II, volym 42
- Roma sockenkyrka, band I:5, volym 35
 Rone, band VI:5, volym 150
 Rute, band II, volym 42
- Sanda, band III, volym 54
 S Olofsholms kap, band II, volym 42
 S Äulas kap, band II, volym 42
 Silte, band VIII:3, volym 215
 Sjonhem, band IV:3, volym 68; tillägg i band IV:6, volym 101
 Sproge, band VIII:2, volym 191
 Stenkumla, band III, volym 54
 Stenkyrka, band I:1, volym 3
 Stånga, band VI:2, volym 125
- Tingstäde, band I:2, volym 21
 Tofta, band III, volym 54
 Träkumla, band III, volym 54
- Vall, band III, volym 54
 Vallstena, band II, volym 42
 Viklau, band IV:3, volym 68
 Visby, Domkyrkan, band XI:1, volym 175
 Visby, Domkyrkan, inredning, band XI:2, volym 202
 Visby, Helge And's ruin och Hospitalet, volym 184
 Visby, S Clemens, volym 169
 Visby, S Nicolaus, volym 169
 Vänge, band IV:3, volym 68, tillägg i band IV:6, volym 101
 Västergarn, band III, volym 54
 Västerhejde, band III, volym 54
 Väskinde, band I:3, volym 31
 Väte, band III, volym 54
 Östergarn, band IV:5, volym 97

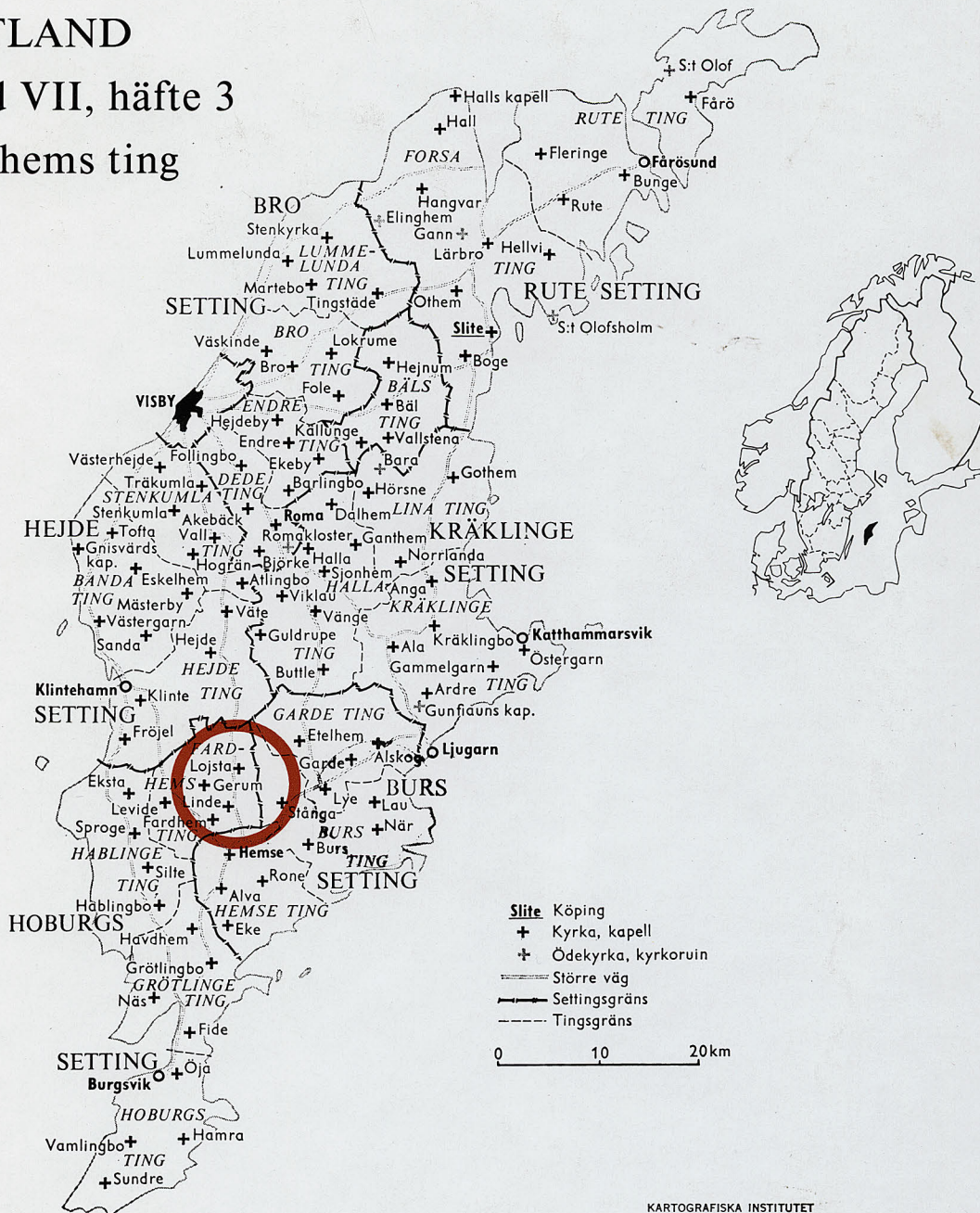
UNDER UTARBETNING: Levide, Näs, Hablingbo.

VOLYM 219

GOTLAND

Band VII, häfte 3

Fardhems ting

ISSN 0284-1894

ISBN 91-7192-921-5 (inb.)

ISBN 91-7192-922-3 (hft.)